حكومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی
کۆلێژی زانستەمرۆڤایەتییەکان
بەشی ڕاگەیاندن
(ڕۆژنامە)

بنەما تیورییەکانی
رای گشتی و راگەیاندن

(توێژینەوەی دەرچوون)

ئەم توێژینەوەیە وەك بەشێك لەپێداویستییەکانی تەواوکردنی دواقۆناغی خوێندن و وەرگرتنی بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە زانستی ڕاگەیاندندا , پێشکەش بە بەشی ڕاگەیاندن کراوە.

لێتوێژینەوەی:
مەجید ساڵح عەزیز

2004-2003

پێشەکی

زۆر لەلێکۆڵەرەوانی بواری ماس میدیاکان لەو باوەڕەدان کە دیاردەی(رای گشتیو راگەیاندن)، وەك دوودیاردەی کۆمەلآیەتی رەگوڕیشەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی کۆمەڵگا مرۆڤایەتیەکانو دروست بونی دامەزراوە جیاجیاکانی ئەو کۆمەڵگایانە. هەرچەندە ئەو گرنگی دانەی مرۆڤی سەرەتایی تا رادەیەکی زۆر بەرتەسكو سنوردار بووە، بەلآم رێگەخۆشکەر بووە بۆ ئەو هەموو گرنگی دانەی کەئێستا هەیەتی.

سەبارەت بە(رای گشتی)لە رووی تیۆریەوە, لە رۆژئاوا سەرەتای گرنگ پێدان بەم چەمکە دەگەڕێتەوە بۆلای بەرهەمەکانی مکیافیلی وهوبس وتمپل و پاشان رۆسۆ.لە روی پراکتیکیشەوە بەهۆی شۆڕشی پیشەسازیو گەشەکردنی ئابوریو زۆربوونی داهێنانەکانی مرۆڤایەتی، هەروەها بە هۆیشەپۆلی رینسانس لە ئۆروپا, سیستەمی بەڕێوەبردنو ئاستی هۆشیاری خەڵكو هاتنە مەیدانی ئایدۆلۆژیا بەشێوەیەکی بەرچاو پەرەی سەند. زۆربەی سیستەمەکانی بەڕێوەبردن بەرەو دیموکراسیو کۆمەڵی مەدەنی هەنگاویان نا، لەئەنجامدا زانینی(رای گشتی)بوو بەپێداویستیەکی ئەو جۆرە سیستەمانە، تاکو لەرێگەیەوە بەرنامەی کارەکانیان دارێژنو خۆیان لەهەڵەو کەموکووڕییەکان دووربخەنەوە.

سەبارەت بە راگەیاندنیش وەك لە لاپەڕەکانی تردا باسی لێوەدەکرێ, ئەمڕۆکە بوەتە گەورەترین هێزی چالاکی کۆمەلآیەتی، بەتایبەت لە کۆمەڵگا پێشکەوتووەکاندا.هەر پێشکەوتنێك لە بوای تەکنەلۆژیادا روو بدات , بروسکە ئاسا کەناڵەکانی راگەیاندن کەڵکی لێدەبینن.بەجۆرێك راگەیاندن ئێستا بەشێکی تایبەت بە خۆی لەتەکنەلۆژیا هەیەو پێی دەوترێت (تەکنەلۆژیای راگەیاندن).ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە کۆمەڵگاکان تا زیاتر پێشبکەون ، زیاتر پێویستیان بە وەرگرتنی زانیاری هەیە لەسەر روداوەکانی دەوروبەریانەوە. ئەمەش یانی بەردەوامیمانەوەی راگەیاندن بۆ هەتا هەتایە.

هۆکارەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ توێژینەوە:

بەداخەوە کتێبخانەی کوردی تاکو ئێستا لە بواری لێکۆڵینەوەی زانستیراگەیاندندا ژمارەی لێکۆڵینەوەکانی لە بیست سی دانەیەك تێناپەڕن, بە تایبەت لە بوارەکانی زانستی رای گشتی و کاریگەییەکانی راگەیاندن. بەلآم لە گەلّ ئەوەشدا ئەوهەولآنەی کە لەم سالآنەی دوایدا لەو پێناوەدا دەدرێن مایەی ئومێدو دڵخۆشیە بۆ ئایندەی پیشەی رۆژنامەوانی لە کوردستاندا بە شێوەیەکی پرۆفیشناڵی.

منیش وەك هەوڵێك بۆ زیاتر برەودان بەو هەنگاوانەی کە دەستیان پێکردوە, ئەم بابەتەم دەست نیشان کرد,بە تایبەتی پێشترو بەشێوەیەکی تایبەت هەردوو چەمکی (راگەیاندن) و(رای گشتی) وکاریگەرێتیان لە سەر یەکتر قسەی ئەوتۆی لەسەر نەکراوە.

کێشەی توێژینەوەکە:

جگەلە باسکردنی لایەنە تیورییەکانی (رای گشتی) و(راگەیاندن) ئەم توێژینەوە هەوڵ دەدا ئەو خاڵە هاوبەشانە دەست نیشان کات کە لە نیوان ئەم دوو چەمکەدا هەیە.هەروەها دەیەوێت باس لە کاریگەری هەریەکەیان لە سەر ئەوی‌تریان بخاتە روو.

ئامانجەکانی توێژنەوەکە:

1. خستنە رووی پێناسە جیا جیاکانی هەردوو چەمکی رای گشتی وراگەیاندن.
2. دەستنیشان کردنی گرنگی هەردوو چەمکەکە لەژیانی رۆژانەی کۆمەڵگای مروڤایەتی.
3. دەرخستنی کاریگەرێتی هەریەك لە دوو چەمکە لە سەرئەولای تریان.

رێباز وپلانی توێژنەوەکە:

لەم توێژینەوەدا پشت بە میتۆی شیکردنەوەیان راڤەکردن (Analytic Method)بەستراوە بۆ شیکرنەوەی وراڤەکردنی هەموو مەسەلە تیۆرییەپەیوەندی دارەکان بە رای گشتی وراگەیاندن.لە هەرکوێەکیش پێویستی کردبێت هەوڵم داوە نمونەی زیندووهاوچەرخ وپەیوەندی‌دار بە کوردەواری بهێنمەوە.بۆ مەسەلەی پلانی‌توێژینەوەکەش ئەوا دەکرێت بە دوو فەسڵ وچەن بەشێکەوە بەم شێوەیە:

فەسڵی یەکەم : رای گشتی.لەم فەسڵەدا بە شێوەیەکی گشتی باس لە رای گشتی دەکرێت ولە پاڵ خستنەرووی کورتە مێژوویەکی سەرهەڵدانی رای گشتی ئەم بەشانەش قسەیان لە سەر دەکرێت :

*پێناسەکانی رای گشتی

*جۆرەکانی رای گشتی.

* هۆکارەکانی گرنگ پێدان بە رای‌گشتی

*چۆنیەتی دروست بوونی‌رای گشتی,

* شێوازەکانی پێوانەکردنی.

* شێوازەکانی گۆرینی رای گشتی.

فەسڵی دووەم: راگەیاندن وکەناڵەکانی راگەیاندن هەر وەك فەسڵی یەکەم , لێرەشدا بە کورتە باسێکی راگەیاندن چومەتە ناو باسەکەوەو ئەنجا پێناسە سەرەکیەکانی راگەیاندنم خستوەتە روو.فەسڵی دووەم پێك هاتوە لە :

*کورتە مێژوویەکی راگەیاندن

*پێناسەی راگەیاندن

*ئەرکەکانی راگەیاندن

*پرەنسیبەکانی راگەیاندن

*سیستەمەکانی راگەیاندن

*کەناڵە نوسراوەکان

*کەناڵە بیستراوەکان

*کەناڵە بینراوەکان

لەم توێژینەوەدا بە شێوەیەکی سەرەکی پشتم بەو سەرچاوانە بەستوە کە بە زمانی عەرەبیوفارسی نوسراون ,هەوەها لە هەندێ حاڵەتدا سەرچاوەیکوردیشم بەکارهێناوە.جێگەی داخە سەرچاوەی کوردی لە بارەی ئەم بابەتەی کە من هەڵم بژاردوە زۆر کەم وەدەگمەنە.

هەروەها لە بەر نەبوونی کات وسەرچاوەی پێویست نەمتوانی ئەو بەشەی کە زۆر بەلامەوە مایەی گرنگی پێدان بوو, واتە (رای گشتی لە کوردستاندا) بنوسمەوە بەو هیوایەی کە لە دەرفەتێکی تردا ئەو ئەرکەی سەرشانم بەجێ بهینم

لە کوتایدا دەمەوێ سوپاسێکی تایبەتی ماموستا (هەڤاڵ ئەبوبەکر) بکەم کەسیقەیەکی تەواوی پێمداو وهەرکاتێك پێویستی کردبێ رێنمایی‌کردوم وسەرچاوەی پێویستی بۆم فەراهەم کردوە.هەروەها سوپاسی ئەوماموستاو هاورێیانەم دەکەم کەلە ماوەی خۆ ئامادەکردن بۆ توێژینەوەکەم پشگیریان لێم کردوە.

* * *

فەسڵی یەکەم

رای گشتی

بەشی یەکەم

- چەند پێناسەیەك بۆ رای گشتی
- هۆکارەکانی گرنگ پێدان بە رای‌گشتی
- پیوەندی نێوان دەسەلاٌت ورای گشتی

چەند پێناسەیەك بۆ رای گشتی

لە رووی زمانەوانیەوە (رای گشتی)لەلێکدانیدوو وشـەی(را)و(گشـتی)پێـك هـاتوە.یەکـەمیان بەمانای بۆچوون دێت وئەویتریشیان بە مانای کۆ یان برێکی زۆر دێت.لە لێدانی(را+گشـتی)ئـەم چەمکە دروست بوە کە بەمانای کۆی بۆچونەکان یان کۆی راکان دێت.[1]

[1] هەڤال ئەبو بەکر تیبینی تایبەت

لە زۆربەی کتێبەکانی زانستی کۆمەڵناسی‌دا رای گشتی(public opinion)بەوە پێناسە کراوە کە بریتیە لە (کۆی گشتی‌رای تاکەکانی کۆمەڵگا بە رامبەر بابەتێك کە کاریگەری هەیە بۆ سەر ژیانیان.)[1]

بەلاّم ئەمە تاقە پێناسە نیە،بەڵکو وەك هەر زانستێکی تری مرۆڤایەتی، "رای گشتی"یش چەندین پێناسەی جیاجیاو لەهەندێ حاڵەتدا لێك نزیکی بۆ کراوە.هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی‌بابەتی (رای گشتی)لە گەلّ زۆر مەسەلەو بواری تردا ئاوێتە دەبێت. پێناسەکانیش هەڵقولاّوی ئاستی هۆشیاری‌و شێوازی بیرکردنەوەی دانەرەکانیانن. ئێمە لێرەدا هەندێ لەو پێناسانە دەخەینە روو:

ئاراستەیەك هەیە پێی وایە رای گشتی دەرئەنجامی لێکدانی را فەردیەکانە لە گەلّ یەکتردا,بەلاّم دەرئەنجامی کۆکردنەوەیان نییە.ئەم رایە هی(دبوب)ە, بەلاّم روونی پێوە دیار نییە.

هەندێك پێیان وایە: رای گشتی بەرجەستەبوونی خواست‌و نیازەکانی نەتەوەیەکەو لەئەنجامی کۆمەڵیَ ئاماژەو لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی ئەو نەتەوەیە بۆ روداوەکانی رۆژ سەرهەڵدەدات.[2]

بەلاّم هی وایە دەڵێ: "رای گشتی بریتیە لەو کۆمەڵە باوەڕو بیروبۆچوونەی کە کۆمەڵە خەڵکێك لەسەری رێك دەکەون

ئالبیگ چەند پێناسەیەکی بۆ ڕای گشتی کردووە بریتین لە:

-رای گشتی بەرهەمی پرۆسەیەکی کارلێکەری لەنێوان خەڵك بەشێوەی گروپ، بەرامبەر بابەتێکی دیاریکراو کەجێگەی مشتومڕیانە.

-رای گشتی تەعبیری ئەندامانی جەماوەرە سەبارەت بەو بابەتانەی کە بۆچونیان لەسەری جیاوازە.

-رای گشتی کۆمەڵێ ئاراستەیە بەسەر خەڵکدا زاڵ دەبێت بەرامبەر بە کێشەیەك‌و تەعبیر لەسەر رای زۆرینەی خەڵك دەکات.

پێناسەیەکی تر پێی وایە: " رای گشتی بریتیە لەو باوەڕە هاوبەشەی کەکۆمەڵێ خەڵك لەسەری رێك دەکەون‌و تێیدا بەرژەوەندییە هاوبەش‌و تێڕوانینە هاوبەشەکانیان سەبارەت بەکێشەیەك یان بابەتێك لەبەر چاو دەگرن"

---

[1] – محمد علی فقیه ،افکار عمومی عاملی‌حیاتی www.e-resanaha.com/

2–گۆڤاری رسانە ژمارە (1) ل147

پێناسەیەکی تریش دەڵی: "شێوەی ژیانی نەتەوەیەکە، واتە ئەو شتەیە کە پسپۆڕانی بواری کۆمەڵناسی پێی دەڵێن کولتور"

بەڵام زانای بواری ماس میدیاکان "لیونارد دۆب" پێناسەیەکی تری هەیەو دەڵێ: "رای گشتی واتە بۆچوون و هەڵوێستەکانی خەڵك بەرامبەر بابەتێکی دیاریکراو، بەڵام بەو مەرجەی ئەو خەڵکە هەموویان ئەندامی گروپێکی دیاریکراوبن".زانایەکی تری بوارەکە بەناوی "چیلدریش" پێی وایە:

"رای گشتی بریتیە لەو کۆمەڵە هەڵوێستەی کەکۆمەڵە کەسێك بەبێ لەبەرچاوگرتنی رێکەوتنی پێشوەخت، وەری دەگرن"..[1].

لە فەرهەنگی(Adictionar of pasychology) تایبەت بەسایکۆلۆژیا،J.A.DREVER]MG پێی وایە رای گشتی گرتبونەوەی گشتی راکانە لەکۆمەڵگایەکی دیاریکراودا بەرامبەرمەسەلە کۆمەڵایەتیەکان یان ئاکاریەکان یان سیاسیەکان.[2]

پێناسەی تریش زۆرە بۆ رای گشتی، بەڵام دەکرێ لەکۆی هەموو ئەو پێناسانەدا بڵێین "*رای گشتی هێزێکی کۆمەڵایەتی گەورەو پتەوەو خاوەن دەسەڵاتێکی بەهێزە، هەرچەندە هێزی جێبەجێکردنی نیە، بەڵام ناکرێ گوێی لێ نەگیرێت*."

پێویستە بوترێت پەرەسەندنی پەیوەندی وڵاتان لە گەڵ یەکتر داوبچوك بونەوەی پانتایی جیهان,رای گشتی لە چوارچێوە مبللی وناوخۆیەکەی نەهێشتوەتەوەبەڵکو رایەکی نێودەوڵەتی دروست کردوە کە کاریگەری لە سەر رای گشتی نەتەوەیش هەیە.[3]

بەڵام رای گشتی، کۆمەڵێ خەسڵەتی تێدایە کەلەجۆرەکانی تری "را"ی جیادەکاتەوە. لێرەدا دەبێ بڵێین بەبێ ئەو خەسڵەتانە رای گشتی دروست نابێ. لەسەروی ئەو خەسڵەتانەش خەسڵەتی (جەماوەریەکەیەتی). بەواتایەکی تر رای گشتی پەیوەست نیە بەتاقمێکی بچوك و کەمەوە. خەسڵەتێکی تری رای گشتی برتیە لەبوونی (دینامیکیەت)، واتە لەژێر کاریگەری پێشهاتەکاندا دەبێ گۆڕانی تێدابکەوێ. خەسڵەتێکی تر کەزۆربە پتەوی گرێ دراوە بە خەسڵەتەکانی ترەوە، بوونی (ئازادی رادەربڕین)ە. دواین خەسڵەتیش بریتییە لەوەی (بەرژوەندی چین و توێژێکی بەرفراوان بگرێتەوە).

هۆکارەکانی گرنگ پێدان بە رای گشتی

1- دهانی الرچا ،الرای العام والاعلام والدعایە-ل19

2 - د.ناهد رمزی ،الرای العام وسایکولوجیە السیاسە،ل16

3-گۆڤاری رایەن ژمارە (1) ل 41

سەرەکی ترین هۆکارەکانیگرنگی پێدان بە رای گشتی لەم شەش خاڵەی خوارەوەدا چڕ دەبێتەوە:

1. پەرەسەندنی دیمۆکراسی: لەپاش هەرەس هێنانی بلۆکی رۆژهەڵات,سەرکەوتنی لیبرالیزمیدیمۆکراتی,مەسەلەی دیمۆکراسیەت ومافی مرۆڤ وکۆمەڵی مەدەنی بونەتە خواستی سەرەکی زۆربەی گەلان.بەشێوەیەکی سروشتیهاتنەدی ئەوخواستانە هەلی بەشداری سیاسی و کومەلآیەتی زیاتر بۆ توێژەکانی کۆمەڵ خۆش دەکات,مرۆڤی دیموکرات بەرپرس دەبێت لە زانینی ئایندەی خۆی و ولآتەکەی،رای ئەم مرۆڤە لە ولآتە دیمۆکراتەکاندا حسابی بۆدەکرێت.
2. ئاسان کاری پەروەردەو فێرکردن: ئەگەر جاران تەنیامندالآنی چینی سەرمایەداروخانەدانەکان توانای بەردەوام بوونیخوێندنیان هەبوو,ئەوا لەم سەردەمەدا,زۆرینەی خەڵك دەتوانن درێژە بە خوێندن بدەن.بوونی کۆمەڵگایەکی خوێندەوارو هۆشیار,ئاستی ئومێد وخواست وپێشبینیەکانی ئەندامانی بەرزدەکاتەوە.
3. ئاسانی پەیوەندی بەستن:بەهۆی پەرەسەندنی تەکنەلۆژیاوە,مرۆڤەکان زۆر بەخێرایی ولە هەرکوێیەك بن دەتوانن بەیەکەوە پەیوەندی ببەستن.
4. گۆڕانی ئابوری:گۆڕانی ئابوری هۆکارێکی ترە بۆ پەرەسەندنیگرنگی پەیدا کردنی رای گشتی.
5. گرنگی پێدانی حکومەتەکان:حکومەتە دیمۆکراتەکان مەبەستیانە رای گشتی هاوولآتیانی خۆیان بزانن,تاکو لەریگەیەوە هەنگاو بۆ مەسەلە پەیوەندیدارەکان بنێن.
6. بەرەو پێشبردنی ستراتیژی نەتەوەیی:رای گشتی لەو رووەوە جێگەی گرنگی پێدانە ،کە هیچ ستراتیژێکی نەتەوەیی بەبێهاوکاری وپشتیوانی توێژە بەربلآوەکانی کۆمەڵگا قابیلی هاتنەدی نییە.[1]

پەیوەندی نیوان دەسەلآت ورای گشتی

لە نیوان رای گشتی ودەسەلآتدا بە تایبەتی لەم پەنجا ساڵەی دواییدا پەیوەندیەکی توندو نەپساوی دوولایەنە هەیە,هەریەکەیان بە شێوەیەك لە شێوەکان کار لەوی تر دەکات.هەلومەرجی کات وشوێن رۆڵی کاریگەر لە سازدانی ئەو پەیوەندیەیدا دەبینن.

کاریگەری رای گشتی لە سەر دەسەلآت:

رای گشتی دەتوانیٚ بە شێوەیەکی راستەوخۆ (وەك هەڵبژاردن,ریفراندۆم, و مانگرتن)کار لە دەسەلآت بکات.لە هەندیٚ حاڵەتی تردا رای گشتی بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەسەلآت دەخاتە ژێر هەژموونی خۆیەوە

1- محمد رزائە یەزدی ،تیۆری ناسینەوەی رای گشتی , ل7

وەك(خۆپیشاندانی سیاسی, گروپەكانی گوشار, پەیوەندی راستەوخۆ,) لە هەمووی گرنگتر دەكرێ لە رێگەی راگەیاندنەكانەوە رای گشتی خۆی دەسەلآت پیشان بدات.

كاریگەری دەسەلآت بە سەر رای گشتیەوە:

دەسەلآت داران بە شێوەیەكی گشتی ,دیمۆكراتیبن یان دیكتاتۆری كاریگەریەكی زۆریان بە سەر رای گشتی هاوولآتیانیخۆیانەوە هەیە.ئەو كاریگەریەش بە چەند شێوازێك پیادە دەكرێت. گرنگترینیان هەڵسوكەوت وكۆڕوكۆنفرانس وئینتەرفیوی بەرپرسە حكومیەكانە.ئەم مەسەلانە بە شێوەیەكی خێرا كار لە رای گشتی هاوولآتیان دەكات.جگە لەوە زۆر جارئەو بڕیارو یاسایانەی كە پەرلەمان وحكومەت دەریان دەكەن ,رای گشتیان لێ دەكەوێتەوە

* * *

بەشی دووەم

- جۆرەكانی رای گشتی
- رای گشتی، بەپێی شوێنی بلاوبوونەوەی.
- رای گشتی، بەپێی كاتی بلاوبوونەوەی.

- **رای گشتی بەپێی دەرکەوتن و شاراوەیی**

جۆرەکانی رای گشتی

پاش ئەوەی لـەماناو پێناسـەکانی رای گشـتی تێگەیشـتین، بەپێویسـتی دەزانـین بـاس لـە جۆرەکانی رای گشتی بکەین،بەر لە هەر شتێك ئێمەئێستا دەزانین رای تاکـە کـەس جیاوازیـەکی زۆری هەیە لەگەڵ رای گشتی. لەپێش هەموو جیاوازییەکاندا وادەخوازێ ئاماژە بەوە بدەین کـەوا رای تاکەکـەس دەبـێ بـەدوو جـۆرەوە: (را)یـەك کەپەیوەنـدە بـەکاروباری تایـەت بەکەسـەکە خۆیەوە.جۆرەکەی تریشیان بریتیە لەو (را)تاکەکەسیەی کەگرێ دراوە بەمەسەلە گشتیەکانەوە.واتـە تێڕوانینی کەسەکە بۆ رووداوو مەسەلە گشتیەکان.

پسپۆڕانی بواری رای گشتی، لەریزکردنی رای گشتیدا چەندین جۆر پۆڵێن کردنیـان دانـاوە، بەڵام هەر هەمویان کۆمەڵێخاڵی هاوبەشیان تێدایە کەلەسەر هێڵێکی هاوتەریب رێکیـان دەخـات. دیارترین پۆڵێن کردن پێی وایە رای گشتی دەکرێت بەسێ جـۆری سـەرەکیو کۆمـەڵێ جـۆری لاوەکیەوە:

1-رای گشتی، بەپێی شوێنی بڵاوبوونەوەی.2-رای گشتی، بەپێی کاتی بڵاوبوونـەوەی.3-رای گشتی بەپێی دەرکەوتن و شاراوەیی.

یەکەم: رای گشتی بەپێی شوێنی بڵاوبوونەوەی

شوێنی جوگرافیو پیشەو چین و توێژ پێکهێنـەری ئـەم جـۆرەن لـەرای گشـتیو دەبێـت بـەم بەشانەوە:

ا- رای گشتی ناوچەیی: ئەمە ئەو راگشتیانە دەگرێتەوە کەلە سنوری ولاتێك یان هەرێمێکی دیاریکراودا سەبارەت بەکێشەیەك دروست دەبێ. جۆروشێوازی دەربڕینی ئەم جۆرە رایە، بەپێی ئەو کێشانەو کۆسپانەی کەلەچوارچێوەی ئەو سنورەدا دەژین دەگۆڕێ. لەخوارەوە باس لەسێ جۆر رای گشتی ناوچەیی دەکەین:

1-رای گشتی حیزبی: وەك دەزانین هەر حزبەو کۆمەڵێ ئەندامی هاوئامانجو هاوبەرژوەندی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوەو بەدەیان دۆستو لایەنگریش پشتیوانی لێدەکەن. ئەم ئەندامو دۆستو لایەنگرانەش زۆرجار رای هاوبەشیان سەبارەت بەرووداوە سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابوریەکان دەبێ. ئەم جۆرە رای گشتییە بەوە دەناسرێ کەدیسپلینی تێدایەو لەلایەن سەرکردایەتی حزبەکانەوە بەرنامەی بۆ دادەڕێژرێت.

2-رای گشتی سەندیکایی: سروشتی ئەم جۆرە رای گشتییە لەوەدایە کە زیاتر گرنگی بەو کێشەو گرفتانە دەدات کەبەلای ئەندامانی سەندیکایەکی دیاریکراو (پزیشکان-کرێکاران، خوێندکاران) مایەی گرنگی پێدانە, ئەم جۆرە لە رای گشتی لەڕواڵەتدا لەرای حیزبی دەچێ.

3-رای گشتی جۆرایەتی: کۆمەڵێ کەس کاتێك بەرژوەندییەکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە ورایەکی گشتی هاوبەشیان سەبارەت بەدیاردە یان رووداوێك لا دروست دەبێ، لەوانەیە ئەو کۆمەڵە کەسە لەرووی ئاینی یان ئایدۆلۆژی یان باوەڕ یەك بگرنەوە. وەك رای گشتی کلدانیەکان یان کاکەییەکان.

ب/ رای گشتی هەرێمایەتی: زۆرجار وادەبێ چەند گەلێکی هاوسنوری یەکتر رایەکی گشتی هاوبەشیان سەبارەت بەرووداوێك دەبێ کەبەرژوەندی هەموویانی تێدایە. نمونەی ئەم جۆرە رای گشتییە زۆرەو لێرەدا دەکرێ ئاماژە بەچەند نمونەیەکی نزیك بدەین. ساڵی 1998 بوومەلەرزەیەکی توند تورکیای گرتەوەو کارەساتێکی مرۆیی گەورەی لێکەوتەوە. ولاتانی دراوسێی تورکیا بەیۆنانی کۆنە دوژمنی تورکیاشەوە هاوسۆزیەکی زۆریان بۆ گەلی تورکیا نواند. هەروەها سیستەمی ئەپارتاید لەئەفریقای باشور، رایەکی گشتی لەولاتانی ئەفریقاییدا سەبارەت بەو کارەساتە مرۆییە رەگەز پەرستیە دروست کردبوو.

پ/ رای گشتی جیهانی:مەبەست لەرای گشتی جیهانی یان نێونەتەوەییە، نەك حکومەتەکان زۆرجار کێشەیەك لەجێگەیەکی دونیادا روودەداتو دەبێتە مایەی گرنگی پێدانی رای گشتی جیهانی. بەزۆری ئەم جۆرە رایە بۆ پشتیوانی مافی مرۆڤ و دژایەتی کردنی شەڕو پێکدادانە، هەرچەندە هەندێ جار کێشەیەکی وەك پیس بوونی ژینگەو کون بوونی چینی ئۆزۆنیش رای گشتی

دروست دەکەن.لێرەدا پێویستە وەك نمونە ئامـاژە بـەو هـەموو خۆپیشـاندانانە بکـەین کـەدژ بـە هەڵگیرسانی شەڕی رزگارکردنی عێراق سازکران.

دووەم: رای گشتی بەپێی کاتی بڵاوبوونەوەی

رای گشتی بەپێی بەردەوامیی و کاتی بڵاوکردنەوەی دەکرێت بەم بەشانەوە:

ا- رای گشتی هەمیشەیی: بەشێوەیەکی سەرەکی ئەم جۆرە رای گشتییە پەیوەستە بـە کێشـە نەتەوەیی و نیشتمانیەکانەوەو کار لەژیانی سیاسیی و راگەیاندنەکان دەکـات. دەکـرێ وەك نمونـە باس لەکێشەی ئەنفالکراوەکان و کەرکوك بکرێت کەدەچنە چوارچێوەی ئەم جـۆرە رای گشـتیەوە. ئەم جۆرە رای گشتیە تاکو چارەسەرکردنی یەکجاری کێشەکە بـەردەوامی دەبـێ‌و هەنـدێ جـار دەبێتە باوەڕێکی نەگۆڕ لەلای ئەو خەڵکانەی کەکێشەکەیان بەلاوە گرنگەو رەنگـە لەنەوەیەکـەوە بگاتە نەوەیەکی تر.

ب-رای گشتی کاتی: لەئەنجامی دەرکەوتنی کێشـە یـان رووداوێکـی لـەناکاوجۆرێك لـەرای گشتی دروست دەبێ کەبەچارەسەربوون یان نەمانی کاریگەری کێشەو رووداوەکە ئەو جۆرە رایەش کۆتـایی پـێ دێـت. هەنـدێك لـەوجۆرە رایـە چـەند سـەعاتێك دەخایـەنێ. وەك تیرۆرکردنـی سەرکردەیەك یان روودانی بوومە لەرزەیەك یان لافاوێك.

پ-رای گشتی رۆژانە: رایـەکی گـۆڕاوو بزۆکـە وپەیوەسـتە بەگۆڕانکارییـە سیاسـی‌و ئابوورییـە گۆڕاوەکان و هۆیەکانی راگەیاندن رۆڵی سەرەکی لەدروست بونی‌دا دەگێڕن.

سێیەم: رای گشتی بەپێی دەرکەوتن و شاراوەیی

ئەم جۆرە رای گشتییە دەبێت بەدوو بەشەوە کەبریتین لە:

ا- رای گشتی ئاشکرا: بریتییە لەو رایەی کەخەڵك بەبێ هیچ سانسـۆرو تـرس‌و دڵـە راوکێیـەك بەشێوەیەك لەشێوەکان دەری دەبڕن و زیاتر لەو وڵاتانەدا باوەکە دیمۆکراسی‌و ئـازادی رادەربـڕین بۆ ئەندامەکانی کۆمەڵگا دابین کراوە. هاووڵاتیان دەتوانن بەپێی ئەو یاسایەی کـە لەوڵاتەکەیانـدا بەرقەرارە بەشـێوەکانی نوسـین، خۆپیشـاندان، کـۆڕگێڕان، سـیمینار، مـانگرتنی گشـتی تـەعبیر لەهەڵوێستی خۆیان بەرامبەر بەکێشەو رووداوەکان بکەن.

ب-رای گشتی شاراوە: لەزۆربەی وڵاتانی رۆژهەڵات و عەرەبیەکانـدا سیسـتەمی حـوکمی تـاك رەوی‌و تۆتالیتاری فەرمانڕوایەو گەلانی ئەو وڵاتانە لەمافی دەربڕینی رای خۆیان بێ بەش کراون. بۆیە ئەو رایە لەناخیاندا پەنگ دەخواتەوە و وەك رایەکی گشتی شاراوە دەمێنێتەوە تاکو بوارێکی بۆ دەرەخسێ بۆ دەربڕین وەك چۆن ساڵی 1991 لـەباکورو باشـوری عێراقـدا رویـدا. هـەروەها

دەكرێ رووداوەكانی 2003/4/9 شارەكانی عێراق بەرامبەر بەحوكمی سەرۆكی پێشوی عێـراق لەچوارچێوەی ئەم رایە بێتە ژماردن.[1]

* * *

بەشی سێیەم

پێكهێنەرەكانی رای گشتی

- چۆنیەتی پێك هاتنی رای گشتی
- ژینگەی سروشتی
- داب و نەریت
- ئاین
- بارودۆخی سیاسی
- سەركردەكان
- شۆرش وئەزموونی گەلانی تر
- هەلومەرجی نێودەوڵەتی

1– د. هانی الرچا ، الرای العام والاعلام والدعایەل30-33

چۆنیەتی پێك هاتنی رای گشتی

بۆ پێکهاتنی رای گشتی لەژینگەیەکدا، پێش هەر شتێك دەبێ بابەتێك هەبێت کەجێگەی سەرنج و تێبینی کۆمەڵێ خەڵك بێت تاکو رای خۆیانی سەبارەت دەربڕن. وەك پرنسیپێکی سەرەکیش دەبێ ئەو بابەتە بەلای زۆرینەی خەڵکییەوە مایەی گرنگی پێدان بێت. زۆرجار ئەو بابەتەی کە دەبێتە مایەی پێکهێنانی رای گشتی بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕ دەبێت و هەندێ جاریش بە شێوەیەکی کوت و پڕو لەناوکاودا دەردەکەوێت.

دەزگاکانی راگەیاندن و حزب و سەندیکاکان سەرچاوەی سەرەکین بۆ وروژاندنی بابەتی پێکهێنەری رای گشتی. لێرەدا پێویستە جەخت لەسەر ئەو خاڵە بکەین کەراگەیاندنەکان رۆڵێکی بەرچاو دەگێڕن لە گەیاندن و رونکردنەوەی بابەتەکان بۆ خەڵك.

پاش ئەوەی خەڵك لە ناوەڕۆکی بابەتەکە گەیشتن و بەلایانەوە مایەی گرنگی پێدان بوو، قۆناغی هەڵوێست وەرگرتن و کاردانەوە دێت. ئەم قۆناغە لە وڵاتێك بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێ. وەك پێشتریش وتمان، لەوڵاتە دیموکراسەکاندا هەڵوێستەکان ئاشکران، بەڵام لەوڵاتە تۆتالیتاریەکاندا شاراوەو نهێنین.

لەوڵاتە دیموکراسیەکاندا باشترین شێوازی دەربڕینی رای گشتی بریتییە لە مانگرتنی گشتی کە زۆر بەدیسپلین و دوور لەتوندو تیژی و ئاژاوە بەڕێوەدەچێ. هەروەها رێپێوان و خۆپیشاندان شێوازێکی گونجاوی ترە بۆ رادەربڕین، بەڵام هەندێ شێوازی تر هەن کە کاریگەریە نێگەتیڤیەکانیان زیاترە لە پۆزەتیڤیەکانیان، وەك بایکۆت کردن و یاخی بوونی مەدەنی. لەهەموو حاڵەتەکاندا، پرۆسەی پێکهێنانی رای گشتی بەبێ بوونی دیموکراسی و رەخساندنی هەلی گۆڕینەوەی بیروڕاو وتووێژکردن سەرناگرێ[1].

---

[1] -عبدالمنعم سامی ،الرای العام والاشاعه- ل22

لەپێکهاتنی رای گشتیدا کۆمەڵێك هۆکاری جوگرافی، مێژوویی،کۆمەڵایەتی،سیاسی، ئابووری و کولتووری رۆڵی جیاجیا دەگێرن، بەڵام خاڵێکی سەرەکیی کەدەبێت لەکاتی دیراسەکردنی پێکهێنەرەکانی رای گشتیدا لەبەرچاو بگیرێت، بریتییە لەوەی پێکهێنەری رای گشتی هەر وڵاتێك لەگەڵ وڵاتێکی تردا جیاوازە و مێژووو ژینگە و کولتووری تایبەتیی وڵاتەکە لەو بوارەدا رادەی شتەکان دیاری دەکەن، وەك پاشتر بۆمان دەردەکەوێت، گەلێك هۆکار دەبنە سەرهەڵدانی رای گشتی. ئەو هۆکارانەش بریتین لە:

ژینگەی سروشتی:

زۆربەی زانایانی سایکۆلۆژیی و کۆمەڵناسی، لەسەر ئەوە کۆکن کەوا سروشت ئامادەبوونێکی کاریگەریی هەیە لەسەر سروشت و هەڵسوکەوت، تەنانەت شێوازی بیرکردنەوەی مرۆڤ بەمانایەکی تر ناکرێت ئێمە بوارە سیاسی و کۆمەڵایەتی و فکری و ئابوورییەکانی کۆمەڵگاکان دابـڕین لەژینگە. هەر لەم بارەیەوە ناپلیۆن پۆناپارتی سەرکردەی سەربازیی فەرەنسی دەڵێت" "سیاسەتی وڵاتان هەڵقووڵاوی جوگرافیاکانیانن"[1]..

نزیکترین نموونە بۆ کاریگەریی جوگرافیی لەسەر تێکڕای لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیی خودی کۆمەڵگای کوردەوارییە کەجوگرافیایەکی بەربلاو، بەڵام سەخت و شاخاوی و دوور لەدەریای هەیە، ئەم پێکهاتنە جوگرافییەی کوردستان بووەتە هۆی دابڕانی ناوچەکان لەیەکتر و کەمبوونەوەی پەیوەندیی بازرگانی و کۆمەڵایەتی لەنێوان خێڵە کوردییەکان، نەبوونی دەریاش هەمان کاریگەریی لەسەر ئاستی جیهانیدا هەبووە.

جگە لەوە سروشتی کوردستان وایکردووە ناوچەیەك لەڕووی پێداویستییەوە پێویستیی بەناوچەیەکی ترەوە نەبێت، ئەم دابڕان و لێکترازانە بوونەتە هۆی نەبوونی خواستی دامەزراندنی قەوارەیەکی سیاسیی یەکگرتوو لەسەر خاکی کوردستان. بەپێچەوانەوە دەوڵەمەندی و بەپیتی خاکی کوردستان هەردەم لیکی لەدەمی گەلانی دراوسێی کوردستاندا شۆڕکردووەتەوە داگیریان کردووە. بۆ مەسەلەی پەیوەندیی جوگرافیای کوردستان و کاریگەریی لەسەر رای گشتی، دەکرێت بڵێین" تاکو ئەم یەك دوو ساڵەی دوایی کاریگەرییەکی نێگەتیڤی هەبووە، ناوچە شاخاوییەکان بەربەستێکی گەورەبوون لەسەر یەکخستنی رای کورد، بەپێچەوانەی بەریتانیا کەدورگەیی بوونی وڵاتەکەیان بووەتە هۆی یەکخستنی گەلی ئینگلیز لەبەرامبەر دوژمنانیدا، بگرە بوونی دەریا هەستی باڵادەستیی و گیانی داگیرکاری لەناخی ئینگلیزەکاندا چاندووە.

1-اد.هانی الرچا ،الرأی العام والإعلام والدعایە، ، ل56

بەهەرحاڵ، حاڵی حازر جوگرافیا و سروشت ،هـەمان کاریگـەرییان نـەماوە وەك لەسـەردەمی ناپلیۆندا هەیبووە، بەڵکو تەکنۆلۆژیا هەموو شتەکانی ئاسانکردووەتەوە، سـەرکردە سـەربازییەکانی ئەمڕۆ بۆ هەندێك لایەنی کەم نەبێت ئەگینا لەکاتی تەقاندنی ڕۆکێتی بالیستیدا هێندە کاریگـەریی ژینگە لەبەرچاو ناگرن، سەبارەت بەکوردستانیش، ئەوا هیچ چیایەك تەنانـەت ئەگـەر لووتکەکـەی لەکەشەکەلانی ئاسمانیش بێت، ناتوانێت لەبەردەم ناردنی پەیامی کەناڵە سەتەلایتەکاندا بوەسـتێت، نزیکترین نموونەش ڕووداوەکانی ڕۆژی 2004/3/14 بوو کە لەشاری قامیشلی ڕوویـداو دواتـر بەهۆی گرنگپێدانی کەناڵە ئاسمانییەکانی کوردستانەوە ڕاپـەڕینی ئـازاری لەکوردسـتانی سـووریا لێکەوتەوە و پاشان ئەو ڕا گشتییەی لەهەر چوار پارچەی کوردستان و دەرەوەی کوردستان لێپەیدابوو، "ڕای گشتی" یەك کەپێشتر نموونەی کەمبووە لەکوردەواریدا.

داب و نەریت

لەباووباپیرانیانەوە بۆیان ماوەتەوە و زۆر سەختە لێی لابدەن. گەلان بەتایـەت گـەلانی ڕۆژهـەڵاتی زیاتر ملکەچی داب و نەریتەکانیانن و هێندە گوێ بـەباش و خراپیـەکانیان نـادەن، هـەر ئـەوەش وایکردووە بەئاسانی مل بۆ گۆڕان کەچ نەکەن.

لەم کۆمەڵگایانەدا تاك بەتەواوەتی لـەکۆنترۆڵی کـۆی کۆمەڵگاکەیدایـە، "سـتیوارت چـیس" دەڵێت" (90٪ی هەڵسوکەوتی تاك لەکۆمەڵگایەکی دیاریکراودا، ئەو سیسـتمە دیاریـدەکات کـە لەمنداڵییـەوە فێـری دەکـات)[1]، بـەڵام ئایـا دەکرێـت داب و نـەریت وەك "ڕای گشـتی" تەماشابکرێت..؟

تێکڕای پسپۆڕانی بوارەکە پێیان وایە داب و نەریت و ڕای گشتی دوو شتی لێك جیاوازن، چـونکە ڕای گشتی بەهۆی سەرهەڵدانی بابەتێکی نوێ و کاتییـەوە سـەرهەڵدەدات و بەنـەمانی ئـەو بابەتـە ڕاگشتیەش تەواودەبێت و هیچ کێشە و گرفتێك لەئارادا نامێنێت، بـەڵام داب و نـەریت بەپرۆسـەیەکی دوورو درێژدا تێپەڕیوە و تێکڕای خەڵك لەسەری کۆکن و هیچ گرفتێکی نەماوە..

وەك وتمان" هەرچەندە داب و نەریت بەڕای گشتی لەقەڵەم نادرێت، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیـەنێت داب و نەریت کار لەڕای گشتی ناکات، بەتایـەتی لەوڵاتـە دواکەوتووەکانـدا، بـۆ نموونـە کاتێـك لەوڵاتێکی وەك کوردستاندا فیمینیزم داوای یەکسانیی لەنێوان ژن و پیاو دەکـات، زۆر ئاسـانە بـۆ حزب و لایەنە کۆنەپەرستەکان بەبەرەڵایی تۆمەتبار بکەن، چونکە کۆمەڵگای ئێمە زەمینەی دووەمی تێدا لەبارترە نەك وەك ئەوەی یەکەم.

1- د. عاگف عدلی العبد عبیدی ،الرأی العام وگرق قیاسه، تألیف، ل33

راگەیاندن کاریگەرترین کەرەستەیە بۆ گۆڕینی داب و نەریتە کۆمەڵایەتییە خراپەکانی گەلان، بەتایبەت ئێستا کە بەئاسانی هەر کەناڵێك ئەگەر بیەوێت بەپلانێکی زانستی لەڕێگای خستنەڕووی لایەنە خراپ و نێگەتیڤەکانی نەریتێك و پێشاندانی ئەزموونی گەلانی ترەوە، هەستێت بەلاوازکردنی نەریتێکی بەجێماوی باووباپیران، وەك ئەوەی سینەمای هیندی توانیی لەحەفتاکانی سەدەی رابوردوودا گیانی تۆڵە سەندنەوە لەناو هیندییەکاندا کەمبکاتەوە، بەڵام پێویستە پێش هەر هەنگاوێك باوەڕە چەسپاوو ئیمانییەکان لەنەریتە کۆمەڵایەتییە لەرزۆك و سستەکان جیابکەینەوە، چونکە ئەوەی یەکەمیان وەك "گۆستاڤ لۆبۆن" دەڵێت "هەمیشەیی و درێژخایەنن و شارستانییەتیان لەسەر بونیاتنراوە"[1]، بەڵام ئەوانەی تر لەئەنجامی ئەزموون، باری کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە هاتوونەتەکایەوە و بەگۆڕینی ئەو بارانە ئەوانیش گۆڕانیان تێدا رووەدات یان دەسکاریکردنیان ئاسان دەبێت.

هەر سەبارەت بەگۆڕینی هەندێك داب و نەریتی خراپ و رۆڵی راگەیاندن لەسەر ئەو گۆڕانە دەکرێت باس لەوە بکرێت کە لەکۆمەڵگایەکی وەك کۆمەڵگای ئێمە لەسەر پێدانی "باج" رانەهاتووە و بووەتە نەریتێك بەلایەوە، چۆن راگەیاندن دەتوانێت خەڵك لەوە هۆشیاربکاتەوە کەئەوباجەی تۆ دەیدەیت سبەی لەپرۆژەی خزمەتگوزاریی تردا بۆت خەرجدەکرێتەوە، یان ئەوەی کەلەلای ئێمە لەبۆنە شادییەکاندا تەقەی خۆی دەکرێت و ئەو نەریتەش ساڵانە چەندین گیان لەگەڵ خۆیدا دەبات، راگەیاندن دەتوانێت لەڕێگای زەرەرو زیانەکانییەوە پاشەکشەی پێبکات.

بەهەرحاڵ داب و نەریت زۆرجار دەتوانێت لەپێکهێنانی رای کەسێك یان گرووپێکدا سەبارەت بەبابەتێکی هەنووکەیی رۆڵی بەرچاو بگێڕێت، بەتایبەتی ئەو گرووپ و کەسانەی کەئاستی هۆشیاریان نزمە و ئاسۆی بیرکردنەوەیان بەرتەسکە.

ئایین

ئایینەکان هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی کۆمەڵگاکانەوە تاکو ئێستا، رۆڵێکی نەك هەر بەرچاو، بەڵکو چارەنووسساز دەبینن لەئاراستەکردنی تاك و کۆی کۆمەڵدا، جگە لەلایەنە رۆحییەکەی.. ئایینەکان کاریگەریی کولتووریی و فیکرییش لەسەر مرۆڤ بەجێدەهێڵن و سیستەمی سیاسی و پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی زۆر لەیاسا و بڕیارەکانیان لەئایینەوە وەردەگرن و (هەڵبەت ئەمە لەوڵاتە ناعەلمانییەکاندا)، بەڵام ئەوە بەو مانایە نییە وڵاتانی عەلمانی کەڵك لەئایین وەرناگرن بۆ کارکردنە سەر جەماوەر سەبارەت بەپەرستن و کاریگەریی لای مرۆڤ "گۆستاف لۆبۆن" لەکتێبی

2-غوستاف لوبون، ترجمه: هاشم صالح ،سایکولوجیه الجماهیر، ، ل145

(سایکولوجیه الجماهیر)دا دەڵێت" "پەرستن لای مرۆڤ لەدەرەوەی هەموو شتەکانەوەیە، تـرس لـەو شتەی کەپـەنای بـۆ دەبـات کـارێکی وادەکـات کوێرانـە فرمانـەکانی جێبـەجێ بکـاتو هـیچ موناقەشەیەك نەکات، جگە لەوە بەردەوام حـەزدەکات ئـەو باوەڕانـە پەخشبکاتو هەرکەسـێك رەفزی بکات وەك دوژمن تەماشای بکات، جا ئەو باوەڕە بۆ خوایەك بێت کەنابینرێت یان بۆ بتێك یان ئایدیۆلۆژیایەك گرنگ ئەوەیە لەگەوهەردا ئایینە"[1]..

ناوەرۆکی ئەم بڕگانەی سەرەوە زۆر روونو ئاشکرایە، ئەوەی پەیوەندیی بەباسەکەی ئێمەوەبێت خۆی لەوەدا دەبینێتەوە "را" لەلای مرۆڤی خاوەن ئایینەوە پێشوەخت لەسەر شـتەکان بـۆی دراوەو کەسی ئایینی هیچی لەسەر نییە تـەنها ئـەوە نـەبێت بەشـەریعەتەکانی ئایینەکەیـدا بچـێتەوە بـۆ وەرگرتنی هەڵوێست.

ئایینەکانی: جوولەکە، مەسیحییەت، ئیسلامو بوودایيو زەردەشـتییەت لـەماوەی دەرکەوتنیانـدا تاکو ئەمڕۆش کاریگەریی خۆیان لەسەر لایەنگرانیان هەیـە، بەتایـەت ئـایینی ئیسـلام، کەهـەموو رۆژانی هەینی پەیوەنـدیی راسـتەوخۆ لـەنێوان ملیۆنـەها موسـڵماندا لـەڕێگای پیـاوانی ئایینـەوە دەبەستێتو ژیانی تاك بەتاکیان کۆنترۆڵ دەکات، ئەم سیستمی پەیوەندییە جەماوەرییەی کەهەموو هەینییەك لەمزگەوتەکاندا دەبەسترێت "تاك" دەبەستێتەوە بە"کۆ"وەو ئەوەش "رای گشـتی"ـــی لێدەکەوێتەوە، هەرچەندە پێشتر ئەو کۆبوونەوانە زیاتر بۆ خواپەرستيو پەیوەندیی مرۆڤ بەخواوە بوو، بەڵام ئێستا زۆربەی مینبەرەکانی مزگەوتـەکان بـۆ پروپاگەنـدەی سیاسـيو ئایـدیۆلۆژیی حزبـی بەکاردێتو خەڵکی سادەو ساکاری پێ لەخشتەدەبرێت تـاکو بـۆ ئـەو ئامانجـە تـەیاریان بکـەن، کەخوتبەخوێن دەیەوێت. خوتبەکانی مەلا کرێکارو هاوەڵانی باشترین بەڵگەن بۆ کۆکردنەوەی رای گشتیی موسڵمانانی کورد بەرامبەر سیستمی عەلمانیی کوردسـتان. لەبەرامبـەر ئەوانـدا دەسـەڵاتی کوردی پەنای بردووەتە بەر مەلاکانی خۆی بۆ لاوازکردنی ئەو جۆرە بیرکردنەوە. کورتەی باسـەکە لەوەدایە کەئایین پێکهێنەرێکی گرنگی رای گشتییە، نەك تەنیا بۆ ئەوانەی باوەڕیان پێیەتی، بـەڵکو بۆ ئەوانەی کەدژیشین[2].. لێرەدا دەتوانین نموونەی ئەو باسانەی حکومـەتی فەرەنسـا بهێنینـەوە کەتێیدا بەکارهێنانی هێما ئایینییەکانی وەك حجابو خـاچو ئەسـتێرەی داودی لەقوتابخانەکانـدا

1-هەمان سەرچاوە، ل91.

1–د. عاگف عدلی العبد عبیدی ،الرأی العام وگرق قیاسه، ، ل38.

قەدەغەکرد، ئەو بڕیارە بووە هۆی وروژاندنیڕای گشتیی موسڵمانەکان لەجیهانی ئیسلامیدا، بەهەمان شێوەش بووە هۆی پشتگیریکردنی گەلی فەرەنسا لەسیستمی عەلمانیی وڵاتەکەیان.

پێش ئەوەی کۆتایی بەم باسە بهێنین بەپێویستی دەزانم بیروڕاکانی"ئاڵفین تۆفلەر" سەبارەت بەڕاگەیاندن لەهەرسێ شەپۆلە ئابوورییەکەداو رادەی کەڵك وەرگرتنی ئایین لەو راگەیاندنە بخەمەڕوو:

تۆفلەر پێی وایە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی سێ شەپۆلی شارستانیەتیبڕیوەو هەریەك لەو شەپۆلانە تایبەتمەندیی خۆی هەبووە، شەپۆلەکانیش بریتین لە:

1-شارستانیەتیکۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان، کەپەیوەندیکردن رووبەڕوو لەڕێگای کۆبوونەوەی گشتییەوە بووە.

2-شارستانیەتیکۆمەڵگا پیشەسازییەکان، کەچاپو رۆژنامەو کتێبو رادیۆو تەلەفزیۆن دەرکەوتن.

3-شارستانیەتیکۆمەڵگا تەکنۆلۆژییەکان، کەهێشتا لەسەرەتادایەو تەکنۆلۆژیای پەیوەندیکردن خۆی لەئینتەرنێتو سەتەلایت..هتد دەبینێتەوە.

تۆفلەر پێی وایە ئایینەکان بەتایبەت ئایینی مەسیحییەتو ئیسلام لەقۆناغە جیاجیاکاندا توانیویانە کەڵك لەهەرسێ شێوازەکەی پەیوەندیی بەستن وەربگرن، بۆ ئەم مەبەستەش نموونەی کەڵك وەرگرتنی خومەینی لەمزگەوتو تەسجیلو تەلەفزیۆن بۆ لەسەرکار لابردنی شای ئێران دەهێنێتەوە، هەروەها سەبارەت بەئایینی مەسیحیی نموونەی وڵاتانی ئەوروپای رۆژهەڵات دەهێنێتەوە کەچۆن لەکەنیسەکانەوە گەلانی ئەو وڵاتانەیان هاندەدا.

کاریگەریی بارودۆخی سیاسیی

رای گشتی هەر گەلێك بەندە بەو سیستمی دەسەڵاتدارییەی کەحوکمڕانیی دەکات، لێرەدا باس لەهەردوو سیستمی دیکتاتۆریەتو دیموکراسییەتو رۆڵیان لەسەر رای گشتی دەکەین:

1-سیستمی دیکتاتۆریەت:

بێبەشکردنی هاووڵاتیان لەهەموو مافەکانیان، کۆنترۆڵکردنی رادەربڕینوسەپاندنی بیروڕای دەسەڵاتداران بەسەر گەل لەخەسڵەتە سەرەکییەکانی سیستمی دیکتاتۆریەتن. رژێمە توتالیتاریەکانی وەك نازی لەئەڵمانیا، فاشی لەئیتالیاو تکریتی لەعیراقو تالیبان لەئەفغانستان نموونەی زەقی سیستمی نادیموکراسین.

لەم رژێمانەدا ئازادییەکان خەفەدەکرێنو رای گشتیی هاووڵاتیان کۆنترۆڵدەکرێتو بەو ئاراستەدا دەبرێت کەلەبەرژەوەندیی دەسەڵاتداراندایێت، هەموو هۆکارەکانی پەیوەندی بەستن

سانسۆردەكرێن و راستیی رووداوەكان دەشاردرێنەوە، درۆو فێڵ و تەڵەكە باڵادەست دەبێت، دەرئەنجامی ئەمەش رای گشتی راستەقینەی خەڵك دەرناكەوێت. ئەوەش دەبێتە هۆی بەشداریی نەكردنی خەڵك لەژیانی گشتیداو نەمانی متمانە لەنێوان دەسەڵات و گەل. لەسیستمی دیكتاتۆریەتدا حكومەت گوێ بەرای گشتیی جەماوەر نادات، چونكە لەبنەڕەتدا پێویستیی پێی نییەو هیچ بڕیارو هەڵوێستێكی ئەو حكومەتانە بەپشت بەستن بەرای گشتیی گەلەكانیانەوە دانانرێن.

2-سیستمی دیموكراتییەت:

ئازادیی رادەربڕین، ئازادیی رۆژنامەوانی، بوونی هەڵبژاردن و حزبی سیاسی و رێكخراوی پیشەیی و سەندیكایی و شەفافیەت لەبڕیارو چالاكی و گەڕانەوە بۆ دەنگی خەڵك، لەگرنگترین خەسڵەتەكانی سیستمی دیموكراسین، وەك لەپێشەكیدا وتمان زانینی رای گشتیی بۆ سیستمی دیموكراسی نەك هەر پێویستە، بگرە ئەم سیستمەی دەسەڵات ناتوانێت هیچ هەنگاوێك هەڵنێت ئەگەر پێشتر رای گشتی خەڵكەكەی مسۆگەر نەكردبێت، دكتۆر عاتف عەدلی ئەلعەبد عوبەید لەكتێبی (الرأي العام وطرق قياسه)دا پێی وایە حكومەتە دیموكراتەكان دەتوانن لەرێگای پێنج هەنگاوەوە كار لەرای گشتی بكەن:

1-پەرەپێدان و زیادكردنی هۆشیاریی سیاسیی لای جەماوەر.

2-گرنگیی خستنەڕووی هەموو راستییەكان بۆ بەردەم رای گشتی.

3-بەكارهێنانی كەناڵەكانی راگەیاندن بۆ كاركردنە سەر رای گشتی.

4-گرنگیدان بەوەرگرتنی رای گشتی لەرێگای سەنتەرەكانی پێوانەكردنی رای گشتی.

5-دابینكردنی ئازادیی دروستكردنی رێكخراوی سیاسی و پیشەیی و دامەزراوەكانی كۆمەڵگای مەدەنی، وەك زانكۆو سەندیكا پیشەییەكان[1].

لەسیستمی دیموكراسیدا هاووڵاتیان گرنگی بەژیانی سیاسی و ئەو كێشە ئابووری و كۆمەڵایەتییانە دەدەن كەڕووبەڕووی كۆمەڵگاكەیان دەبێتەوەو راو چارەسەری پێشنیاركراویان بۆی هەیە, لەسیفەتە سەرەكییەكانی رای گشتی لەوڵاتانی دیموكراسییەتدا دەتوانین پەنجە لەسەر ئەمانەی خوارەوە دابنێین:

1-دوورە لەڕووكەشبوون و بەشێوەیەكی پتەو خۆی دەردەخات.

2-عەقڵانییەتی پێوە دیارەو سۆزو هەڵخەڵەتاندنی تێدا نییە.

3-ئاشكراو راشكاوانەیە.

1-هەمان سەرچاوە، ل42-43.

4-بەشێوەیەکی ئاشتییانەو دوور لەتوندوتیژیی خۆی دەردەخات.
بەم جۆرە دەکرێت جارێکی تر ئەوە دووپات بکەینەوە کەوا بارودۆخی سیاسیی هەر وڵاتێك، ڕۆڵی دیار دەگێڕێت لەپێکهێنانی ڕای گشتی لای خەڵکی وڵاتەکە.
هەر ئەویشە وێنەی خەسڵەتەکانی ڕای گشتی لای خەڵك دەکێشێت.

سەرکردەکان

"ئازیزەکەم ئەم شەیتانە بچووکە سیحری لێکردووم بەجۆرێك کەمن کێشی کردم خۆم تێناگەم، من کە لەخواو شەیتان باکم نەبوو، هەر کە لەم پیاوە نزیك دەکەومەوە، لەترسا گیانم دێتە لەرزین، ئەو دەتوانێت بەکونی دەرزیەکدا بمبات و بمخاتە ناو ئاگرەوەو هیچ دەنگم لێوە نەیەت.."(1).

ئەوە وتەی یەکێکە لەجەنەراڵە هەرە گەورەکانی سوپای فەرەنسییە بەناوی (ڤاندام) نهێنیی ئەو کاریگەرییەی سەرکردەیەکی وەك ناپلیۆن پۆناپارت لەسەر یەکێك لەجەنەراڵەکانی تا ئەو ڕادەیە بووە کەهیچ فەرمانێکی تەنانەت ئەگەر هەڵەش بووبێت، پشتگوێ نەخراوە، هەر ئەو نهێنییەش وای لەفەرەنسییەکان کردووە وەك خواوەند تەماشای بکەن و بیگەیەنە ئاستێك نەخشەی هەموو دونیا لەماوەیەکی کورتدا بگۆڕێت. لەڕاستیدا ئەوە تەنیا ناپلیۆن نییە ئەو نهێنییەی تێدابێت، بەڵکو نموونە زۆرن لەمەسیح و محەمەدو بوداوە بگرە تادەگاتە گاندی و خومەینی و ئەتاتورك و عەبدوڵڵا ئۆجەلان.
ئەم سەرکردانەو زۆر سەرکردەی تر لەمێژووی مرۆڤایەتیدا توانیویانە ببنە پێکهێنەری ڕای گشتی لەسەر ئاستێکی فراواندا و بۆ ماوەیەکی درێژ.
سەرکردایەتیکردن هونەرێکی تایبەتە بۆ کارکردنە سەر بیروهۆشی جەماوەرو ئاراستەکردنی و ئەو هونەرەش تەنیا لەهەندێك سەرکردەدا دەردەکەوێت و دەتوانێت هەست و هۆشی خەڵك کۆنترۆڵ بکات. بەزۆری بیروبۆچوونی سەرکردەکان لەبەرژەوەندیی نەتەوەکەیاندایە، هەر ئەوەش وایکردووە جێگای متمانەی بەرفراوانترین کەسانی کۆمەڵگاکەی خۆیان بن.
سەرکردەکان بەچەندین شێوازی جیاواز پۆلێنکراون، هەریەك لەو پۆلێنانەش دەرهاویشتەی بیروبۆچوون و تێڕوانینی خاوەنەکانیانە، بەڵام یەکێك لەبۆچوونەکان سەرکردەکان بەپێی پەیامەکانیان پۆلێن دەکات بۆ سێ جۆر:
1-سەرکردەی ئایینی: پێغەمبەران و ئیمام و ڕابەرە ڕۆحییەکان دەگرێتەوە.

2-غوستاف لوبون، ترجمە: هاشم صالح ،سایکولوجیە الجماهیر، ، ل140.

2-سەرکردە کۆمەڵایەتییەکان: ئەمانە زیاتر لەکاتی سەرهەڵدانی کێشەو خراپیی بارودۆخی گشتیو قەیرانەکاندا دەردەکەونو دەتوانن چارەسەری کێشەو گرفتەکان بکەن.

3-سەرکردەی سیاسی: ئەمانە ئەو سەرکردە پێشڕەوانەن کەدەتوانن ئامانجە باڵاکانی گەلەکانیان لەئازادیو پێشکەوتنو سەرکەوتن بەدەستبهێنن، وەك نیلسۆن ماندێلاو گاندی.

هەر سەرکردەیەك بەگوێرەی ئەو تایبەتمەندیو تواناییانەی کەهەیەتی کار لەخوڵقاندنی رای گشتی دەکات، جەماوەریش لەڕێگای ئەو هەڵوێستو کردەوانەی کەسەرکردە ئەنجامی داون لەڕابردوودا، رای لا دروست دەبێت بەتێکەڵکردنی هەردوو حاڵەتەکەو بەپاڵپشتیی کەناڵەکانی راگەیاندن گەلێك جار سەرکردەکان دەبنە پێکهێنەرێکی سەرەکیی رای گشتیی گەلێك یان نەتەوەیەك.

ئەوەی گاندی لەشۆڕشی سەربەخۆیی هیندستاندا لەچلەکانی سەدەی رابردوودا ئەنجامیدا بەڵگەیەکی شایستەیە بۆ سەلماندنی ئەو بۆچوونە.

شۆڕشو ئەزموونو رووداوەکانی گەلو گەلانی تر

ئەو رووداوە گرنگە مێژووییانەی کە لەنەستی تاکەکانی کۆمەڵگادا چەسپیون، کاریگەریی گرنگیان هەیە لەسەر پێکهێنانی گیانی هاوبەشیو پێکەوەژیانو هەڵوێست وەرگرتن لەبەرامبەر هەر رووداوێکی تر کە لەوانەیە لەئاییندەدا رووبدات.

ساڵی 1988 رژێمی بەعس لەپەلامارەکانی ئەنفالدا (4500) گوندی کوردستانی وێرانکردو هەڵەبجەی کیمیاباران کردو (182) هەزار مرۆڤی کوردی بێ سەروشوێنکرد، ئەم رووداوە تاڵانە رای گشتیی کوردی لەبەرامبەر رژێمی بەعس یەکخست، ئەوەبوو لەڕاپەڕینی 1991دا گەلی کورد بەیەك دەنگ دژی بەعسییەکان وەستاو لەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا وەدەریاننان، کاتێك تەرازووی هێز بەلای سوپای عیراقدا شکایەوە، کۆڕەوێکی سێ ملیۆنی روویدا، لەم حاڵەتەشدا جارێکی تر پەلامارەکانی ئەنفال بوونە هۆی یەکخستنی رای گشتیی کورد، بۆئەوەی ئەوانەی لەساڵی 1988دا روویاندا دووبارە نەبێتەوە.

ئەو ئەزموونەی کەکورد لەگەڵ عەرەبی عیراقدا هەیەتی هەردەم ئەو قەناعەتەی لای رای گشتیی کورد دروستکردووە کەوا پێکەوە ژیان لەگەڵیاندا لەزیانی ئەوو قازانجی ئەویتر دا دەبێت.هەر سەبارەت بەئەزموونی گەلان دەکرێت نموونەی دەرهاویشتەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی لەسەر ئەڵمانیا بهێنینەوە، ئەوەبوو لەپاش تەواوبوونی شەڕ، وڵاتی ئەڵمانیا بەهەزاران کۆتو بەندی هەمەچەشن بەسترایەوە، ئەو کۆتو بەندانەی کاری لەسەر گەلی ئەڵمانیا کرد، هەر بۆیە بەدوای کەسێکی بەهێزدا دەگەڕا بۆ دەربازکردنی لەو رێکەوتننامە شەرمەزارییە.

ساڵی 1930 ڕای گشتی ئەڵمانییەکان لەدەوری هیتلەردا کۆبووەوەو هێنایانە سەر کورسیی حوکم، ئەوەش وەك کاردانەوەیەك لەبەرامبەر ئەو زیانانەی کە لەوڵاتەکەیان کەوت[1].

ڕووخانی ڕژێمی عیراق لە2003/4/9و گەورەبوونی ڕۆڵی کورد لەعیراق و سەلماندنی فیدراڵیزم وەك سیستمی حوکم بۆ عیراق لە 8ی مارسی 2004 بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەریی لەکوردەکانی پارچەکانی تری کوردستان کرد، ئەوەبوو ئێوارەی هەمان ڕۆژ لەشارەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات شادیو خۆشیی دەستپێکردو لەئەنجامدا ناکۆکییەکی گەورەی لێکەوتەوە، ڕووداوەکانی کوردستانی ژێر چەپۆکی سووریاش خۆی لەخۆیدا دەرهاویشتەی ئەو گۆڕانکارییە سیاسیانەن کە لەکوردستانی باشوور سەریانهەڵداوە.

لایەنێکی تر کەکاریگەریی لەسەر ڕای گشتی هەیە، هەلومەرجی ئابوورییە، ئێمەش دەزانین خەڵك بەبەردەوامی بەدوای بەرژەوەندییەکانی خۆیانو ئەو گرووپ و ڕێکخراوانەدا دەگەڕێن کەتێیدا ئەندامن، بۆیە هەر گۆڕانکارییەکی ئابووری ئەگەر زیانی پێگەیاندن، لەبەرامبەریدا هەڵوێست وەردەگرن، زۆر لەشارەزایانی بواری "کێشەکان" پێیان وایە هۆکاری سەرهەڵدانی شۆڕش و ڕاپەڕینەکان دەگەڕێتەوە بۆ خراپیی باری ئابووری، نائارامییەکانی (هەرێمی دارفور) لەسودان نموونەیەکیئەوەی سەرەوەن.

هەلومەرجی نێودەوڵەتی

تەکنۆلۆژیای پەیوەندیکردن گۆڕانکاریی لەسیستمی کارلێکردنی وڵاتاندا کردووە، ئەمڕۆکە هیچ گەل و وڵاتێك ناتوانێت بەدابڕاوی ژیان بەسەرببەرێت، سەرهەڵدانی نەخۆشییەکانی "شێتیی گا" یان "ئەنفلۆنزای مریشك" با لەچین و تایلەنددا ڕوویدەن، بەڵام ترس و تۆقین لەکەنەداو مالیزیاش دروستدەکەن.

سەرهەڵدانی شەڕی یەکەمی جیهانی دەرگای لەبەردەم ڕای گشتیی جیهانیدا کردەوە، ئەو شەڕە تەنیا شەڕی نێوان دوو گەل یان وڵات یاخود تەنانەت دوو کیشوەریش نەبوو، بەڵکو شەڕێك بوو هەموو دونیای بەخۆیەوە سەرقاڵکردبوو، کوێرەوەریو نەهامەتییەکانی ئەوشەڕە ڕایەکی گشتیی نێودەوڵەتیی بەرهەمهێنا کە لەوەپێش دونیا بەخۆیەوە نەدیبوو.

پێشکەوتنی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی ئەلکترۆنی، بارودۆخێکی وای دروستکردووە ڕووداوەکانی عیراق و ئەفغانستان لەهەموو ماڵێکی ئەورووپیو ئەمریکیدا کاریگەریی هەبێت، دیمەنی

1- د.هانی الرچا،الرأی العام والإعلام والدعایه، ، ل75.

کوشتن و سووتاندن و سووکایەتیپێکردنی سەربازە ئەمریکاییەکان لەشارۆچکەیەکی وەک فەلوجە لەلایەن بەعسی و تیرۆریستانی ئەلقاعیدە، بەتەنیا خەڵکی عیراق و ئەمریکا ناوروژێنێت، بەڵکو هەموو مرۆڤایەتی پێی دەشڵەژێت.

لەوەی پێشەوە بۆمان روون دەبێتەوە رووداوە ئیقلیمی و ناوچەییەکان چیتر لەو سنوورە بەرتەسکانەی خۆیاندا نامێننەوە، بەڵکو ئەوەی لەکابوول دەقەومێت بەهەمان کاریگەریی ئەوەی لەمەریخ روودەدات کار لەجیهان دەکات و رایەکی گشتیی نێونەتەوەیی دروستدەکات.

* * *

بەشی چوارەم

شێوازەکانی گۆڕینی رای گشتی

- شێوازی دووبارەکردنەوەو بەدواداچوون
- شێوازەی بەکارهێنانی وروژاندنی هەستو سۆز:
- شێوازی خستنەرووی راستیەکان
- شێوازی بەلادابردنی سەرنجی جەماوەر:

پرۆسەی گۆڕینی ئەو بیروڕایانەی کەماوەیەکی زۆرە لەهزری خەڵکدا چەسپیون کارێکی یەکجار سەختو دژوارە. بەتایبەت گۆڕینی رای ئەو جەماوەرەی کە شارەزانیەو دوورە لەچاودێریکردنی رووداوەکان. چونکە ئەم جۆرە خەڵکانە دوو دڵن و جێگیرنین لەسەر رایەك و زۆر لەسەرخۆ دەکەونە ژێرکاریگەری پرۆسەی وەرگتنی بیروڕای نوێوە. زانایانی بواری رای گشتی کۆمەڵێ شێوازیان داناوە بۆ گۆڕینی رای گشتی لەدۆخێکەوە بۆ دۆخێکی تر.

لەخوارەوە گرنگترین شێوازەکانی گۆڕینی رای گشتی دەخەینەڕوو:

یەکەم/ شێوازی دووبارەکردنەوەو بەدواداچوون:

بۆ ئەوەی بتوانین رایەك لەناو جەماوەرێکی دیاریکراودا بچەسپێنین، باشترین شێواز بەکارهێنانی شێوازی دووبارەکردنەوەو بەدوداچوونە. ئەم شێوازە بەزۆری لەلایەن دەزگای پڕوپاگەندەی نازیەکانەوە کە "گۆبلز" بەڕێوەی دەبرد بەکارهاتوە. هەروەها دەزگای راگەیاندنی بەعس کە لەعێراقدا بە (لەشکری هەشتەم) ناوی دەرکردبوو لەکاتی شەڕی عێراق ئێران و تەنانەت شەڕی یەکەم و دووەمی لەگەڵ هاوپەیمانانداا لەئەنجامی دووبارەکردنەوەی وێنەکانی جەنگ لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنەکان و چاوپێکەوتن لەگەڵ دیلەکان و پیشاندانی ئەو چەك و ئامێرانەی کەدەسکەوتی شەڕبون، توانیبوی رای گشتی عێراقیەکان بەشێوەیەك چەواشەبکات کە مایەی سەرسوڕمان بوو.

جگەلەوە کەناڵە بیستراو ونوسراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری عێراق، شەووڕۆژ توانایەکی بێ سنوریان خەرج دەکرد بۆ پیاداهەڵدان بەکەسایەتی سەدام حسێن و دەرخستنی توانا فکری و سەربازی و ئەندازیاری و پەروەردەیی و... تەنانەت جەستەییەکانی ئەو پیاوە. بۆ ئەو مەبەستە کەڵکیان لەهونەری گۆرانی و مۆسیقاو سینەماو ئەدەبیات و ژانرەکانی رۆژنامەوانی وەردەگرت. لەماوەی ساڵانی 1979 تا 2003، ئەو پیاوە لادێیە هەژارە ناشارەزایەی تێکڕای بوارەکان، لەلای رای گشتی عەرەبی عێراقدا ببوە مەزنترین و شارەزاترین و عاقڵترین و بەجەرگترین پیاوی مێژوو.

بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەو پڕوپاگەندانەی دەزگاکانی بەعس، هەمان ئەو کاریگەریەیان نەبوو کورد وەك ئەوەی لەسەر عەرەبی عێراقیدا هەیبوو، بەرای من هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بوونی دەزگای راگەیاندنی کوردی کەپێچەوانەی ئەوانەی بەعس بڵاودەکردەوە. هۆکارێکی تر ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ نەبونی متمانەی کورد بەو کەناڵانەی رژێمی بەعس.کاریگەری پڕوپاگەندەکانی بەعس لێدوانەکانی محمد سعید سەحاف (علوج) و گەورکردنی سەدام حسین و سوپاکەی سنوری عێراقی بڕیوو، زۆربەی گەلانی عەرەب و تەنانەت هەندێ لەوڵاتی ئیسلامیش لەژێر ئەو کاریگەریەدا پیان وابوو نەسەدام حسین لەشەڕەکاندا تێك دەشکێ و نە سوپاکەی سەنگەرەکانی بەرگری

بەجێدێڵێ، بەڵام روداوەکانی 2003/4/9و 2004/12/13 کەتێدا بەغدای پاتەخت بەبێ شەڕ گیراو سەدام حسین لەکۆنێکدا دەرهێنرا ئەوانی توشی شوك کرد، بەجۆرێك تاماوەیەك باوەڕیان بەو رووداوانە نەبوو.

دووەم/ شێوازی بەکارهێنانی وروژاندنی هەستو سۆز:

بەشێوەیەکی گشتی پروپاگەندە لەپەیامەکانیدا پشت بەوروژاندنی هەستو سۆز دەبەستێ، لایەنگرانی ئەم شێوازە پێیان وایە زۆربەی هەڵوێستو بڕیارەکانی جەماوەر دەرهاویشتەی ئەو کاریگەریە عاتیفانەیە کەلەسەریانە. هەربۆیە زۆر لەوانەی کەدەیانەوێ کار لەرای گشتی چینێك یان گەلێك بکەن، لە وروژاندنی هەستو سۆزیانەوە دەست پێدەکەن.

زانایانی کۆمەڵناسی لەوباوەڕەدان تاك کاتێك لەگروپێکدا دەتوێتەوە سۆزوعاتیفە بەسەریدا زاڵ دەبێتو هەموو تایبەتمەندییەکانی خۆی لەبیردەکات. هەرلەبەرئەوەیە ئەدۆلف هیتلەر پێی وابو جەماوەر زۆربەی خەسڵەتەکانی ژنی تێدایەو زیاتر لەرێگەی سۆزەوە کاردانەوەی دەبێ نەك لەرێگەی عەقڵەوە[1].ئەگەر لەدیاردەی خۆکوتانی شیعەکان لەکاتی عاشوورادا وردبینەوە دەبینین پێش هەرشتێك دەست دەکەن بە(نواح) خوێندن، کەتێدا هاتنی ئیمام حسین لەمەدینەوە بۆ کوفەو چۆنیەتی گەمارۆدانی لەلایەن سوپای یەزیدی کوڕی معاویەو کوشتنی بەشێوەیەکی تراجیدی باس دەکرێت، ئەم چیرۆکە سەرەڕای تێپەڕبوونی (1400)ساڵ بەسەریداو سەرەڕای گێڕانەوەی لەهەموو ساڵێکدا، کەچی تاکو ئێستا کاریگەری زۆری هەیە لەسەر پەیڕەوانی مەزهەبی شیعە لەهەمو جیهانداو خاڵێکی گرنگە بۆ یەکخستنی رای گشتی شیعەکانی دونیا.

وروژاندنی هەستی سێکسی یەکێکی ترە لەشێوازەکانی بەکارهێنانی هەستو سۆز بەتایبەتی لەجیهانی عەرەبیدا، لەم بارەیەوە دەکرێ ئیشارەت بەو راپۆرتە بدەین کە گۆڤاری (روزا الیوسف) 1999/9/25 لەژمارە (3720) بڵاوی کردۆتەوەو باس لەوە دەکات ژمارەیەکی یەکجار زۆری گەنجانی عەرەب لەمیسر لەرێگەیتەلەفون کردن بۆ کەناڵە سێکسیەکان پارەیەکی زۆر دەخەنە گیرفانی ئەمریکیەکانەوە.[2]

لەرۆژئاوادا لەم ساڵانەی دوایدا ئەوانەی خۆیان بۆ پەرلەمانەکانی وڵاتەکانیان کاندید دەکەن، بۆ راکێشانی دەنگی هاوجنس بازەکان لەبەرنامەی خۆیاندا ئازادی هاوجنس بازی دەخەنە ریزی پێشەوە.بەزۆری لەوکۆمەڵگایانەی کەرێژەی نەخوێندەواریو هەژاری تیایدا بەرزە، ئەم شێوازەی تێدا پەیڕەو دەکرێ.

1-- د.عاكف عدلي العبد ، الراى العام وگرق قياسه ل66

2- هەمان سەرچاوە ل67

سێیەم/ شێوازی خستنەرووی راستیەکان

کاری سەرەکی راگەیاندن لەخستنەرووی راستییەکاندا خۆی بەرجەستەدەکات‌و راگەیاندن بەم هەنگاوە خۆی لەپروپاگەندە جیادەکاتەوە. ئەو رای گشتیەی کەبەم شێوازە دروست دەبێ پتەوترو درێژخایەنتر کاریگەرترە، چونکە دیالۆگ‌و قەناعەت‌و زانیاری‌یەوە پێك هاتووەو دووربووەلە فرت‌و فێڵ‌و درۆ دەلەسە.

لێرەدا دەکرێ وەك نمونە باس لەو هەواڵانەبکەین کەلەشۆڕشی گەلی کوردستاندا لەلایەن دەزگای راگەیاندنی شۆڕشەوە لەسەر چالاکی هێزی پێشمەرگەوە لەرادیۆدا بلاودەکرایەوە، ژمارەی شەهیدەکان‌و زیانەکانی لایەنی بەرامبەر وەك خۆی چۆن هەبوو دەخرایە روو، ئەمەش ببوە مایەی متمانەی زۆربەی خەڵك.

چوارەم/ شێوازی بەلادابردنی سەرنجی جەماوەر:

لەحاڵەتێکدا ئەگەر رای گشتی لەدەوری بابەتێکدا کۆببێتەوە، بۆ بەلادابردنی ئەو رایە زۆر جار سیاسەتمەداران‌و حکومەتەکان‌و کەناڵەکانی راگەیاندن هەڵدەستن بە وروژاندنی بابەتێکی تر کەگرنگیەکەی یان زیاترە یاخود هیچی لەبابەتەکەی تر کەمتر نییە.لەکۆتاییدا دەکرێ باس لەچەندین شێوازی تر بکەین کەلەرێگەیانەوە رای گشتی پێ دەگوترێ وەك شێوازی خولقاندنی قەیران، شێوازی بەرنامەی پۆزەتیفی سنوردار شێوازی نانەوەی ترس‌و ئاژاوەو شێوازی بەکارهێنانی واتەوات. بەلام ئەو چوارشێوازەی کەتارادەیەك بەوردی باسمان لێوەکردن زۆرترین بەکارهێنانیان هەیەو کاریگەرییەکەشیان تارادەیەکی زۆر بەرچاوترە.لەگەڵ ئەوەشدا نابێ چاو لەو حەقیقەتە بپۆشین کەوا هەر کۆمەڵگایەك هەر ئەو شێوازە پێش هەر بەرنامەیە دانانێك بۆ گۆڕان.

* * *

بەشی پێنجەم

شێوازەکانی پێوانەکردنی رای گشتی

- راپرسی
- روپێوکردن

سەرەتای گرنگی دان بەپێوانەکردنی رای گشتی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 1824، لەو سەردەمەدا ڕۆژنامەکان زیاتر گرنگیان بە بواری بازرگانیو بازاڕ دەدا، لەرێگەی ئەنجام دانی هەندێ راوەرگرتنەوە، رای گشتی یان سەبارەت بەو بوارەو خواستو ویستی خەڵكو رایان سەبارەت بەکاڵاکان وەردەگرت.بەڵام ئەم شێوازانە وردبینیو راستگۆیی تەواویان تێدا نەبوو، نەدەکرا وەك رای گشتی تەماشایان بکرێت.

بەهۆی ئاڵۆزیو چوونە ناویەکی بەرژەوەندییەکانی حزبو رەوتە سیاسیو ئابوریەکانەوە پیوانەکردنی رای گشتی لەکۆمەڵگا هاوچەرخەکاندا بووەتە کارێکی تارادەیەك سەختو دژوار. ئەمەش بوە هۆی بیرکردنەوە لە دۆزینەوەی شێوازێکی گونجاو بۆ زانینی رای گشتی سەبارەت بەو کێشەورووداوانەی کە رووبەرووی کۆمەڵگاکان دەبنەوە. چونکە حکومەتەکان بەبێ زانینی ئاستی رای گشتی خەڵکەکانیان، ناتوانن پلانی راستو دروست دارێژن.

ئەمریکیەکان پێش هەموو وڵاتەکان کەوتنو لەساڵی 1936 پەیمانگایەکی تایبەتیان بۆ زانینی رای گشتی وڵاتەکەیان دامەزراند بەناوی "پەیمانگی گالوپ" بۆ پێوانەکردنی رای گشتی، وەك

وتمان پێشتر پێوانەکردنی رای گشتی زیاتر بۆ زانینی رای خەڵکی بوو سەبارت بەکاڵاو بەرهەمەکانی کۆمپانیا زەبەلاحەکان، بەڵام پاشتر زانینی رای گشتی سەبارەت بە کێشە سیاسیەکان لەریزی پێشەوەی مەسەلەکان دەهاتە ژماردن. سەرکەوتنی ئەزموونی ئەمریکیەکان بووە سەرمەشق بۆ زۆر لەو وڵاتانەی کە زانینی رای گشتی هاووڵاتیانی خۆیانیان لامەبەست بوو. بۆیە پاش ئەمریکا، دەیان پەیمانگاو سەنتەری جیاجیا لەئەوروپاو ئەمریکای باکوردا دروست کران و کەسانی شارەزاو پسپۆڕ لەبواری پێوانەکردنی رای گشتیدا دەرکەوتن و دەیان لێکۆڵینەوەو بابەتی زیندوش سەبارەت بەو مەسەلەیە بلاوکرایەوە.شارەزایانی پێوانەکردنی رای گشتی سیٚ شێوازیان بۆ پێوانەکردنی رای گشتی" داناوە کەلێرەدا بەکورتی باس لە هەرسیٚ شێوازەکە دەکەین:

یەکەم: راپرسی

بەو حوکمەی کەولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا گرنگیەکی زۆر دەدرێ بە بەشداری سیاسی خەڵك لەهەڵبژاردنەکاندا، بەلای دەزگاکانی راگەیاندن بەتایبەت چاپەمەنیەکانەوە زانینی رای خەڵك سەبارەت بەرووداو کەسایەتی و حزبە سیاسیەکان ببوە مەسەلەیەکی جێگەی بایەخ، هەربۆیە ئەم شێوازە لەو وڵاتەدا سەری هەڵدا. بەتایبەتی لەکاتی هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریدا. راپرسی بۆخۆی شێوازێکی هاوچەرخە کەلەرێگەیەوە دەکرێت ئاراستەی رای گشتی سەبارەت بەکێشە گشتییەکان بزانرێت.

پرۆسەی ئەنجامدانی راپرسی جیاوازە لەریفراندۆم، چونکە ریفراندۆم پرۆسەیەکی گشتگیرترەو ماوەکەشی دورخایەنە. بەڵام دەکریٚ راپرسیٚ هەرچەندە رۆژێك جارێك ئەنجام بدرێت ئەویش لەرێگەی دیاریکردنی کۆمەڵە خەڵکێك و ئاراستەکردنی چەندین پرسیار سەبارەت بەکێشەیەکی گشتی کەدەمانەویٚ رای خەڵکی لەبارەوە بزانین. ئەوپرسیارانەی کەدادەنرێت دەبیٚ زۆر بەوردی دابرێژرێن و پاشان وەڵامەکان راڤە دەکرێن.

لیستی پرسیارەکان لەوانەیە راستەوخۆ بدرێت بەجێگەکەیان لەرێگەی پۆستەوە بۆیان رەوانە بکرێت. یان دەکریٚ لەرێگەی ئینتەرنێتەوە بخرێتە بەردەستیمیوانەکانی تۆڕی جیهانی. هەروەها دەکریٚ پرسیارەکان لەرادیۆ یان T.V یان رۆژنامەکاندا ئاراستەی خەڵك بکرێن. بۆ وەرگرتنی ئەنجامی راپرسیەکەش کۆمەڵە کەسانێکی پسپۆڕ هەڵدەستن بەوەرگرتنی زانیاریەکان و پاشان بلاوکردنەیان بەشێوەی ئامار یان (هێڵی بەیانی) یان شێوەی تر.

ئەولایەنە باشانە کەدەکریٚ لەم شێوازەدا ئیشارەتی پیٚ بدەین بریتین لە:

1-وەرگرتنی زۆرترین زانیاری لەخێراترین کاتدا.

2-ئاسانی بەکارهێنانی و پێدانی مۆڵەت بەدەنگدەران تاکو لەکاتی رادانەکەیاندا بیربکەنەوە.

3-کەمی خەرجی تێچون.

4-ئاسانی شیکردنەوەی ناوەڕۆکەکەی‌و دەرخستنی دەرئەنجامەکەی.

بەڵام ئەمە بەومانایە نییە کەئەم شێوازە کەم‌و کوڕی تێدانیە، بەڵکو دەکرێ بەکورتی باسی هەندێ لەکەم‌و کوڕییەکانی شێوازی ڕاپرسی بکەین:

1-ئەم شێوازە زیاتر رای شەخسی وەردەگرێ نەك رای گشتی، چونکە بەجیاو بەتاك تاك پرسیار لەخەڵك دەکات، زانایانی دەرونناسی‌و کۆمەڵناسی پێیان وایە مرۆڤ کاتێك لەناو گروپێکدایە بیروبرچونەکانی جیایە لەوەی بەتاك‌و تەنیایە.

2-بەکارهێنانی ئەم شێوازە تەنیا خوێنەوارانن و مەرجی سەرەکی خوێندنەوەو نوسینە.

3-تەنیا لەولاتە پێشکەوتوەکاندا ئەم شێوازە سەرکەوتو دەبێت، بەڵام لەولاتە دواکەوتووەکاندا ترس لەحکومەت‌و دەزگاکانی ئەوانە ناچار دەکات بەدروستی وەڵام نەدەنەوە یان خۆیان لەهەندێ پرسیار بدزنەوە.

4-هیچ گرنتییەك نییە بۆ ئەوەی ئەوانەی رایان وەرگیراوە جارێکی تر پرسیارەکانیان ناخرێتەوە بەردەست.[1]

پرۆسەی ئامادەکردنی راپرسی لەکاتی پێوانەکردنی رای گشتی‌دا بەشەش قۆناغی سەرەکی‌دا تێپەڕدەبێ:

1-دانانی پلانی گشتی.

2-تەسمیم کردنی لیستی پرسیارەکان

3-دەستنیشانکردنی ئەوانەی رایان وەردەگیرێت.

5-شیکردنەوەی زانیاری‌و وەڵامەکان.

6-ئامادەکردنی راپۆرتێکی تەواو لەسەر دەرئەنجامەکان.[2]

هەرچەندە هەموو قۆناغەکانی ئامادەکردنی پرۆسەی راپرسی گرنگن، بەڵام دەستنیشانکردنی ئەوانەی دەنگیان وەردەگیرێ لەهەموو قۆناغەکان گرنگترو سەخترە، چونکە دەرئەنجامی پێوانەکردنەکەی لەسەر کۆدەبێتەوە، ئێمە دەزانین ناتوانین لەیەك کاتدا دەنگی تەواوی کۆمەڵگا وەرگرین، بۆیە ناچارین (عینە)یان لێ هەڵبژێرین بەجۆرێك نوێنەرایەتی هەموو کۆمەڵگاکە بکات. لەو پێناوەشدا ئاستی رۆشنبیری‌و تەمەن‌و باری ئابوری‌و کۆمەڵایەتی‌و شوێنی نیشتەجێبوون‌و جۆری کارەکەی‌دەبێ رەچاو بکرێت.

1-د.حمیده سمیسم، نظریه الری العام مدخل، ل304

2- هەمان سەرچاوە ل306

دووەم: ڕوپێوکردن

بۆئەوەی ڕای گشتی ئاشکراو نهێنی بزانرێت، باشترین شێواز بۆ پێوانەکردنی ڕای گشتی شێوازی ڕوپێوکردنە. ئێمە دەزانین زۆر کەس هەن بەهەر هۆیەك بێت نایانەوێ ڕای خۆیان سەبارەت بەمەسەلە جیاجیاکان بەئاشکرایی دەربڕن، لەم حاڵەتەدا بۆ زانینی بڕوای ئەو خەڵکانەو خەڵکانی تر پەنا دەبرێتە بەرشێوازی ڕوپێوکردن ئەویش لە دوو ڕێگەوەبێت.

أ- ڕێگەی تێبینی کردن: زیاتر لەلێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتیو سایکۆلۆژیەکاندا بەکاردێت. ئەو لایەنەی کەدەیەوێ پێوانەی ڕای خەڵك بکات، هەڵدەستێ بە کوڵ گرتنو چاودێری کردنی هەڵوێستو قسەوباسی ئەو کەسانەی کەبە شێوەیەك لەشێوەکان هەڵدەستن بەدەربڕینی بیروڕاکانیان. ئەنجا ئەو قسەوباسو هەڵوێستانە تۆمار دەکات.. یەکێك لەوخاڵە گرنگانەی کەدەبێ لەم شێوازەدا لەبەرچاو بگیرێت بریتیە لەوەی کەدەبێ چاودێرکەر یان تێبینیکەر شارەزاو پسپۆڕبێت لەو خەڵکەی کە کاری تێدا دەکات ساڵی 1993 بۆ یەکەمجار لەلایەن (تۆم هاریسونو شارل مادگ) ئەم شێوازە بەکارهاتو گروپێکیان دروست کرد بەناوی گروپی تێبینی کردنی کۆمەڵایەتی لەبەریتانیا.ئەم شێوازی پێوانەکردنەی ڕای گشتی زیاتر لە وڵاتە ڕۆژهەڵاتیو تازە پێگەیشتووەکاندا بەکار دێت، چونکە هاوڵاتیانی ئەو وڵاتانە ناوێرن بەئاشکرا هەڵوێستو بیروڕاکانیان دەربڕن هۆکارێکی تری بەکارهێنانی ئەم شێوازە دەگەڕێتەوە بۆ ڕێژەی بەرزی نەخوێندەواری لەناو ئەو وڵاتانەدا.

ب/ڕێگەی چاوپێکەوتن: ئەم شێوازە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری ڕای گشتی سەبارەت بە پروپاگەندەو پەیوەندی ئابوریو بازاڕ، بەکاردێت.چۆنیەتی ئەنجامدانی چاوپێکەوتنەکە زۆرجار لەکاتێکی دیاریکراودا لێکۆڵەوەرێك هەڵدەستێ بەسازدانی چاوپێکەوتن لەگەڵ کۆمەڵێ خەڵك بۆ وەرگرتنی بیروڕایان سەبارەت بەباتێکی تایبەت.

گرنگترین خاڵ کەدەبێ لەم شێوازەدا ڕەچاوبکرێت خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کەلێکۆڵەرەوە دەبێ جێگەی باوەڕی ئەو خەڵکەبێت کەچاوپێکەوتنیان لەگەڵداسازدەکاتو لە هەمانکاتدا دەبێ ئاگاداری باری دەروونیو کۆمەڵایەتیو ئابوریان بێت. هەروەها دەبێ کاتی پێویست بدرێتە ئەو کەسانە،تاکو بیربکەنەوەو وەڵامی ڕاستو دروست بدەنەوە، دواکەوتوویی هۆیەکانی ڕاگەیاندن یەکێکە لەهۆکارەکانی بەکارهێنانی ئەم شێوازە.

سێیەم: شێوازی شیکردنەوەی ناوەڕۆك

زۆربەی وڵاتانی جیهان پێویستیان بەزانینی ڕای گشتی وڵاتانی تر بەتایبەت وڵاتانی دەرودراوسێ هەیە بۆئەوەی سیاسەتە ناوخۆییو دەرەکییەکانیان بەپێی ئەو زانیاریانەی کەپێیان دەگات دابڕێژن.

بۆ زانینی رای گشتی ئەو ولاّتانەش باشترین شێواز کەدەبێ بگیرێتەبەر بریتیە لەشیکردنەوەو راڤەکردنی ئەو بابەتانەی کەلەو چاپەمەنیو ئیزگەو تەلەفزیۆنو سایتی ئینتەرنێتدا بلاّودەبێتەوە کەتەعبیر لەرای جەماوەرو حکومەت دەکات.

دەستنیشانکردنی وشەو بڕگەو رستەکانی ئەو پەیامانەی کەلەو کەنالاّنەدا بلاّودەکرێنەوە پاشان لێکۆڵینەوەو راڤەکردنیان دەبێتەهۆی زانینی ئاراستە سیاسیو کۆمەلاّیەتیەکانی ئەو ولاّتە، لەبەرئەوەی ئەم شێوازە لەکەناڵەکانی راگەیاندندا زیاتر بەکاردێت، بۆیە وادەخوازێ کارمەندانی ئەو کەنالاّنە زیرەكو شارەزابن لە شیکردنەوەی ناوەڕۆکی پەیامەکاندا.

لەشیکردنەوەی ناوەڕۆکدا دوو قوتابخانەی سەرەکی هەن:

1-قوتابخانەی ئەمریکی: کەگرنگی بەلایەنی رێژەی ژمارە دەدات لە شیکردنەوەی ناوەڕۆکداو نەك هەر لایەنە شکلیەکانی پەیوندی گرتن بەڵکو بابەتی پەیوەندی کردنەکەش لەبەر چاودەگرێ.خاوەنی ئەم قوتابخانەیە زانای بواری پەیوەندی بەستن "هارولد لاسویل"ە.

2-قوتابخانەی فەرەنسی: کەلایەنی چۆنایەتی لەبەرچاو دەگرێ، ئەم قوتابخانەیە وردبین ترو رونتر ناوەڕۆکی پەیامەکان دەخاتە روو.

لەراستیدا دەست نیشانکردنی پێناسەیەکی یەکگرتوو بۆ "شیکردنەوەیناوەرۆك" کارێکی ئاسان نیە، بەلاّم زۆربەی شارەزایان بۆ دەربازبون لەم کێشەیە هەڵساون بەخستنەروی چەمکی هەردوو وشەی (شیکردنەوە)و (ناوەڕۆك).

-شیکردنەوە (Analysis) بریتیە لەپرۆسەی شیکردنەوەی دیاردەکان لە رێگەی شیتەڵ کردنەوەی رەگەزەکان لەیەکترو خستنەرووی خەسڵەتەکانی ئەو رەگەزانە.

-ناوەڕۆك (Content) لەزانستی پەیوەندی کردندا بریتیە لەهەموو ئەو شتانەی کەدەوترێت یان دەنوسرێن بۆ دروستکردنی پەیوەندی.ناوەڕۆك بریتیە لەکۆمەڵێ هێمای زمانەوانی کەرێکخراوە وبوەتە شێوەیەك لەشێوەکانی هەڵسوکەوتی مرۆڤێكو لەئەوانی تری جیادەکاتەوە.

سەبارەت بەجۆرەکانی شیکردنەوەی ناوەڕۆك، زۆربەی لێکۆڵینەوەکان دەیکەن بەسێ بەشەوە.

1-شیکردنەوەی بڕی

2- شیکردنەوەی جۆرایەتی

3- شیکردنەوەی چۆنایەتی.

بەلاّم بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی شیکردنەوەی ناوەڕۆك پسپۆڕان پێنج هەنگاویان دەستنیشانکردوە:

1-دیاریکردنی چەمکەکانو گریمانە پراکتیکیەکان.

2-دیاریکردنی عەینە (Simpil)

3-دەستنیشانکردنی یەکەکانی شیکردنەوەو بەشەکانی.

4-پێوانەکردنی جێگیری شیکردنەوە.

5-شیکردنەوەی ئاماری و راڤەکردنی دەرئەنجامەکانیان.[1]

وەك لەسەرەتادا وتمان شێوازی شیکردنەوەی ناوەڕۆك زیاتر لەکاتی پێوانـەکردنی رای گشـتی وڵاتانی تر یان رای گشتی نێودەوڵەتی بەکاردێت، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی وڵاتان رێگە نادەن لەوڵاتێکی ترەوە بێن بۆ پێوانەکردنی رای گشتی هاوڵاتیانیان، چونکە بەمەترسی دەزانن بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەییان.

* * *

فەسڵی دووەم

1-د. حمیدە سمیسم ، نقریە الرای العام (مدخل) ل328

راگەیاندن

بەشی یەکەم

- **کورتە مێژوویەکی ڕاگەیاندن**
- **پێناسەی ڕاگەیاندن**

پێشەکی

جیهانی ئەمڕۆ بەوە لە جیهانی پێش خۆی جیا دەکرێتەوە کە تەکنەلۆژیا هێندە پێشکەوتوە بوار نەماوە لە ژیانی مرۆڤدا سودی لێ نەبینییێت.بە جۆرێك دەکرێ بڵێن مرۆڤی سەرەتای هەزارەی سێیەم ئالودەی تەکنەلۆژیا بووە وبە بێ ئەو ژیانی دەبێتە جەهەنەم وتەحەمول ناکرێت.

ئەگەر لە دەسپێکی داهێنانەکانی مرۆڤ سەرەتاییەکاندا, هەموو ئامێرەکان قورس وئاڵۆز وپڕخەرج وگران بوبێتن تەنیا دەوڵەمەندو خاوەن سەرمایەکان دەستیان پێگەیشتبێ, ئەوا تەکنەلۆژیای مۆدێرن ساکارو سوك وهەرزانەو هەموو کەسێك دەوڵەمەندو هەژار, زاناو نەخوێندەوار,لادێی وشاری بە ئاسانی دەستیان پێ دەگات و بەکاری دەهێنن وسود لە خزمەتگوزارییەکانی دەبینن.

کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بە بینراو ونوسراو وبیستراویەوە لە هەموو بوارێکی تری ژیان زیاتر کەوتوەتە ژێر کاریگەری پێشکەوتنەکانی تەکنەلۆژیاوە, بگرە بۆ خۆی بەشێکی هەرە گرنگی بە ناوی (تەکنەلۆژیای ڕایگەیاندن) بەناوەوە تۆماکراوە.تەکنەلۆژیای ڕاگەیاندن مەودا وسنور وکات وشوێن ونرخ قەبارە وفۆرمی پەیامەکانی ڕاگەیاندنی بە شێوەیەك کورت وخێرا وهەرزان وگەورە وجوان کردوەتەوە, لە تەسەوری هیچ مرۆڤێکی سەدەکانی ڕابوردودا نەبوە.

ئەم ئامێرە بچوك و ساکارانە مرۆڤیان وا لێکردوە لە ماڵەکەیەوە یان لە ناو ئۆتۆمبێلەکەیەوە یاخود لە شۆینی کارەکەیەوە, هەرکاتێك مەیل بکات دەستی بگات بە زۆرترین زانیاری لە

دورترین شۆینەوە. لەوە زیاتر زۆرجار مرۆڤ ناتوانێ خۆی لە بارانی ئەو پەیامانــە دەربــاز بکــات, کەبێ ویستی خۆی بە سەریا دەبارێ.

بە واتایەکی تر, مرۆڤی جیهانی تەکنەلۆژیای راگەیاندن, بە هیچ شێوەیەك بۆی ناکرێ سانســۆر لە سەر ئەو پەیامانەی کە پێدەگات دابنێ. یانی, ئەو پەیامانــە راســتەوخۆ بێــت یــان ناراســتەوخۆ کاریگەریەکی بەرچاویان لەسەر ئاراســتە کردنــی هەڵســوکەوت وشــێوازی بیرکردنــەوەو بەســتنی پەیوەندییە هەمە چەشنەکانی مرۆڤ دەبێت.

لە کۆندا و ئێستاشی لە گەڵدا بێت, ئامانجی سەرەکی زۆربەی ئەوانەی کە لە رێگەی میدیاکانــەوە پەیام ئاراستەی پەیام وەرگرەکانیان دەکەن لە سێ خاڵدا کۆ دەبێتەوە:

- ***چاندنی بیروڕایەکی تایەت.***
- ***سرینەوەی بیروڕایەکی تایەت.***
- ***یان پتەو کردنی بیروڕایەکی تایەت کە پێشتر لای خەڵکدا هەبوە.***

لێرەدا دەکرێ بڵێن پەیام لە پرۆسەی پەیوەندی کردن لە رێگەی کەناڵەکانی راگەیاندنەوە بەندە بەو سیستەمەی کە کەناڵەکە بەرێوەدەبات، بە واتایەکی رونتر لــە سیســتەمی وڵاتــە کۆمەنیســتی و عەقائیدیە ئیسلامی و تۆتالیتارەکاندا هەمیشە پەیامەکان لە هەوڵی ئەوەدان زهنیەتی خــەڵك بــەو ئاراستەدا ببەن کە خزمــەتی توێــژی دەســەڵات دار بکــات , لــەو پێناوەشــدا سڵ لەشــێواندن و شاردنەوەی راستیەکان ولە خشتە بردنی پەیام وەگرەکان ناکەنەوە .لە سیستەمی ئازاددا ئاراستە کردنەکە زیاتر لە بەرژەوەندی خەڵکانی سەرمایەدار و خاوەن دەسەڵاتی ئابوریدایە گەرچی زۆر لە راستیەکان دەخرێتــە روو, بــەڵام زۆ جــار ناراســتیەکان بــە شــێوەیەك بــاس   دەکــرێن کــە چەواشەکاری تیدایەو بەژەوەندیە باڵاکان لە بەرچاو ناگیرێن، بــەڵام لــە سیســتەمی بەرژەوەنــدی کۆمەڵایەتی ئەو پەیامانەی کە پەخش دەکرێن لە پاڵ هێنانی شتی نوێ و مودێرن رێز بۆ نــەریت وبیروبۆچونە بە کەڵکەکانی کۆمەڵ دادەنرێت.

لەمەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە کاریگەری کەناڵەکانی راگەیاندن لە سەر بیرکردنەوەو هەڵوێست رەفتاری جەماوەر بە تایەت لەم رۆژگارەی ئێمەدا هێندە زۆرە کە بە چەندین لێکۆڵینــەوە کۆتایــە نایەت. ئێستا مرۆڤ دیل وکونترۆڵکراوی ئەو کەناڵە هەجۆروهەمەرەنگانەیە کە بەسات ناتوانێ خۆی

له پەیامەکانی به دور بگرێ، ناتوانێ بۆ چەند سەعاتێك بەبێ دامو دەزگاکانی راگەیاندن ژیان بەسەر ببات.[1]

ئەوە کەناڵەکانی راگەیاندنە شێوەو مۆدیلی جل وبەرگ و دیکۆری ناومالْ ومۆدیلی سەیارەو پرچ تاشین تەنانەت ئەتەکێتی هەڵسوکەوتکردنی مرۆڤ دیاری دەکات. هەر کەناڵەکانی راگەیاندنە کە دەتوانێ هەست وسۆزی ملیونەها مرۆڤی دور لە یەك یەکخات وبیانهێنێتە سەر شەقامەکان.هەر لە بەر ئەمەیە زۆربەی وڵاتان و تەنانەت کۆمپانیاو ریکخراوەکان لە هەوڵی ئەوەدان بە شێوەیەك لە شێوەکان کەناڵێکی راگەیاندنیان هەبێت بۆ نزیك بونەوە لە خەڵك لەو پێناوەشدا بوجەیەکی خەیاڵیخەرج دەکەن ,لە هەمانکاتدا سەرمایەیەکی زۆریشیان دەست دەکەوێ.

ئەوە راستیەکی حاشا هەڵنەگرە کە پێشکەوتنەکانی بواری تەکنەلۆژیای راگەیاندن کۆمەڵگای مرۆڤایەتیان لە قۆناغی پیشەسازییەوە گواستەوە بۆ قۆناغی شۆرشی زانیارییەکان، ئەم قۆناغ گۆڕینەش واتا گۆڕان لە هەموو وردودرشتەکانی ژیانی تاك وکۆمەڵگاکان. نە حکومەتەکانی ئەم قۆناغە لەحکومەتەکانی قۆناغەکانی پێشوو دەچن، ونە تاك و کۆمەڵگاکانی ئێستا وەك ئەوانی جاران بیردەکەنەوە و هەڵسوکەوت دەکەن.

پێش ئەوەی باس لە کەناڵەکانی راگەیاندن (رۆژنامە،رادیۆ، تەلەفزیون, ئینتەرنێت) بکەین وکاریگەری هەریەکەیان لەسەر دروستکردنی رای گشتی بخەینە روو، بەپێویستی دەزانم بە خێرایی چاوێك بەمێژووی راگەیاندا بخشێنین.

راگەیاندن لەمێژوودا

سەرچاوە مێژووییەکان باس لەوە دەکەن کەچینیو رۆمانیەکان بۆ ئاگادارکردنەوەی خەڵکانی سنوری قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتەکەیان هەندێ نوسراویان لەشوێنە گشتیەکاندا هەڵواسیوەو لەرێگەی ئەو نوسراوانەوە هەواڵە سیاسیو ئابوریو تەنانەت کۆمەڵایەتیەکانیان پێ راگەیاندون.

بەم کارەش جۆرێك لە راگەیاندنیان بۆ خۆیان دابین کردوە. بەڵام هەندێ وای بۆ دەچن یەکەمین بەرخوردی مرۆڤ لە گەلْ مرۆڤێکی تردا بۆ خۆی سەرەتایی ترین وساناترین جۆری راگەیاندنەو هەر ئەم بەرخوردو پەیوەندیەشە بوەتە بناغە بۆ ئەم پێشکەوتنە بەربلاوەی ئێستا.

بەڵام لەساڵی 1445 بەملاوە، داهێنانە مەزنەکەی گۆتەنبەرگی ئەڵمانی واتە دۆزینەوەی چاپخانە، شۆڕشێکی گەورەی لە راگەیاندا دروست کرد.

---

[1] – پروت ابو سلیمان ،الاعلام الدولی.. والتغیر الپقاق– www.bab.com.

چاپخانە بوە هۆی هاتنە ئارای دەیان رۆژنامـەو گۆڤـارو کتێـب و بەهـەزاران ژمارەیـان کەوتـە بەردەستی خوێنەران. دۆزینەوەی چاپخانە نەك هەر تـیراژی چـاپەمەنیەکانی زۆرتـر کـرد، بـەڵکو نرخەکانیشـی بەشـێوەیەك دابەزانـد تـاکو هـەژارانیش کـەڵکی لـێ وەرگـرن و بکەونـە ژێـر کاریگەریەکانیەوە.کۆتـایی سـەدەی نۆزدەیـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم داهێنانـەکانی وەك فۆتۆگراف، سینەما، ئیزگە برەوێکی زۆریـان بـەکاری راگەیاندنـداو قـەبارەی ئەوانـەی پـەیامیان لەراگەیاندن وەردەگرت بەدەیان جار زیاتر بوون.

داهێنانی تەلەفزیۆن لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم شێوازی راگەیانـدنی لەریشـەوە گـۆڕی و دەنگ و رەنگ پێکەوە لەرێگەی سندوقێکی بچکۆلانەوە خۆی کرد بەماڵەکانـدا. کۆتـایی سـەدەی رابردووش مەزنترین تەکنەلۆژیای راگەیاندنی پێشکەش بەمرۆڤایەتی کـردو سـەتەلایت و ئینتـەرنێت دونیایان کرد بە (چاوە چۆلەکەیەك).

بەپێی ئەو ئەرك و بەرپرسیارێتیەی کەراگەیاندن لەم چەرخەدا لەئەستۆیدایە بەتەنیا کەرەستەیەك نییە بۆ گەیاندنی هەواڵ و زانیاری و کات بەسەربردن. بەڵکو بووەتە هونەرێکی ئاڵۆزو وردو لەرێگەی تەکنەلۆژیای نوێ و توانای مادی و مرۆیی لەبن نەهاتووەو باڵادەستی و هێزی دەزگـا زەبەلاحـەکان دەردەخات.[1]

پێناسەکانی راگەیاندن

وشەی راگەیاندن لەلای کورد لە بەرامبە (اعلام) عەرەبی و (press)ی ئینگلیزی بـەکار هـاتوە.لـە رووی زمانەوانیەوە (راگەیاندن)لە زمانی کوردیدا لە بنەڕەتەوە لە دوو پێشگری(پێ+را) لە گەڵ چاوگی (گەیانـدن) پێکهـاتوە, مەبەست پێـی (پێراگەیانـدن)ی بەرامبـەر(وەرگر)ە بە راو بیرو زانیاری وهەواڵێك کە لای وەرگر نامۆیە,بە مەبەستی ئاگادار کردنەوەی وەرگر بەو بیروڕاو زانیاری وهەواڵانەو,وابەستەکردنی وەرگر بـەو دۆخـەی کـە نێـرەر تیایـدا دەسـتەواژەو رستەکان دەردەبڕێت[2]

پسپۆرانی بواری راگەیانـدن چـەندین پێناسـەی جیاجیایـان بـۆ چـەمکی راگەیانـدن دارشـتووە دووپێناسەی گشتگیر دەخەینە روو:

"راگەیاندن برتییە لە بلاوکردنەوەی بیروباوەڕو هەواڵ لەناوخەڵکدا لەرێگەی چەند کەناڵێکـەوە لەپێناوی لێ حاڵی بوون و قەناعەت پێهێنان و راکێشانی لایەنگری"

1– د.عماد محمد حسین الهلالی ، التخگیگ والتخگیگ الاعلامی ل64

2 , هەڤاڵ ئەبوبەکر، راگەیاندن وراگەیاندنی کوردی ل15

ئەم پێناسەیە جەخت لەسەر ئەم خاڵانە دەکاتەوە:

1-بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕ و هەواڵ (پەیام)

2-ئەو هەواڵ و باوەڕانە بۆ کۆمەڵێ خەڵکە واتە (پەیام وەرگر)

3-لەڕێگەی چەند کەناڵێکەوە (بینراو، بیستراو، نوسراو).

4-بۆلێك حاڵی بوون و قەناعەت پێهێنان (کاریگەری بەجێهێشتن).

ئەوەی جێگەی سەرنجە لەم پێناسەیەدا راستەوخۆ ئیشارەت بۆ پەیامنێر نەکراوە، کەڕەگەزێکی سەرەکییە لەپرۆسەی راگەیاندن.

بۆ ئەوەی لەناو پێناسە جیاوازەکاندا تووشی وون بوون و سەرلێشێواوی نەبین لێرەدا پێناسەیەکی تارادەیەك لەوانیتر گشتگیرتردەخەینە ڕوو:

"راگەیاندن بریتییە لەو چالاکی پەیوەندیکردنەی کە دەبێتەهۆی گەیاندنی هەواڵ و زانیاری دروست لەبارەی بابەت و کێشەکان بەجەماوەر.ئەوەش دەبێتەهۆی دروست کردنی شارەزایی و هۆشیاری پەیام وەرگرەکان بەمەش رای گشتی پەیام وەرگرەکان سەبارەت بەو کێشەو بابەتانە دروست دەبێت".

ئەم پێناسەیە لە لێکۆڵینەوەکەی ئێمەوە نزیکەو ئەم چەند خاڵەی تێدا بەرجەستەبووە:

1-چالاکیەکی پەیوەندیکردنە.

2-هەواڵ و زانیاری (دروست) لەسەرکێشەو بابەتەکان دەدات بەپەیام وەرگر.

3-ئاستی هۆشیاری و زانیاری و شارەزایی پەیام وەرگر بەرزدەکاتەوە.

4-بەم کارەش رای گشتی دروست دەبێت.

* * *

بەشی دووەم

- ئەرکەکانی راگەیاندن
- پرەنسیبەکانی راگەیاندن
- سیستەمەکانی راگەیاندن

ئەركەكانی راگەیاندن

ئاشكرایە كاری راگەیاندن كارێكی هەم جەماوەریو هەمیش تاكەكەسە. واتە بەشداریكردن لەپرۆسەی راگەیاندندا بێ سنورو چوارچێوەیە، تەوژمی شۆڕشی زانیارییەكانیش رۆژ لەدوای رۆژ ژمارەی بەشداریكەران بەرفراوانتردەكات ئەركەكانیش زیاترو زیاتر دەكات. لێرەدا بەپێویستی دەزانین ئەركە سەركیەكانی كاری راگەیاندنی هاوچەرخ لەچەند خاڵێكدا دەست نیشان بكەین:

1-ئەركی گەیاندنی هەواڵو پەیامو بیروڕاو لێدوانە رەسمیو نارەسمیەكان بە وەرگر(جەماوەر)، بۆ ئەوەی بە شارەزاییەوە هەڵوێستو بڕیار لەسەر رووداوو كارەساتە ژینگەییو نەتەوەییو نێودەوڵەتییەكان بدات پێویستی بەوەهەیە لەماوەیەكی كەمدا ئاگای لە هەموو هەواڵە ناوخۆییو جیهانیەكان هەبێت.

2-ئەركی پێگەیاندنی كۆمەڵایەتی: مرۆڤی هاوچەرخ چیدی وەك جاران تەریكو دابڕاو نییە، بەڵكو رۆژانە دەیان پەیوەندی كۆمەڵایەتی لەگەڵ كەسانی تردا دەبەستێ، راگەیاندنەكان لەرێگەی پەیامە مەعریفیو زانستیەكانەوە ئەو كارئاسانیەیان بۆ دەكات تاكو وەك كەسانی كارامەو شارەزا هەڵسوكەوت بكەن.

3-ئەركی دروستكردنی پاڵنەر: راگەیاندنی هاوچەرخ دەتوانێ لە كۆمەڵگاكاندا ئامانجی نوێ دروست بكاتو لەرەوتی پێشكەوتنو داهێنان نزیكمان بكاتەوە، هەروەها دەبێتە هاندەرێك بۆ تاكەكانی كۆمەڵ تاكو ژیانێكی سەربەستو بەكەرامەتو دوور لەپەستان بژین.

4-ئەركی دیالۆگو وتوێژكردن: مرۆڤی ئەم سەردەمە لەگشت كاتەكان زیاتر پێویستی بەوە هەیە دیالۆگی بەبەرهەم لەگەڵ دەوروبەریدا سازبكاتو راستییەكانو بیرو راجیاوازەكان ئاڵوگۆڕ بكات. سادەترینو خێراترینو ئاسانترین رێگەش كەناڵەكانی راگەیاندنە.

5-ئەركی پەروەردەو فێركردن: بۆ بەرزكردنەوەی ئاستی رۆشنبیریو هۆشیاریو كەسایەتی مرۆڤ، راگەیاندن گونجاوترین كەناڵە.

6-ئەركی پێشخستنو هاوچەرخكردنی كولتورەكان: كەناڵەكانی راگەیاندن لەكۆنەوە تاكو ئێستا ئەركی گەیاندنی كولتورو دابو نەریتەكانیان لەنەوەیەكەوە بۆنەوەیەكی تر لەئەستۆدابووە هەروەها شۆڕشی پیشەسازی دەتوانێ ئەو كلتورە لوكالیانە لەسەر ئاستی دونیادا پەخشو بڵاوبكاتەوەو جۆرێك لەبەجیهانی بوونیان پێ ببەخشێ لەگەڵ زەمانەدا بیانگونجێنێ.

لەراستیدا ئەدەب‌وهونەر لەهەموو بوارەکانی تر زیاتر کەڵکیان لەکەناڵەکانی راگەیاندن وەرگرتووە تاکو بگەن بەبەربڵاوترین پەیام وەرگر.

7-ئەرکی بەسەربردنی کاتی خۆش: بەشی هەرە زۆری کاری راگەیاندن برتییە لەپەخش کردنی دراماو گۆرانی‌و سەماو هەڵپەڕکێ‌و موزیکی میللی‌و جیهانی‌و وێنە. لەم رێگەیەوە زۆرترین پەیام وەرگر دەتوانن پشوویەك بدەن‌و کاتێکی خۆش بەسەربەرن‌و خۆیان لەماندووبوونی کاری رۆژانە رزگاربکەن. [1]

پرەنسیبەکانی راگەیاندن

1-راگەیاندنی سەرکەوتوو ئەو راگەیاندنەیە کەمرۆڤ دەکاتە ئامانج‌و هەوڵ دەدات لەرێگەی پەیامەکانیەوە بیروبۆچوونە راستگۆو راستەقینەکان بخاتە بەردەستی پەیام وەگرەکانی‌و ژیانێکی خۆشگوزەرانی بۆ دەستنیشان بکات.

2-ئەو پەیامەی کە راگەیاندن دەبێ ئاراستەی بکات، پێویستە رون‌و ئاشکرا بێت‌و هیچ ئاڵۆزییەك دروست نەکات‌و نەبێتە مایەی سەرلێشێوانی جەماوەر.

3-بۆ دەستەبەرکردنی دڵنیایی جەماوەر، دەبێ پەیامەکانی راگەیاندن دووربێت لەهەواڵ هەڵبەستن‌و داتاشینی پەیامی چەواشەکاری.

4-پەیامی راگەیاندن بەتەنیا خستنەرووی شتە سەلبیەکان نییە، بەڵکو پێویستە دیوەکەی تریشی بینێ‌و لایەنە ئیجابیەکانیش بخاتە روو.

5-رێزگرتن لەداب‌و نەریتە جوانەکانی کۆمەڵگا یەکێکی ترە لەپرەنسیبەکانی‌کاری راگەیاندن.

6-بۆ ئەوەی پەیامەکانی‌هاوچەرخێتی‌و راستگۆیی‌و کاریگەری پێوە دیاربێت، راگەیاندنی هاوچەرخ دەبێ هەلی ئەوە بۆ پەیام وەرگرەکان بڕەخسێنێ بەشداری لە پێکهاتەی پەیامەکاندا بکات.

7-ئەو کاتەی کەپەیامەکانی پەخش دەکات، گونجاوبێت لەگەڵ ئامادەیی خەڵك بۆ وەرگرتن‌و بەشداریکردن. [2]

سیستەمەکانی راگەیاندن

سیستەمەکانی راگەیاندن بەشێوەیەکی گشتی دابەش دەبێت بۆ دوو دەستە:

1-سیستەمی پێشگیرانە. پێش بڵاوکردنەوەی هەواڵ رێگەیان لێ دەگرێ

---

[1] – نبیل زکارا ،البعد المعاصر الاتصال والاعلام-/ www.t1t.net

[2] –. د مهدی حسن رویلق د. احمد الگامین ،العلاقات العامه، النقریه والاسالیب ل93

2-سیستەمی بەدواداچوون. پاش بڵاوبونەوەی هەواڵ بەدوایدا دەچێ .

سیستەمی پێشگیرانە

لەپاش ئەو دابەشکردنە، دەکرێ سیستەمی پێشگیرانە بۆ دەستەی تر پۆلین بکەین.

1-سیستەمی ئامرانە.

2-سیستەمی کۆمۆنیستی.

3-سیستەمی پەرەپێدان.

یەکەم/ سیستەمی ئامرانە.

لەم سیستەمەدا پێش بڵاوبونەوە، "هەواڵ" دەبێ بەچەندین کەناڵدا تێپەڕبێت و پاش وەرگرتنی ڕەزامەندی ئەنجا پەخش بکرێت. خاوەندارێتی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بەتەواوەتی لەژێر کۆنتڕۆڵی حکومەت دایەو تاك بڕیاری ئەوەڵ و ئاخری لەدەستدایە.

لەم سیستەمەدا سانسۆر زۆر بەخەستی بەکار دێت، ڕاگەیاندنەکان ئەگەر هەنگاوێکی دژ بەسیاسەتی ڕەسمی حکومەت هەڵنێن، ئەوا داخستن و زیندانی.. چاوەڕێی سەرپێچی کەران دەکات.

لەم سیستەمەدا دەسەڵات داران هیچ مافێك بەمیدیاکان نادەن بۆ ڕەخنەگرتن ولەپێش چاپکردن یان پەخشکردن هەموو بابەتەکان دەبێ زۆر بەوردی چاویان پێدابخشێنرێت.

دووەم/ سیستەمی کۆمۆنیستی:

لەم سیستەمەدا لەجێگەی تاك، حزب بڕیاردەداو هەر حزبیش هێڵە سەرەکیەکانی کاری میدیاکان دەست نیشاندەکات، هیچ ڕاگەیاندنێکی حزبەکانی تر نابێ لەهێڵی ئایدۆلۆژی کۆمۆنیزم لابدەن.

لەسیستەمی کۆمەنیستیدا سێ ئەرکی سەرەکی بۆ میدیاکان دەستنیشان کراوە:

1-پڕوپاگەندە

2-سازکردنی هەڵچوون

3-ئاراستەکردن.

لەڕژێمە کۆمۆنیستەکاندا میدیاکان کەرەستەن بۆ گەشتن بەو ئامانجانەی کەحزب کاری بۆ دەکات. بنەماو تایبەتمەندییەکانی پیشەی ڕۆژنامەوانی لەسیستەمی سۆسیالیستیدا جیاوازە لەسیستەمەکانیتر. هەواڵەکان لێکدانەوەو لێکۆڵینەوەیان لەگەڵدایە، کوباو کۆریای باکور دوو نمونەی ئەم سیستەمەن.

سێیەم/سیستەمی پەرەپێدان:

سێیەمین سیستەمی پێشگیرانە بریتیە لەسیستەمی پەرەپێدان، لەم سیستەمەدا کاری ڕاگەیاندنەکان بریتیە لە یارمەتیدانی پەرەپێدانی ئابوری و کارکردن بۆ نەهێشتنی هەژاری و نەخوێندەواری و

هۆشیارکردنەوەی خەڵك لەرووی سیاسیو تەندروستیو کۆمەڵایەتیو کولتوریەوە. لایەنگرانی ئەم سیستەمە پێیان وایە تائەو کاتەی ماوەی نێوان وڵاتانی هەژارو دەوڵەمەند هەیە ناکرێ میدیاکان لەدژی بەرژەوەندییە نەتەوەییو کۆمەڵایەتیەکاندا بوەستن.

جیاوازی لەنێوان ئەم سیستەمەو ئەوانی تر لەوەدایە، لێرە فکرو ئایدۆلۆژیابالادەستە، خاوەنداریێتی کەناڵەکان دەکرێ بەدەست کەرتی تایەت بێت، بەلام ئەگەر لەرێگەی پەرەپێدانی ئابوری بەرژەوەندی نەتەوەیی لایاندا، ئەوکات حکومەتەکان دەتوانن چالاکیەکانیان راگرن ،مالیزیاوکۆریای باشور دوونمونەی ئەم سیستەمەن.

سیستەمی بەدواداچون:

ئەم سیستەمەش دەکرێ بەدووبەشەوە

1-سیستەمی ئازاد:

لێرەدا مرۆڤ ئازادە لەوەرگرتنی زانیاریو هەڵبژاردن. ئەم سیستەمە هەڵقوڵاوی ئەندێشەکانی (جۆن لوك، ژان ژاك رۆسۆ، ژن ئیستوردو ژان میلتون)ە کاری دەوڵەت لەم سیستەمەدا فەراهەم کردنی خواستەکانی تاکە،حکومەتەکان پولورالیزمو کارئاسانی بۆ خەڵك دەکەن تاکو دەستیان بگات بەو سەرچاوانەی کەکار لەئایندەیان دەکەن.

ئەرکەکانی میدیاکان لەم سیستەمەدا چاودێری کردنی باری کۆمەڵایەتیو سیاسی وڵاتو رەخساندنی هەلی بەشداریکردنی خەڵك لەکاروباری سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابوری‌یە.رادیۆو تەلەفزیۆنو رۆژنامەو ئینتەرنێت لەم سیستەمەدا سەربەخۆو ئازادنو دەتوانن رەخنە لەهەموو شتێك بگرن کەدژ بە پەرژوەندی جەماوەرە.

جگەلەهێرش کردنە سەر ژیانی تایەتی خەڵکانو زیانگەیاندن بە ئازادییە گشتییەکان، راگەیاندنەکان دەستیان بەتەواوی کراوەیە، خاوەنداریێتی لەم سیستەمەدا لەدەستی کەرتی تایەتدایە.

2-سیستەمی بەرژوەندی کۆمەڵایەتی:

سەرهەڵدانی هەندێ رەخنەو گلەیی لەسیستەمی ئازادو بەکارهێنانی ئازادی بەشێوەیەکی هەڵە، کارێکی وایان کرد جارێکی تر بەوسیستەمەدا بچنەوە خاڵە لاوازەکانی دەست نیشانبکەن.

ساڵی 1947 شیگاکۆ راپۆرتێکی سەبارەت بەمیدیاکانی ئەمریکا بلاوکردەوەو دەریخست هەندێ کۆمپانیاو سەرمایەدار میدیاکانیان کۆنترۆڵ کردووەو بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان دەهێنن. پاش بلاوبونەوەی ئەو راپۆرتە حکومەتەکان کەوتنەخۆیانو هەندێ رێوشوێنیان دانا بۆ ئەوەی بتوانن ئەو حالەتە کۆنترۆڵ بکەن، بەلام خاوەنی میدیاکان ئەمەیان پێ قبوڵ نەکراو خۆیان بریاریاندا

ناوەندێك بۆ چاودێریكردنی میدیاكان پێك بهێنن تاكو لەكاتی لادان و سەرپێچی كردندا رێگــەیان پێ بگرن.[1]

* * *

بەشی سێیەم

كەناڵەكانی راگەیاندن

1– www.7 sang.com

❖ رۆژنامه
❖ رادیۆ
❖ تەلەفزیۆن
❖ ئینتەرنێت

رۆژنامە

دەرکەوتنی چاپخانە لە ژێردەستی گۆتنبەرگی ئەڵمانی لە ساڵی1445،هەنگاوی یەکەم بوو بۆ سەرهەڵدانی بە جەماوەری بوونی خوێندن و چاپکردنی رۆژنامەوگوڤار وکتێب بە شێوەیەکی بەربلاو.ئەم داهێنانە نوێیە شێوازو تەرزی ژیانی کۆمەلایەتی وسیاسی ئابوری رۆژئاوای لە ماوەیەکی زۆر کورتدا گۆڕی.هێندەی نەبرد ئەم پێشکەوتنە بە هەموو دونیادا بلاو بووەوە.

سەدەی نۆزدەیەم بە سەرەتای راستەقینەی دەرکەوتنیرۆژنامەوانی هاوچەرخ لە قەڵەم دەدرێت،رۆژنامەکان لەو سەدەیەدا بوونە هۆی گەیاندنی رێنسانسی فیکری وزانستیو پیشەسازی بە جەماوەر.بە پێشکەوتنیئامێری چاپخانە لە هەڵمیەوە بۆکارەبایی ودەرکەوتنی هونەری فۆتۆگراف و وێنەی رەنگاو رەنگ وهاتنە مەیدانیلاسلکیو تەلەفۆن ومانگی دەستکرد وسەتەلایت،کاری رۆژنامەگەری هێندەی تر بەرەو پێشەوە چوو، بە جۆرێك ئێستا لە گەڵ هەموو زەوق و خواستەکانی جەماوەردا دەگونجێ.[1]

[1] –د.عبدلله الگویرقی ،صحافه المجتمع الجماهیری /ل57

سەرەڕای ئەوەی دەرکەوتنی رادیۆو تەلەفزیۆن لەزۆر رووەوە تەنگی بە رۆژنامەوانی هەڵچنیوە، بەڵام تاکو ئێستاش رۆژنامەکان رۆڵێکی مێژوویی لەدروست کردنی رای گشتیدا دەگێڕن،و هیچ کەناڵێکی تر نەیتوانیوە بیخاتە پەراوێزەوە. لەکۆمەڵگا پێشکەوتووەکاندا رۆژنامەوانی بوەتە دیاردەیەکی ئابوری و کۆمەڵایەتی و هێزێکی سەرەکیشە بۆ دروستکردنی رای گشتی لەسەرتاسەری دونیادا. لەهەمانکاتدا رۆژنامەوانی کەناڵێکی گرنگە بۆ بڵاوکردنەوەی ئامانج و نەریتی نوێ و گەیاندنی هەواڵ و زانیاری راست و دروست بە جەماوەرێکی بەربڵاو. رۆژنامەوانی کەلتوری نەتەوەیەك لەنەوەیەکەوە دەگوازێتەوە بۆ نەوەیەکی ترو شارستانیەتی گەلێك بەگەلێکی تر ئاشنا دەکات. هاوکات رۆژنامەوانی چاودێرێکی وریاو ئازایە بەسەر دام و دەزگاکانی حکومەتەوە بۆ ئەوەی گەندەڵی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی رونەدات.لەرێگەی رۆژنامەوانیشەوە دەتوانین باشترین دیالۆگ لەنێوان لایەنە دژبەیەکەکان سازبدەین.

پێش قولّ بوونەوە لەسەر کاریگەری ئەم کەناڵە لەدروست کردنی رای گشتیدا پێم باشە هەندێ لەو پێناسانە بخەمە روو کەپسپۆڕانی بواری ماس میدیا بۆ رۆژنامەوانیان کردووە،. لەیەکێك لەو پێناسانەدا هاتووە کەوا رۆژنامەوانی بریتیە لە: "بەرهەمێکی پیشەسازی و داهێنانێکی فیکری" (پیار لەبیر)، بەڵام پێناسەیەکی تر دەڵێ: "پیشەیەکە تایبەتە بەبەرژوەندی گشتی" و هەوڵدەدات فرت و فێڵ و ناتوانایيەکانی بەرپرسەکانی گشتی دەربخات. کاریگەری حزبی بەسەرەوە نییەو دەنگی ئۆپۆزسیۆن دەردەخات.ئەنسکلوپیدیای بریتانی وشەی(journalism)بە مانای پیشەی کۆکردنەوەو دارِشتنوپەخش کردنی هەواڵ پێناسە دەکات.(1)

لەساڵی 1928دا "ئورترگروس"ی زانای ئەڵمانی پێنج خەسڵەتی داناوەو تاکو ئێستاش لەلایەن زانا هاوچەرخەکانەوە وەك پێوەرێك بۆ رۆژنامە تەماشای دەکرێت.

- خەسڵەتی یەکەم: دەبێ بەشێوەیەکی دەوری بڵاوبێتەوەو لەماوەیەکدا کە لەهەفتەیەك کەمتر نەبێ.
- خەسڵەتی دووەم: دەبێ میکانیکیانە بەرهەم بێت.
- خەسڵەتی سێیەم: دەبێ هەموو کەسێك توانای کڕینی هەبێت و نرخەکەی هەرزان بێت. بەمانایەکی تر هەموو کەسێك بتوانێ بەدەستی بهێنێ، نەك بۆ توێژێکی دیاریکراوبێت.
- خەسڵەتی چوارەم: دەبێ بابەتەکانی هەمەڕەنگ بن. هەموو ئەو شتانەی تێدابێت کە رای گشتی گرنگی پێدەدا، نەك ئەوەی توێژێکی بەرتەسك بەلاوەی گرنگ بێت.

1-سامان فوزی عمر ، مسؤليه الصحفی المدنيه عن اخگائه المهنيه ل11

- خەسڵەتی پێنجەم: دەبێ لەکاتی خۆیدا بکەوێتە بازاڕەوە لەلایەن دەزگایەکەوە بڵاوبکرێتەوەو بەردەوامیش بێت.(1)

ئاراستەکانی رۆژ نامەوانی

دەکرێ بەپێی ئەو راستیەی کەرۆژنامەکان کاری پێدەکەن رۆژنامەکان بکەین بەسێ بەشەوە:

یەکەم/ رۆژنامە مولتەزیمەکان:

ئەو رۆژنامانەن کەلەلایەن حزب یان گروپ یان ئایدۆلۆژیایەکی سیاسی یان ئاینییەوە دەردەچن. ئەم جۆرە رۆژنامانە زمانحاڵی ئەو حزب و گروپانەن.

بابەتەکانی زیاتر بۆ کۆکردنەوەی رای گشتی لەدەوری ئەو حزب و گروپانە دادەڕێژرێن. هەروەها زانیاری و هەواڵ و وتار لەبارەی حزبەکانەوە بڵاودەکاتەوەو مەبەستی قازانج نییە، بەڵکو بودجەکەی لەلایەن حزبەکەوە دابین دەکرێ.

حزبە سیاسیەکان زیاتر لەرێگەی ئەم رۆژنامانەوە پڕوپاگەندە بۆخۆیان دەکەن و دەستەیەکی نوسەران لەلایەن حزبەوە بۆی دادەنرێ. نوسین و نەخشەسازی دابەش کردنەکەش هەر لەلایەن حزبەوەیە.(2)

ئەم رۆژنامانە کەناڵێکی گرنگی پێکەوەگرێدانی حزبەکانە بەجەماوەرەکانیانەوە.

واتە جگە لەرۆڵی پڕوپاگەندە، هەڵدەستێ بەرێکخستنی پەیوەندی لەنێوان ئەندامانی سەرەوەو خوارەوەی حزبەکەوە. رۆژنامەوانی مولتەزیم لەوکاتانەی کەململانێی ئایدۆلۆژی لەنێوان رەوتە جیاجیاکاندا تەشەنە دەسێنێ رەونەق پەیدادەکات لەم جۆرە کۆمەڵگانەدا رۆژنامەوانی حزبی یان ئایدۆلۆژی، رۆڵی کاریگەر دەبینن لەدەرخستنی راستیەکاندا، لەراستیدا رۆژنامەوانی لەسەرەتای سەرهەڵدانیدا زیاتر پەیڕەوی ئەم ئاراستەیەی دەکرد، بەتایبەت پاش شۆڕشی فەرەنسا.

بەپێشکەوتنی تەکنەلۆژیاو هاتنی سەرمایەداری وردە وردە ئەو ئاراستەیە بەرەو لاوازبوون و نەمان چوو، بەجۆرێك کە دەکرێ بڵێین ئێستا رۆژنامەوانی حزبی یان مولتەزم لەرۆژئاوا کەمترین خوێنەری هەیە. بەڵام لەوڵاتانی جیهانی سێیەمدا هێشتا ئەم ئاراستەیە کاری پێ دەکرێ و بەرەوی ماوە.

دووەم: رۆژنامەوانی سەربەخۆ:

1–د.هانی الرچا ، الرای العام والاعلام والدعایە ل113

2 –وفاق حافڤ الدوری ،گبیعە الصحافە الحزبیە، وتگورها www.t1t.net

وەکو وتمان پێشکەوتنی بازرگانیو پیشەسازیو تەکنەلۆژیا هەلی ئــەوەیان بۆکۆمــەڵێك خــەڵك رەخساند تاکو بواری میدیابکەن بەپیشەو قازانجی مادییان لێوەدەست بکــەوێ، هــەر لەبــەر ئــەوە لەئەمریکاو ئۆروپادا لەدووسەدەی رابوردودا چەندین دەزگای رۆژنامەوانی ســەربەخۆ دەرکــەوتن. لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا رۆژنامەوانی گەشتە لوتکەی پێشکەوتنی خۆیو نــاونرا "دەســەڵاتی چــوارەم". چــونکە رۆڵێکــی کاریگــەری لــە ژیــانی کۆمەڵایــەتیو سیاســیو کلتــوری کۆمــەڵگا رۆژئاواییەکاندا دەگێڕا. ئەم شێوازەی رۆژنامەوانی توانی لەپاڵ راســتگۆییو خێرایــیو وردبینیــدا، هەلومەرجێکی وا برەخسێنێ کەتێیدا هەواڵو زانیارییەکان کڕینو فرۆشتنیان پێبکرێت لەم ئاســتەی رۆژنامەوانیدا هیچ گروپو یــان لایــەنێکی سیاســی بەشــێوەیەکی راســتەوخۆ لەپشــت دەرکردنــی رۆژنامەکانەوە نییە، داهاتی سەرەکی رۆژنامەوانی سەربەخۆ جگەلە فرۆشتنی رۆژنامەکە پارەی ئــەو ریکلامانەیە بۆ کۆمپانیا بازرگانیو پیشەسازییەکان بڵاوی دەکاتەوە.ئێستا کامە رۆژنامەی ســەربەخۆ هەیەبگریت ناتوانی بێ ریکلام کردن دریژە بە ژیانی خــۆی بــدات.بــە پێــی هەنــدێ سەرچــاوە رۆژنامەیەکی بە ناوبــانگی وەك(نیویــۆرك تــایمز)کــە رۆژانــی یەکشــەممان بــە (600) لاپــەڕە دەردەچێت تەنیا یەك لە سەردەی بابەت وهەواڵە و ئەو نۆ لە سەردەیەکەی تری بریتیە لە ریکلامــی بازرگانی. هەر ئەو سەرچاوە دەڵێ رۆژنامەکانی ئەمریکا (75)لە سەدی بودجەی خۆیان لە رێگەی ریکلامەوە دەست دەکەوێت، هەر ئەوەش وایکردوە (65)لە سەدی لاپەڕەکانیان بۆ ئــەو مەبەســتە تەرخان بکەن.[1] ئەمەش سەربەخۆیی بۆ بڵاوکردنەوەی هەر بابــەتێك کەرۆژنامەکــە بیــەوێ دابــین کردووە.بەڵام هەندێك جار ریکلام کردن بە زیانی خەڵك تەواو بوە، بە تایبەت ریکــلام کــرن بــۆ جگەرە، وەك ئاشکرایە بەشێکی زۆی پارەی ریکلام لە ریکلام کردن بۆ جگەرە وەدەست دێت ،بــۆ بەردەوامی بەو ریکلامانە، ئەم جۆرە رۆژنامانــە کــەمترین لا بــەلای زیانــەکانی جگــەرە کێشــاندا دەکەنەوە. بە گوێرەی ئەو راپرسیەی کەساڵی 1980 دەزگــای (گــالوپ)ئــەنجامی داوە 30 لــە سەدی خەڵکی ئەمریکا لە زیانەکانی جگەرە کێشان بێئاگان.[2]

بــەڵام لــە گــەڵ ئەوەشــدابازرگانی چــاپەمەنیەکان لــە دونیــای ســەرمایەدارىدا هینــدە پێشکەوتوە،سەرمایەی هەندێ لەو سەرمایەدارانە زیاترە لە کۆیداهاتی شەش وڵاتی وەك(ئەردەن، بولیڤیا،نیکاراگوا،ئەلبانیا ،مالی،لیبیریا).ئێستا کۆمپانیای"تــایم وارنــەر"گــەورەترین خاوەنــدارێتی رۆژنامەکانی دونیای لە دەستایە ژمارەی خوینەرانی ئەو گۆڤارانەی کە"تایم وارنەر"دەریان دەکات

---

1 –کنترل افکار عمومی در امریکا/ www.bashgah.net

2 –هەمان سەرچاوە

له سەر ئاستی دونیا خۆی دەدا له 120ملیۆن کەس.توانای راگەیانـدنی ئـەم کۆمپانیایـە لـە زۆر ولآتـی دونیـا زۆتـرە.جگـە لـەو کۆمپانیایـە کۆمپانیـای"نیـوز کوپوریشـن"کـە هـی "روبـرت مورداك"توانیویەتی بازاڕی رۆژنامە له سەر ئاستی دونیادا بۆخوی مۆنۆپۆڵ بکات.ئەم کۆمپانیایە لـە هەموو کۆمپانیاکانی‌تری دونیا زیاتر رۆژنامە دەردەکات.دوو لە سەرسـێی رۆژنامـەکانی ئوسـترالیا ونیوەی رۆژنامەکانی‌نیوزلەندا و یەك لە سەر سێی رۆژنامەکانی بریتانیـا لـە لایـەن" مـورداك "ەو دەردەچن.لە کۆمپانیاکەی مورداکدا (28000)کارمەند کاردەکات وتێکڕای سەرمایەکەی دەگاتە (14)ملیارد دۆلار.[1]

له ولآتێکی وەك ئەمریکا زیاتر لە(1700) رۆژنامەو (11000) گۆڤاری سـەربەخۆ دەردەچـێت وکۆی گشتی تیراژی رۆژانەیان دەگاتە (62) دانە [2].لە هەلومەجێکـی ئاوادا حەتمەن کاریگـەری رۆژنامەوانی لە سەر دروستکردنی رای گشـتی بـەرفراوان دەبێـت. جگـە لەگەیانـدنی هـەواڵ‌و زانیاری‌و سەرگەرمی، زۆرجار لەم جۆرە رۆژنامانەدا بابەتی تەندروستی‌و هەمـەڕەنگ بلآودەبنـەوە. یەکێك لەو دیاردانەی کەلەپاش هەرەسهێنانی بلۆکی رۆژهەلآت "مـیترۆ" "mitro"یـە کـە رۆژانـە بەملیۆنەهای لێ چاپ دەکرێ. بەخۆڕایی بەسەر خوێنەراندا دابەش دەکرێ، رۆژنامەی mitro تـەنیا لەرێگەی ریکلامەوە خۆی‌و کارمەندانی دەژێنی‌و قازانجیش دەدات بەخاوەنەکەی. شانبەشانی ئەم ئاستەی رۆژنامەوانی سەربەخۆ هەندێ رۆژنامە هەن کەسـەربەخۆبونیان کردووەتـە وەسـیلەیەك بـۆ بلآوکردنەوەی هەواڵی ئابڕوبەر لەسەر هونەرمەندان‌و کەسایەتییە سیاسی‌و کۆمەلآیەتییەکان. شێوازی ئەم رۆژنامانە کەبە (رۆژنامەی زەرد) ناویان دەرکردووە. روکەشبینی‌و هاندان‌و پلاروەشاندنە.

رۆژنامەوانی سەربەخۆ هەر چەندە لەسەرتادا بەسادەیی دەسـتی پێکـرد، بـەلآم ئەگـەر تەماشـای رۆژنامە گەورەکانی دنیا بکەین دەبینین لەئاسـتی بـەرزی پێشـکەوتن‌و ئالۆزبوندایـەو بەهـەزاران کارمەندی لەبوارە جیاجیاکـانی کـاری رۆژنامـەوانی تێدایـە. ئـەوە جگـە لـەوەی تەکنـەلۆژیای پەیوەندیکردن (مانگی دەستکردو تۆڕی ئینتـەرنێت) گەیانـدنی ئـەو رۆژنامانـەی بەخوێنـەرانیان هێندەی تر ئاسان‌و خێرا کردووە. تۆڕی ئینتەرنێت جگە لەئاسانکردنی، بۆ بلآوکردنەوەی جـۆرێکی تر لەرۆژنامەوانی سەربەخۆ بەناوی "رۆژنامەی ئەلکترۆنی" کردوە.

سێیەم/ رۆژنامە رەسمیەکان

ئەو رۆژنامانەن کەزمانحاڵی حکومەتەکانن‌و چالاکی دام‌و دەزگاکانیان بەجەماوەر. بودجەی ئـەم رۆژنامانە لەلایەن وەزارەتێك لەوەزارەتەکانی حکومەتەوە موچەیان بۆ دابین دەکرێ.

---

1 –هەمان سەچاوە

2 – هەمان سەچاوەی پێشو

لەوڵاتە پێشکەوتووەکاندا مۆدێلی ئەم رۆژنامەوانیە نەماوە. بەڵام لەزۆربەی وڵاتە رۆژهەلاتیەکان بەتایبەتی ئیسلامیەکان ئەم ئاستەی رۆژنامەوانی بەربلاوەو حکومەتەکان زۆر بەتەنگ دەرکردنی رۆژنامەیەکی زمانحاڵی خۆیانن. لەبەر زیادەڕۆیی لەپروپاگەندەکردن بۆ حکومەت، کاریگەری ئەم ئاستەی رۆژنامەوانی لەسەر رای گشتی گەر نەڵێین نییە، ئەوا زۆر جار پێچەوانە دەکەوێتەوە. رۆژنامەکانی رژێمی بەعس باشترین نمونەی بۆ ئەوجۆرە رۆژنامەوانیەیە.

پاش دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئەو ئەزموونە دووبارە کرایەوە، بەڵام دواتر دەرکەوت جگە لەخەرج کردنی پارە کاریگەری ئەو رۆژنامانە هیچ نەبووە،، بۆیە داخران.

پێش ئەوەی باس لەکاریگەری رۆژنامەوانی لەسەر رای گشتی بکەین، بەپێویستی دەزانم هەندێك قسەش لەسەر پۆلێن کردنی رۆژنامەکان بەپێی کاتی دەرچوونیان و بەپێی ناوەڕۆکیان بکەین.دەرکردنی رۆژنامە بەپێی کاتی دەرچوونیان دەکرێت بەسێ جۆرەوە، رۆژانە، هەفتەنامەو مانگانە.[1]

ئەو رۆژنامانەی کەڕۆژانە دەردەچن دەبن بەسێ جۆرەوە، بەیانیان کەبەربلاوترین جۆریانەو خوێنەران زیاتر پەسەندی دەکەن، چونکە دەیانەوێ بزانن لەو ماوەیەی کەئەوان لەخەودابوون لەدونیادا چی رووی‌داوە. هەروەها رۆژنامەی واهەیە نیوەڕوان یان ئێواران چاپ دەبن و دەکەونە بەردیدی خوێنەرانیان. ئەم رۆژنامانە زیاتر گرنگی دەدەن بەهەواڵی سیاسی سەرنج راکێش و هەواڵی کۆمەڵایەتی و هونەری.

سێیەم جۆری رۆژنامەی رۆژانە ئەوانەن کە رۆژنامەکان دەری دەکەن و زیاتر هەواڵی تێدایەو بەچاپی دووەم یان سێیەم ناودەبرێن. هەروەها زۆر رۆژنامە هەیەکەپاشکۆی وەرزشی یان ئەدەبی یان دیپلۆماتی دەردەکات.

بەڵام پۆلێن کردن بەپێی ناوەڕۆك بریتییە لە رۆژنامەوانی سیاسی و ئەدەبی و هونەری و وەرزشی و ئابوری و رۆژنامەوانی تایبەت بە ئۆتۆمبێل و جل و بەرگ و گەمەی هەمە جۆر. بەشێوەیەکی گشتی رۆژنامەکان لەدوو گروپی گەورەدا پۆلێن دەکەین. رۆژنامەوانی گشتی و رۆژنامەوانی پسپۆڕ یان تایبەت.[2]

رۆژنامە گشتییەکان هەمەڕەنگن، بەڵام یەکێك لەبابەتەکان گرنگی زیاتری پێ دەدرێ و رۆژنامەکەش زیاتر بەو بابەتەوە دەناسرێت. خوێنەری ئەم رۆژنامەیە لەپێکهاتەدا جیاوازن.

---

[1] -د. هانی الرچا ،الرای العام و الاعلام والدعایە ل129

[2] هەمان سەرچاوە ل131

بەلاّم ڕۆژنامەوانیە پسپۆڕەکان زیاتر گۆڤارن و هەریەکەیان لەیەك بابەتدا پسـپۆڕایەتی وەردەگـرن. بۆنمونە سیاسەت یان پزیشکی یاخود وەرزشی و میکانیکی. خوێنەری ئـەم ڕۆژنامەوانیـە تایـەتن، گۆڤاری یاسا تەنیا بۆ یاساناسان و هونەر تەنیا بۆ هونەرمەندان و ئەوانەی گرنگی بەو بوارە دەدەن.
لەولایەتە یەکرگتووەکانی ئەمریکادا زیاتر لە 11.000 گۆڤار دەردەچـێت8.000 لـەو گۆڤارانـە تایبەتن وبۆ ئەوکەسانە بلاّودەکرێنەوە کەلەڕووی زەوق و بۆچـوون و ئامانجـەوە هاوبەشـن. ئـەوەی جێگەی سەرنجە لەهەر 200 گۆڤارێکی نـوێ کەرۆژانـە لەئـەمریکا دەردەچـن، 160 گۆڤاریـان تایبەتمەندن.
بەپێی هەندێ ئامار زیـادبوونی ژمـارەی ڕۆژنامـەوانی پسـپۆڕ لـە فەرەنسـادا 10.2٪یـە، ئەمـە لەکاتێکدا کە ڕۆژنامەی گشتی لەو ولاّتەدا بەڕێژەی 3.3٪ لەپاشەکشەدایە.[1]

کاریگەری ڕۆژنامەوانی لەدروستکردنی رای گشتی‌دا

ئەو تایبەتمەندیانەی ڕۆژنامەوانی هەیەتی کارێکی وای کـردووە لەبەرهـەمهێنانی رای گشـتی‌دا جێگەیـەکی تایبـەتی هـەبێ. یـەکێك لەمەرجـە سـەرەکیەکانی زمـانی ڕاگەیانـدن، بەتایبـەت لەڕۆژنامەوانیدا، سادەیی و ڕوونی ئەو بابەتانەیە کەتێیدا بلاّودەکرێتەوە. ئـەوەش بـەو مانایـە دێـت کەزۆرترین ژمارەی خوێنەر بێ هیچ ماندووبونێك لەماناکانی ئەو بابەتانە تێ دەگەن و دەکەونە ژێر کاریگەری پەیامەکانیەوە. هەروەها ڕۆژنامەوانی بـەوە دەناسـرێتەوە کـە نـاوەڕۆکی پەیامـەکانی هەمەچەشن و هەمەڕەنگن، بەمانایەکی تر ئەو کەسەی بەدوای بابەتی هـەواڵ و سیاسـەتدا بگـەڕێ بەئاسانی دەستی پێ دەگات، بە هەمان شێوە بۆ ئەوانەی کە دەیانەوێ بابەتی زانستی یان کلتوری بخوێننەوە ڕۆژنامە ئەو کارەیان بۆ مەیسەردەکات.جگەلەوە ڕۆژنامـە بـەهۆی هەرزانییـەوە دەگاتـە دەستی هەموو ئەوانەی کە تەنانەت داهاتێکی دیارکراویشیان هەیە.
سیفەتێکی تری ڕۆژنامە ئەوەیە کە لەهەر جێگەیەکدا کـە بتـەوێ دەیخوێنیتـەوە و هـەرکاتێکیش کاتت بەدەستەوە نەبوو دەتوانیت قەدی کەیت و دواتر بچیتەوە سەر خوێندنەوەی بابەتـەکانی. ئـەم تایبەتمەندیەش لەکەناڵەکانی تردا ئاسان نییە. واتە پـەیامی ڕۆژنامـە دەکـرێ ئەرشـیف بکرێـت و بەردەوامی هەبێ لە دروستکردنی رای گشتی‌دا. لەدوای شۆڕشی فەرەنسا، بەهۆی دروست بـوونی چەندین حزبی ڕادیکال لە ئۆروپاو بەهۆی ڕۆژنامەکانی زمانحاڵی ئەو حیزبانەوە. گۆڕانی بنـەڕەتی لەناو چینە چەوساوەکانی ئۆروپادا دروست بـوو. لەڕێگـەی ڕۆژنامـە کۆمۆنیسـتەکانەوە کرێکـاران خۆیـان ڕێکخسـت و لەهـەواڵ و زانیـاری هاوچـینەکانی خۆیـان بـەئاگادەبوون و بەرنامـەیان بـۆ

[1] الصحافه المتخصصه في العالم واهميتها. www.t1t.net.

ئایندەیەکی باشتر دادەڕشت. کاریگەری ئەو ڕۆژنامانە لەسەر زۆرینەی کۆمەڵگا کەچینی کرێکاربوو، ترسی لەدڵی سەرمایەدارەکاندا دروست کرد. هەرلەبەر ئەوەش بوو ئەندامێکی پەرلەمانی بەریتانی بەناوی "دکتۆر فیلیمور" بەپشت بەستن بەهەندێ راپۆرت کەپێی گەیشتبو پەرلەمان ئاگادار دەکاتەوەو دەڵێ:

"خزمەتکاران و سەربازەکان خەریکی خوێندەوەی ڕۆژنامە رادیکالەکانن ئەوەش دەبێتە بزواندنی هەستو سۆزیان"[1]

لەراستیدا بەشێکی سەرەکی ئەو گۆڕانکاریە مەزنانەی کەلەکۆمەڵگارۆژئاواییەکاندا روویانداوە دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری ڕۆژنامەکان لەهاندانی چین و توێژە جیاجیاکان بۆ بەدەست هێنانی داواکانیان. ڕۆژنامەنوسانی سەدەی هەژدەو نۆزدەو بیستەم، لەرێگەی بابەتەکانیانەوە توانیان کۆمەڵگایەکی دیموکراسیو ئازاد بونیاد بنێن و حکومەتە زۆردارەکانیش ناچار ملکەچ بوون بۆ کۆمەڵی مەدەنی و مافی هاووڵاتی بوون.

لەکاتی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەوە تاکو ئێستا، ڕۆژنامەوانی بووەتە خەسڵەتێکی شارستانی بۆ هەموو کۆمەڵگاکان، بەجۆرێك تاکو ئێستاش پێشکەوتنی راگەیاندن بەگشتیو ڕۆژنامەوانی بەتایبەت، بەپێوەرێکی سەرەکی بۆ کۆمەڵگای مەدەنی دادەنرێت. ڕۆژنامەوانی نوێنەرایەتی رای گشتی دەکات، پرەنسیبی کاریگەری ڕۆژنامەوانی لەسەر رای گشتیو ئاراستەکردنی هیچ گومانێکی تێدا نییە، هەروەها کاریگەری ڕۆژنامە، بەتایبەت ڕۆژنامەی ڕۆژانە لەسەر بیرکردنەوەی خوێنەران بووەتە ڕۆڵێکی سەرەکی بۆ ئەو کەناڵەی راگەیاندن[2]

بەڵام کاتێك باس لەو کاریگەریانەی ڕۆژنامەوانی دەکەین، ناکرێ باس لەو سانسۆرو بڕیارو یاسایانە نەکەین، کەهەندێ لەحکومەتەکان بۆ کەم کردنەوە یاخود نەهێشتنی ئەو کاریگەریە دایدەڕێژن.

ماس میدیاکان بەشێوەیەکی گشتی ئەو قاڵبە سیاسیو کۆمەڵایەتییە وەردەگرن کەتێیدا دەژین، واتە رەنگدانەوەی بارودۆخی کۆمەڵایەتیو سیاسی وڵاتەکەیانن لەوڵاتێکی دیموکراسیدا، کە هاوڵاتیان ئەرك و مافەکانیان بەپێی دەستورو یاسا دەستنیشان کرابێت، هەردەبێ چاوەڕێی ئەوەش بکەین کەوا بواری ڕۆژنامەوانیش ئەرك و مافەکانی دانی پێدانرابێتو کەمترین رێگریو لەمپەڕ لەبەردەمیدا بێت. بەهەمانشێوە، لەوڵاتێکی تۆتالیتاریدا، حەتمەن دەبێ ڕۆژنامەوانی ڕۆڵی دامو

[1] –د.هانی الرچا ،الرای العام والاعلام والدعایە ل117

[2] – سامی هید موس ،الاعلام المکتوب.. رسالە ودور متعدد الوجوە

دەزگایەکی سەرکوت کەرو شێوێنەری راستیەکان و تێکدەری بیروهۆشی جەماوەر بگێرێت، چونکە ناچارە لەو سنورە ئایدۆلۆژیەی کەدەسەلات بۆی دادەرێژێ گەمەی خۆی بکات و لیێ دەرنەچێ، ئەگەر ئەو سنورە ببەزێنێ ئەوا رووبەرِوی داخستن و لێکۆڵینەوە دەبێتەوە یان دەبێ بەنهێنی دەربچێت.

گەر سەیری مێژووی رۆژنامەوانی بکەین، دەبینین لەسەرەتای سەرهەڵدانیەوە (بەتایبەت لەسەدەکانی شازدەیەم و هەڤدەیەمدا).

بەحوکمی بوونی کۆمەڵی حوکمرانی ملهورِو چەوسێنەر بەسەر وڵاتانی ئۆروپاوە، رۆژنامەوانی تەنیا بۆ بڵاوکردنەوەی هەڵوێست و بیروبۆچوونی و سیاسەتە ناوخۆیی و دەرەکیەکانی ئەو حکومەتانە بەکاردەهات. واتە رۆژنامەوانی ئەو سەردەمە هۆکارێك بوو بۆ گەیاندنی بیرورِاو سیاسەتەکاتی حکومەت بەجەماوەر نەك بەپێچەوانەوە.

لەبەر ئەوەی خاوەنی رۆژنامەکانیش هەرهەموویان دەوڵەمەندو سەرمایەدارەکانی نزیك لەحکومەت بوون، بۆیە ئەوکارەیان بەئاسانی بۆ بەسەر دەچوو، بەڵام بەپێشکەوتنی کۆمەڵگاکان و هۆشیاربوونەوەی خەڵك و دروسصت بوونی حزب و سەندیکا هەمە جۆرەکان و سەربەخۆبوونی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەساڵی 1776 و دەرچوونی چەندین رۆژنامەی ئازادو سەربەخۆ، رێگە لە بەردەم ئازادی رۆژنامەوانی لە وڵاتانی ئۆروپادا کرایەوەو رۆژنامەکان ئازادییان بەدەست هێنا. ئەو ئازادییەی کەرۆژنامەوانی ئەمرِۆ لەدونیادا هەیەتی بەتەواوی قەرزاری ئەو بریارو یاسایانەیە کە حکومەتی ئەمریکا بۆ سەربەخۆیی رۆژنامەوانی دەریکردوون. لەراستیدا بەپێی دەستوری ئەمریکا، راگەیاندنەکان سەرچاوەیەکی سەرەکی زانیارییەکانن[1]

ئەمەش دەسەڵاتی تەواوەتی داوە بە رۆژنامەکان تاکو هەموو ئەو زانیارییانەی کە بەلای خەڵکەوە مایەی گرنگی پێدانن بڵاوبکەنەوەو هەر ئەو دەستورەش مافی بەدەست هێنانی هەواڵی بۆ کەناڵەکانی راگەیاندن دابین کردووە..

لەبارەی گرنگی رۆژنامەوە سەرۆکی پێشووتری ئەمریکا "توماس جیفرسون" دەڵێ: ئەگەر بریار بدەنە دەستی من بۆ هەڵبژاردنی حکومەتێکی بێ رۆژنامە یان رۆژنامەی بێ حکومەت، ئەوەی دواییان هەڵدەبژێرم، بەڵام دەبێ هەموو کەسێك ئەو رۆژنامەیەی پێبگات و توانای خوێندنەوەی هەبێ[2].

---

1 –وسائل الاعلام والاخلاق– usinfo.state

2 –د.هانی الرچا ،الرای العام والاعلام والدعایە ل143

وەکو پێشتر باسمان لێوەکرد، رۆژنامەکان هەڵقولاوی حکومەتەکانیانن بۆیە هێشتا دەیان حکومەتی سەرکوت کەر هەن کەئازادی رۆژنامەوانیان بەلاوە بەسەرچاوەی تێکدانی شیرازەی کۆمەڵگاو هەڕەشە بۆ سەرخۆیان دەزانن، لەناویاندا دەکرێ باس لەحکومەتە ئیسلامیو سوسیالیستیو نەتەوەییەکانی رۆژهەلاتو ئەفریقاو ئەمریکای لاتین بکەین.

رۆژنامەوانی بەلای ئەم جۆرە حکومەتانەوەدەبێ کۆنترۆڵ کراوبێتو پروپاگەندەیان بۆ بکات وبە تەنهاە بەرژەوەندی ویستو ئارەزووی ئەو رژێمەکانە هەنگاو هەڵنێو دەبێ دەستەمۆی ئەوان بێت.

ئەو بڕیارانەی کەلەم شێوازەی حکومڕانیەوە دەردەچن، تەنیا بڕیاری سەرکوتکەری رۆژنامەوانینو سەبارەت بە ئازادیو رۆژنامەوانی هیچ شتێك باس نەکراوە.

لێرەدا رۆژنامەکان ناچارن سانسۆرێکی خودی لەسەرخۆیان دانێن.کۆماری ئیسلامی ئێران، لەپاش ساڵی 1997وە زۆترین رێژەی داخستنی رۆژنامەی لەسەر ئاستی دونیادا بەخۆیەوە دیوە. کۆنترۆڵ کردنی رۆژنامەکان لەلایەن دامو دەزگا محافزکارەکانی ئەو ولآتەوە تەنیا لەبەر رۆڵی کاریگەری ئەو رۆژنامانە بووە لە دروست کردنی رای گشتی بۆ ریفۆرمو کرانەوە لەبەردەم دونیای مەدەنیەت.

بەڵام دەکرێ بڵێین ساڵانی سەرەتای سەدەی بیستو یەکەم، لەگەڵ خۆیدا مەرگی سانسۆری هێناو چیتر حکومەتە تۆتالیتارییەکان ناتوانن وەك جاران بنەە چاودێر بەسەر دێربەدێری بابەتەکانی راگەیاندنەوە وهێزو دەسەڵاتی سانسۆرچیەکانی یەکجار کەم کردووەتەوە. ئێستا ئەو حکومەتانە دوو رێگەیان لەبەردەم دایە،یان کرانەوە بەرووی دونیای مۆدێرنو مەدەنیەت (کەئازادی رۆژنامەوانی مەرجێکی سەرەکیەتی) یان داخرانو ون بوون لەدونیای جەهلو نەزانینو پاشەکشەیی (کەهیچ گەلێك پێی رازی نابێت)...

ئەو ژانرە رۆژنامەوانیانەی کەزۆرترین کاریگەرییان لەسەر رای گشتی هەیە

لەم بارەیەوە ناکرێ ژانارێك بەسەر ژانرێکی تری رۆژنامەدا بەپەسەند تر دابنرێت چونکە بەپێی شێوازی داڕشتنو دەربڕینی نوسەکان ئەو کاریگەرییە دەگۆڕێ جگە لەوەش کولتورو دابو نەریتی گەلانو رادەی پێشکەوتنو زەوقو سەلیقەیان رۆڵی سەرەکی دەبینێت. بەڵام دکتۆر عاتف عدلی العبد العبدالله لەکتێبی (الرای العام وگرق قیاسە" دا ئەو ژنرانە دەکات بەسێ بەشەوە. بەم جۆرە:

1-بەشێك لەوژانرانەی کە راستەوخۆ بۆ رای گشتی ئاراستەیدەکەن، وەك سەروتارو کاریکاتێرو گۆشەو نامەی خوێنەرانو بابەتە کۆمەڵایەتیو سیاسیو ئابورییەکانو رەخنەی ئەدەبیو هونەریو

ریكلامەكان، ئەم ژانرانە بەشێوەیەكی عەمدی بەلای بۆچونێكدا دای دەشكێنن و كار لەسەر رای گشتی خەڵك دەكەن.

2-بەشێك لەوژانرانەی پەیوەندی ناراستەوخۆی بەئاراستەكردنی رای گشتیەوە هەیە هەرچەندە هەندێ ژانری رۆژنامەنوسی هەیە كەبۆسەر گەرمیو خۆشیو كات بەسەربردن دانراون وەك (چیرۆكە هەواڵ و گاڵتەو گەپ و وشەی یەكتربڕ و هەواڵی تاوان) لەبنەڕەتدا بۆ كاریگەری دانان لەسەر رای گشتی دانەنراون، بەڵام بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ كار لەخەڵك دەكات، بەتایبەت لەسەر لاوان و منداڵان.

3-بەشێك لەوژانرانەی كە پەیوەندیان نییە بەرای گشتیەوە: لەو بابەتانە دەكرێ باس لەبەشی هەواڵی كەشناسیو مردن و تیلی تێكس و بەرنامەكانی T.V و رادیۆ بكەن، ئەم جۆرە بابەتانە لەناو خەڵكدا را دروست ناكەن.[1]

رادیۆ

"رادیۆ ژمارەیەكی زۆری خەڵك بەخۆیەوە گرێ دەدات و دەیانخاتە ژێر كاریگەرییەوە. كاریگەریەكی رووبەرووی هەیە. بەرێگەی رادیۆوە نوسەرو بێژەرو گوێگر لەیەك جیهانی پەیوەندیدا كۆدەبنەوە. بەهۆی راستەوخۆییو گەرم و گوڕی بەرنامەكانی رادیۆوە ئەزمونێكی شەخصیو تایبەتیمان لادروست دەبێ. رادیۆ هێزێكی لەبن نەهاتوی هەیەو كاریگەرییەكی خۆنەویستی بەسەر گوێگرەوە هەیەو هەوو كەسێك دەگرێتەوە "رادیۆ دەتوانێ گیانی كۆمەڵگاكان یەكەخات..[2]

بەباشم زانی پێش ئەوەی باسی كورتە مێژوویەكی رادیۆ بكەم ئەو چەند دێڕەی سەرەوە بخەمە روو، كە تاڕادەیەكی زۆر گرنگیو رۆڵی رادیۆ وەك كەناڵێكی گرنگی راگەیاندن باس دەكات.

كورتە مێژوویەكی رادیۆ

زۆربەی ئەوانەی مێژووی كەناڵەكانیان تۆماركردووە، مێژووی دۆزینەوەی رادیۆ دەگەڕێننەوە بۆ داهێنانی كارەباو تەلەفون لەكۆتایی سەدەی نۆزدەهەم.

لەساڵی 1867-جمیز كلارك ماكسول-شەپۆلی ئەلكترومۆگناتیسی دۆزیەوە. پاش ئەوە بەبیست ساڵ "هیزیش هیرتز" داهێنانەكەی ماكسولی پەرەپێداو سەلماندی كەوا شەپۆلی ئەلكترومۆگناتیس بەخێرایی تیشك لەئاسماندا پەخش دەبێت. ئەو شەپۆلەی كەتائێستا بە "هیرتز" ناسراوە، هەمان ئەو داهێنانەی هیرتزە كەبەناوی خۆیەوە تۆماركراوە. پاش ئەمان چەندین زانای تر درێژەیان بەو

---

[1] – د. عاكف عدلى العبد عبيد ،الراى العام وگرق قياسهل95-96

[2] دكتور سيد احمد خاتون ئابادى- راديو وارتباگ نو سعداى ل61

لێکۆڵینەوە دا. سەرئەنجام "مارکۆنی" دەرکەوت و لە ساڵی 1901/11/12دا توانی بۆیەکەم جار پەیامێك بەسەر ئۆقیانوسی ئەتڵەسیدا لەبەریتانیاوە رەوانەی کەنەدا بکات. ئەو رۆژەش بەرۆژی دۆزینەوەی رادیۆ لەقەڵەم درا.

لەساڵی 1909 مارکۆنی و بەهاوبەشی لەگەڵ "براون"دا خەڵاتی نۆبڵیان بۆ ئەم داهێنانە وەرگرت. ئەم داهێنانە بەهەڵگیرانی شەڕی یەکەمی جیهانی کەوتە خزمەتی شەڕەکە. بەکۆتایی شەڕ، رادیۆکەی مارکۆنی دەستی دایە پەخش کردنی بەرنامەی سەرگەرمی.

یەکەم ئێزگە لەساڵی 1914 لەبەلژیك لەلایەن کەسێك بەناوی "برنارد"ەوە دامەزرا. پاشان لە ساڵی 1920 لەئەمریکا ئێزگەیەك دامەزراو دواتر لەساڵی 1922 بەریتانیا ئێزگەیەکی تر دامەزرا. وەك هەر داهێنانێکی نوێ، رادیۆ بەخێراییەکی زۆر پەرەی سەندو بوبە کەناڵێکی راگەیاندنی دیارو فاکتێکی گرنگی کولتوری و هونەری بۆ گەیاندنی حکومەتەکان و گەلانی دونیا بەیەکتر.[1]

ئێستا هەزاران ئێزگەی رادیۆیی حکومی و ئەهلی لەسەرتاسەری جیهان بەسەدان زمان بەرنامە پەخش دەکەن. سەرەڕای پێشکەوتنی تەلەفزیۆن و پەرەسەندنی کەناڵی تری راگەیاندن، هێشتا رادیۆ وەك خێراترین و ئاسانترین کەناڵی پەیوەندی جەماوەری رۆڵی خۆی دەگێڕێ.هەرزانی، ئاسانی هەڵگرتن و گواستنەوەو خێرایی گەیاندنی هەواڵ و پێشکەوتنی زۆری تەکنەلۆژیا، رادیۆیان کردووەتە کەناڵێك کەهیچ حکومەتێك دەستبەداری نەبێ.

پاکی وەرگرتنی پەیامەکان لەو دەستکەوتانەی کەتەکنەلۆژیای دیجیتاڵی لە ساڵی (2000)وە بەرادیۆی بەخشیوە. هەروەها بوونی رادیۆ لەماڵ و سەیارەو شوێنی کارو تەنانەت لەتراکتۆرو مۆبایلەکاندا وای کردووە خەڵك هەرکاتێك بیانەوێ بەدەم و کارکردن و هاتوچۆکردنەوە گوێی لێ دەگرن.

تایبەتمەندیەکانی رادیۆ :

1-پەیوەندی بەژمارەیەکی زۆر خەڵکەوە هەیەو لەماوەیەکی کورتدا پەیامی خۆیان پێ دەدا.

2-رادیۆ وەك یەك بۆ خەڵکانی خوێنەوارو نەخوێنەوار بەکەڵکە، بەڵام خەڵکانی نەخوێنەوار زیاتر دەکەونە ژێر کاریگەری رادیۆوە.

3-دەتوانێ باس لەهەموو بابەتە جیاجیاکان بکات.

4-رادیۆ دەتوانێ تەواوکەری پەیامی هەموو کەناڵەکانی تر بێت.[2]

---

[1] دکتور سید احمد خاتون ابادی- رادیو وارتباگ توسعداوی. ل62-62

[2] دکتور هانی الرچا- الرای العام والاعلام والدعایه ل153

خاوەندارێتی رادیۆکان

هەرچەندە لەسەرەتادا حکومەتەکان زیاتر خاوەندارێتی رادیۆکانیان دەکرد، بەڵام لەپەنجاکانی سەدەی رابوردووەوە سیستەمێکی تر لەخاوەندارێتی رادیۆ پەیدابوو کە سەربەکەرتی تایبەت بوو، لێرەدا باس لەهەردوو سیستەمەکەی خاوەندارێتی دەکەین:

1-سیستەمی خاوەندارێتی بازرگانی ئازاد:

ئەم رادیۆیانە یان لەلایەن کۆمپانیاکان یان لەلایەن کەسانی دەوڵەمەند یاخود لە لایەن حزب و رێکخراوەاکانەوە خاوەندارێتی دەکرێت. بودجەی ئەم ئێزگانە لەپارەی ئەو ریکلامانەوە دابین دەکرێ کەلەکاتی بەرنامەکانیدا پەخشی دەکات، بەتایبەتی بەرنامە سەرگەرمیەکان. سەرچاوەی هەواڵ و بەرنامە سیاسیەکانی زیاتر لە ئاژانسەکانی دەنگ و باس و پەیامنێرە تایبەتەکان و سەرچاوە رەسمیەکانەوەیە.

ئەم سیستەمە لەرژێمە تۆتالیتاریەکاندا رێگەی پێنادرێ.

2-سیستەمی خاوەندارێتی حکومی:

زیاتر ئەو دامەزراوانەن کەلەلایەن وەزارەتی رۆشنبیری یاخود دامەزراوێکی تری نیشتمانییەوە سەرپەرشتی دەکرێت و لەسەر هێڵی راگەیاندن و سیاسەتی حکومەت دەڕۆن. لەئاراستەکردنی رای گشتی‌دا، حکومەتەکان کەڵکی زۆری لێ وەردەگرن.

بودجەی ئەم ئێزگانە لەلایەن حکومەتەوە دابین دەکرێ. دەکرێ بڵێین زۆربەی هەرە زۆری حکومەتەکانی دونیا بەرۆژهەڵات و رۆژئاوایەوە، ئێزگەی رەسمی خۆیانیان هەیە.(BBC) گەورەترین کەناڵی رادیۆی جیهانە کەخاوەنداریەتیەکەی خودی حکومەتی بەریتانیایەو بەزیاتر لە (50) زمان بەرنامە پەخش دەکات و تاکو ئێستا توانیویەتی لەسەرجەم کێشە ناوخۆییەکانی بەریتانیاو دەرەکیەکانی دونیادا بێلایەنی خۆی بپارێزێ.

بەهەرحاڵ لەهەردوو سیستەمەکەدا، رادیۆ وەك راگەیاندنێکی جەماوەری سەرەڕای دەرکەوتنی تەلەفزیۆن وەك کەناڵێکی (بیستراوو بینراو) لەیەك کاتدا نەبووە هۆی جێلەق کردنی رۆڵی رادیۆ لەپەرەپێدانی کۆمەڵایەتی، بگرە رادیۆ لەم رۆژگارەدا باشترین کەرەستەیە بۆ هۆشیارکردنەوەو پەروەردەکردنی خەڵك. لەهەموو کاتەکانیشدا توانیویەتی وروژێنەرێکی سەرەکی بێت بۆ رای گشتی، بەتایبەت لەو وڵاتانەی کەئاستی نەخوێندەواری و هەژاری تیایاندا بەرزە. (1)

رۆڵی رادیۆ لەدروست کردنی رای گشتیدا

---

[1] دکتور سید احمد خاتون ابادی- رادیو وارتباگ نوسعداوی ل65

رادیۆ خێراترین و ئاسانترین کەناڵی پەیوەندی جەماوەرییەو لەپێش هەموو کەناڵەکانی تردا توانی هۆکاری شوێن کەپێشتر بەربەست بوو لەگەیاندنی پەیامەکادا تێك بشکێنێ.

(دانیل لرنر) کەپسپۆڕێکی بواری ڕاگەیاندنە کاتێك باس لەکاریگەری رادیۆ لەسەر پێشخستنی کۆمەڵگاکان دەکات، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کەوا هەموو پێشکەوتنەکانی رۆژئاوا بەهۆی "رادیۆ"وە بوو.

هەر ئەو پسپۆڕە پێشنیاری ئەوە دەکات بۆ پێشخستنی وڵاتانی دواکەوتوو، دەبێ کەڵك لە "رادیۆ" وەربگیرێت، چونکە رادیۆ ئاسانترین کەناڵە تاکو خەڵکی گوندنشین زانیاری و شارەزایی لێوەفێربن.

یەکێك لەتایبەتمەندیەکانی رادیۆ ئەوەیە کەدەتوانێ زۆرترین بەرنامەکانی بەشێوەی زیندوو پەخش بکات، ئەوەش ئیمکانی پەیوەندی کردنی بەوبەرنامانە بۆ گوێگر دەڕەخسێنێ، واتە پەیوەندیەکە دوولایەنە دەبێ و هەردوو لا دەتوانن بیرورِا ئاڵوگۆڕبکەن و پاشانیش خەڵکانی تر رای خۆیان لەسەر راکانی تر بخەنە روو.

لەراستیدا بەهۆی بوونی بەرنامەی هەمەڕەنگ و هەمە بابەتەوە زۆرترین خەڵك کەڵك لەرادیۆ وەردەگرن. بۆ نمونە بەرنامە کراوەکانی رادیۆ پەیام وەرگری هەمە جۆریان هەیە. بەڵام بەرنامەکانی فێرکردن دەتوانن ئەو پەڕی بابەتی زانستی بدەن بەگوێگران.

بەکورتی دەکرێ بڵێین رادیۆ هەموو تەمەنەکان (گەورەوە بچوك)، هەموو توێژەکان (کرێکار، فەرمانبەر، بازرگان...) خاوەن دارایە زۆرەکان و کەم دەرامەتەکان و خوێنەوارو نەخوێنەوارەکان دەخاتە ژێرکاریگەری خۆیەوە.

لەهەموو شوێنێك و لەهەموو کاتێکدا (ئاشتی بێ یان شەڕ)، دەتوانێ رای گشتی بجوڵێنێ و بەجۆرەی کەدەیەوێت لەڕێگەی پلانێکی ڕاگەیاندنی زانستیەوە، ئاراستەی بکات.

تەلەفزیۆن

یەکەم دەرکەوتنی تەلەفزیۆن بە شێوە سەرەتاییەکەی دەگەڕێتەوە بو سالی 1935 ئەویش لەلایەن تۆڕی (NBC)لە شاری نیۆرکی ئەمریکا. ئەم ئامێرە سیحریە توانایەکی لە رادەبەدەری هەیە بۆ گواستنەوەوگرێدانی بینەران بە بابەتەکانیەوە.[(1)]

[1] –د.عبدالله الگویرقی ،صحافه المجتمع الجماهیری،،ل 65

لەبەرئەوەی ڕاگەیاندنی بینراو لەگەڵ وێنەو ڕوداودا هەڵسوکەوت دەکات و کار لەهەستیارترین هەستەوەری مرۆڤ کەچاوە دەکات، بۆیە تایبەتمەندیو گرنگیەکی پڕ مەترسی هەیە. چاوی مرۆڤ وێنەکان دەگەیەنێتە مێشکیو خەزنی دەکات. بۆ ئەوەی هەر کاتێك ویستی بیهێنێتەوە یادی خۆی. هەروەها ئەو وێنانە کەلەڕێگەی چاوەوە دەگوازرێتەوە تایبەتمەندیەکەی لەوەدایە کە ڕاستەقینەن، ئەمەش وا لەمرۆڤ دەکات کاردانەوەیەکی واقعیانەی لەبەردەومدا هەبێت.

مرۆڤ لەبرامبەر دیمەنە شادەکاندا خۆشحاڵ دەبێت و لەبەرامبەر دیمەنە ترسناکەکانیش دا ترس و تۆقین دای دەگرێ. چاو بەپێچەوانەی هەستەوەرەکانی تر پێویستی بەبەڵگەو دەلیل نییە، بەڵکو وێنەکان وەکو خۆی دەخاتە ڕوو.[1]

بۆ نمونە کاتێك فەرماندەیەك باس لەچالاکیەکی هێزی پێشمەرگەی کوردستان دەکات دژ بەداگیرکەری عێراقی، ئەو وێنەیەی کەلای گوێگران دروست دەبێ ئەگەری گومان و تەم و مژاوی بوونی تێدایەو هەرکەسەو بەپێی میزاجی خۆی لێکی دەداتەوە. بەڵام ئەگەر ئەو فەرماندەیە کاسێتێکی فیدۆیی ئەو چالاکیەی پیشانی ئامادەبووان دا ئەوا هەموویان یەك کاردانەوەی هاوبەشی ڕاستەقینەیان لادروست دەبێو هیچ گومانێك لایان نامێنێ.ئەم نمونەیە ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەخات کە ڕاگەیاندنیبینراو دەتوانێ هەموو هەستەکان بەتوندی پێکەوە گرێ بدات.

ڕەنگە تەلەفزیۆن لەم سەردەمەی ئێمەدا گرنگترین کەناڵ بێت بۆ کارکردنە سەر پەرەپێدانی ئاستی هۆشیاری جەماوەر،لە هەمانکاتدا دەکرێ بلێین تەلەفزیۆن شەیتانیترین ئامێرێکە کە مرۆڤ بە دێژای مێژووخۆی دروستی کردبێت.ئەم سندوقە ئەفسوناویە مرۆڤی بە شێوەیەکی سەیر کۆنترۆڵ کردوە.بە دەگمەن ماڵێك شك دەبێت کە ئامێرێکی تەلەفزیۆنی نەبێت وکەم کەسێکیش هەیە ڕۆژانە بەشێك لە کاتی دەستبەتاڵی خۆی لە بەردەم تەلەفزیۆندا بە سەر نەبات .

ژن و پیاوو منداڵ و گەورەو بچوك لەڕێگەی بەرنامە هەمە چەشنەکانیەوە زانیاری وەردەگرن و کاتێکی خۆش و شاد بەسەر دەبەن.ئەم سندوقە بچکۆلانەیە، لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە کاری لەسەرکراوە، بەڵام وەك وتمان تاکو ساڵی 1935 بەشێوەیەکی جدی نەکەوتە کار. لەوساڵە بەدواوە زانایانی بوارەکە پێشکەوتنی یەکجار گەورەیان لەشێوەی پەخش و جۆری بەرنامەو ساناکردنی کارکردنیدا ئەنجاداوە. تەلەفزیۆن پێش هەموو دەزگاکانی تری بواری هۆشیاری کۆمەڵایەتی کەڵکی لەو تۆپە ئەلەمنیۆمیە وەرگرت کەلە10 /4/1957دا لە سۆفیاتی جارانەوە هەڵدرایە بۆشایی ئاسمانەوەو پاشان ناونرا "مانگی دەستکرد"و ئێستا لەڕێگەی ئەو مانگە

[1]-عبدالعزیز الاصری ، الاعلام.. وتفعیل وعی الامه www.annabaa.org

دەستكردانەوە تەلەفزیۆن بوەتە چاووگوێی مرۆڤی هاوچەرخ و هەموو گەردوونی لەمۆنیتەرێكی بچكۆلانەدا كۆكردوەتەوە.[1]

لەرووی پێكهاتەی كۆمەلایەتی نوێیەوە وەك دامەزراوێكی كۆمەلایەتی ئەم فۆرمانەی خاوەنداریێتی وبەرێوەبردن هەیە:

یەكەم / ئەو تەلەفزیۆنانەی كەلەلایەن حكومەتەكانەوە بەرێوە دەبرێن:

حكومەتەكان بۆ گەیاندن و گواستنەوەی ئایدۆلۆژیاو بیروبۆچوونی خۆیان گەورەترین كەڵكیان لەتەلەفزۆیۆن وەرگرتووە. ئەو تەلەفزیۆنانەی كەلەلایەن حكومەتەكانەوە بەرێوە دەچن، هەوڵ دەدەن رای گشتی هاوولاتیانیان بەشێوەیەك ئاراستەبكەن كەلەقازانجی خۆیاندا بشكێتەوە. ئەم تەلەفزیۆنانە هەموو بەرنامە پەروەردەیی و سەرگەرمی و تەنانەت زانیاری و هەواڵەكانیشیان لەپێناوی بەرژەوەندی دەسەلاتداراندا پەخش دەكەن. زۆربەی حكومەتەكانی ولاتانی جیهانی سێیەم وتارادەیەكیش ئۆروپا سیستەمی بەرێوەبردنی ئەم جۆرە تەلەفزیۆنانە پەیرەودەكەن. لەرووی ئابورییەوە ئەم جۆرە تەلەفزیۆنانە لەلایەن حكومەتەكانەوە بودجەیەكی دیاریكراویان لەبودجەی حكومەت بۆ تەرخانكراوە.هەرچەندە تاكوئێستاش ئەم شێوازەی بەرێوەبردنی تەلەفزیۆن بەرەوی ماوە، بەلام بەهۆی هاتنی مەیدانی بازرگانییەوە، كاریگەری ئەم شێوازە كەمی كردووەو توانای ململانێی گەیاندنی زانیارییەكانی نەماوە.

دووەم / تەلەفزیۆنی بازرگانی یان سەربەخۆ

ئەم شێوازەی بەرێوەبردن یان رێكخستنی تەلەفزیۆنە هەر لەسەرەتاوە لەولاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكادا سەری هەڵداو پاشان بەریتانیاو ژاپۆن و زۆربەی ولاتەكانی ئەوروپای گرتەوە. لەدوای سالانی 1990 بەم لاوە، بەهۆی هەرەسهێنانی بلۆكی رۆژهەلات وپەرەسەندنی ئایدیای دیموكراسی وبەرفراوانی بازاری ئازاد، ژمارەی كەناڵە تەلەفزیۆنییە بازرگانییەكان بەشێوەیەكی بەرچاو زیادی كردوو ئەكرێ بلێین ئێستا لەسەر تاپای دونیادا كەناڵی بازرگانی زۆرینەی كەناڵەكان پێكدەهێنێ(جگە لەكوردستانی خۆمان).

خاوەنداریێتی كەناڵی تەلەفزیۆنی بازرگانی بەزۆری كۆمپانیا زەبەلاحەكان و كەسانی سەرمایەدارن، بەرنامەی ئەم شێوازەی بەرێوەبردنی تەلەفزیۆن وەك كالا كرین و فرۆشتنی پێدەكرێ. بینەری ئەم جۆرە تەلەفزیۆنە هیچ پارەیەك لەبری تەماشاكردن نادات، چونكە بودجەی تەلەفزیۆنەكە لە رێگەی ئەو ریكلامانەی كەتێیدا بلاودەكەنەوە دابین دەكرێ، هەرچەندە تەلەفزیۆنی

[1] –الدكتور مجد هاشم الهاشمي ،الاعلام الكوني وتكنلوجيا المستقبل ل27

بازرگانی زیاتر مەبەستی قازانجی مادییە، بەڵام بەهۆی ململانێی کەناڵەکانی ترەوە، تاڕادەیەکی زۆر لەروی تەکنیکیو پەیامەوە لەکەناڵی حکومی لەپێشترە. زۆربەی ئەو بەرنامانەی کەلەم کەناڵەوە پەخش دەکرێن. بریتین لە:

1-هەواڵەکان.

2-سەرگەرمی.

3-روناکبیری.

بەڵام لەناو هەریەك لەم بەرنامانەدا ریکلامی بازرگانی هەمە چەشن پەخش دەکرێت. لەبەر ئەوەی لەرووی خاوەندارێتییەوە ئەم جۆرە تەلەفزیۆنانە سەربەخۆن سەربەهیچ دەزگایەکی حیزبیو حکومی نین، بۆیە لەکاتی هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریدا حزبەکان تەنیا دەتوانن لەرێگەی پێدانی پارەوە ریکلام بۆخۆیان و پاڵێوراوەکان و پەیمان و ئایدۆلۆژیەکانیان بکەن.

ئەو پارەیەی کە حیزبەکان بۆ ریکلام دەیدەن بەو تەلەفزیۆنانە لەگەڵ قەبارەی کاریگەری ئەو ریکلامە لەسەر رای گشتیدا دەگونجێ. لەساڵی 1952دا حیزبە سیاسیەکانی ولایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا (6)ملیۆن دۆلاریان بۆ ریکلامکردن لەو تەلەفزیۆنانەدا خەرج کرد. ساڵی 1956 ئەو پارەیە گەیشتە (10) ملیۆن و لەساڵی 1960دا هەردوو حیزبی کۆماریو دیموکراتی19.900.000 ملیۆن دۆلاریان بۆ ریکلام کردن دا بەتەلەفزیۆنەکان بەڵام لەساڵی 1964 ئەو پارەیە بوو بە (22)ملیۆن دۆلار.[1]

بە شێوەیەکی گشتی بودجەی بەرنامەکانیئەم تەلەفزیۆنانە بە هۆی ئەو ریکلامانەی کە پەخشی دەکەن دابین دەبێ،بە جۆرێك ئێستا بە پێی دواین ئامار یەك دەقیقە ریکلامی سادە لەم تەلەفزیۆنانەدا بە هەشت بۆ یازدە هەزار دۆلارە و لە هەندێ بەرنامەدا بڕی ئەو پارەیە دەگاتە حەفتا هەزار دۆلار.[2] بەڵام سەرەڕای هەموو کۆسپو خراپیەکانی، تاکو ئێستا ئەم جۆرە کەناڵانە سەرکەوتوترین و کاریگەرترین کەناڵی بینراون لەدونیادا.

تەلەفزیۆنی کابلی

لەهەشتاکانی سەدەی رابردوودا ئەم شێوازەی تەلەفزیۆن دەستی پێکرد ئەم شێوازە لەدوو شێوازەکەی پێشتر جیاوازن و بینەر لەجیاتی بینینی بەرنامەکانی بڕێك پارە دەدات. هەرچەندە لەسەرەتادا خاوەن کەناڵەکە لەرێگەی کابڵەوە بەرنامەکانی دەنارد بۆ ئەو ماڵانەی کە ئیشتراکیان

---

1 –رابورتیسکی و ازیوروفسکی ،الصحافە التلفزیونیە– ل27

2 –کنترل افکار در مریکا/ www.bashgah.net

دەكرد، بەڵام بەهۆی پێشكەوتنی تەكنەلۆژیای پەیوەندیكردنەوە، ئێستا لەڕێگەی "كارت"ێكی تایبەتەوە دەكرێ سەتەلایتی ماڵەكان بەرنامەی ئەو كەناڵانە وەرگرن.تایبەتمەندی ئەم تەلەفزیۆنە لەوەدایە كە ئازادییەكی رەها دەدات بە بینەر بۆ هەڵبژاردنی ئەو جۆرە بەرنامانەی كە دەیەوێ بەشداری تێدابكات، لەبەر هەمە چەشنی بەرنامەكانی ئەم تەلەفزیۆنانە، فلیم، هەواڵ، بەرنامەی زانستی، بەرنامەی سیاسی یان كلتوری) بەشداریكەر دەتوانێ لەبری بڕێك پارە هەركاتێك بیەوێ تەماشای ئەو بەرنامانە بكات.ئەو بینەرەی كەحەزی لەبینینی بەرنامەی تەندروستی یان كۆمەڵایەتی یان زانستی دەتوانێ ئیشتراك كردن لەیەكێك لەو كەناڵە تایبەتانە ئارەزووەكەی بهێنێتەدی. گەورەترین تۆڕی هەواڵی كابلی تۆڕی (CNN)ی ئەمریكایە، هەروەها تۆڕی (ESPN) گەورەترین تۆڕی سەرگەرمی‌و وەرزشە لەجیهاندا.

رۆژ لەدوای رۆژ ژمارەی ئەو كەسانەی كەلەم جۆرە كەناڵەدا ئیشتراك دەكەن زیاتر دەبێت. هەر بۆ نمونە كەناڵی WEATHER كەتایبەتە بەزانینی باری ئاووهەوا بەپێی ئامارێك كەلەساڵی 1988دا بڵاوكراوەتەوە (3) ملیۆن موشتەریكی هەیە. لەژاپۆندا (15)تەلەفزیۆنی كابلی هەیەو چوار ملیۆن موشتەریكی هەیە.[1]

لەبەرئازادبوونی بینەرانی ئەم جۆرە تەلەفزیۆنانە لەهەڵبژاردنی بەرنامەكانیان، بۆیە كارگەریان بۆ سەر ڕای گشتی زیاترە، هەروەها زۆربوونی ژمارەی بینەرانیش هۆكارێكی تری ئەو مەسەلەیە.

بەڵام سەرەڕای جیاوازی سیستەمی بەڕێوەبردن‌و جیاوازی چۆنیەتی پەخش كردنیان، بەرنامەكانی تەلەفزیۆن كۆمەڵێ تایبەتمەندی خۆی هەیە كەلە كەناڵە بیستراو نوسراوەكانی جیادەكاتەوە.خودی ئەم تایبەتمەندیەش هێندەی تر ئەركی كارمەندانی ئەم جۆرە كەناڵەی دژوارتر كردوە.

كاریگەری هەركەناڵێك لە ژینگەكەیەوە بۆ ژینگەیەكی تر دەگۆڕێ، تەنانەت لەگروپێكەوە بۆ گروپێكی تریش جیاوازە. پێشكەوتنی كۆمەڵایەتی‌و ئاستی هۆشیاری‌و ئازادی رادەربڕین‌و دیموكراسیەت كاردەكەنە سەر جەماوەری كەناڵەكانی راگەیاندن. تەلەفزیۆن كاریگەری زۆری هەیە بۆ سەر ئەو كۆمەڵگایانەی كەئاستی رۆشنبیریان نزمە. هەر لەبەر ئەوەشە كاریگەری T.V لەوڵاتە تازە پێگەیشتووەكاندا زیاترە وەك لەوڵاتە پێشكەوتووەكاندا، هەروەها كاریگەری راگەیاندنی نوسراولەوڵاتە پێشكەوتووەكاندا بەهۆی بەرزی رێژەی خوێنەوارانیان، زیاترە.

ئەركەكانی تەلەفزیۆن

---

[1] –د.مجد هاشم ،الاعلام الكوني وتكنلوجيا المستقبل ل87

ئەو ئەركانەی كەتەلەفزیۆن پێی هەڵدەستن لەهەندێ رووەوە تایبەتن و كەناڵەكانی تری راگەیاندن لەتواناياندا نییە پێی هەستن، چونكە تەلەفزیۆن لەپاڵ پەیامە راگەیاندنەكانیدا جوانیو هونەریش پەخش دەكات. ئەركەكانی تەلەفزیۆن فرەن،بەڵام ئەمانە پوختەی ئەركە سەرەكیەكانیەتی.

1/ تەلەفزیۆن گرنگترین و كاملترین كەناڵی راگەیاندنە، چونكە رووداو بەهەموو وردەكارییەكانیەوە (بەدەنگ و رەنگ و جوڵە)وە لەرێگەی شاشەكەیەوە دەخاتە بەردەست بینەرو ئەمەش راستگۆیی پێ دەبەخشێ.

2/تەلەفزیۆن كەناڵێكی چالاك و هەمەرەنگە بۆ لێدوان و شیكردنەوە. تەلەفزیۆن لەرێگەی شیكردنەوەو شەرحكردنی گۆڕانكارییە سەرەكییەكانی ژیانی رۆژانەو چاودێریكردنی ئەو هێزانەی كەلەپشت ئەو گۆڕانكاریانەوە، دەتوانێ بەزۆربەی بوارە كۆمەڵایەتیو سیاسیو ئابوریەكاندا شۆڕبێتەوەو قسەی خۆی لەسەر بكات.

3-تەلەفزیۆن هەڵدەستێ بەئەركی كلتوری و فێركاری. وەك لەكاتی خستنەڕووی ئەركەكانی راگەیاندندا باسمان كرد، تەلەفزیۆن باشترین كەناڵە بۆ گەیاندنی زۆرترین زانیاری سەربارەت بەدونیای دەرەوە بۆ ناوماڵی بینەران، ئەو زانیاریانە هەرچیەك بن تەلەفزیۆن رۆژانەو بەبێ پسان دەیدا بەرچاوو گوێی بینەردا.

4-پەرەپێدانی زەوقی هونەری و جوانی لای بینەر: لەبەر ئەوەی تەلەفزیۆن توانیویەتی شانۆو سینەماو مۆسیقا لەخۆیدا كۆبكاتەوە، هەربۆیە بووەتە ویستگەیەك بۆ پەرەپێدانی زەوقی و هونەری و جوانی لای بینەران، ئەمە جگەلەوەی تەلەفزیۆن ئێستا بۆ ڕاهێنان و فێركردنی خەڵك لەسەر داهێنان و گونجان لەگەڵ ژیانی نوێ.[1]

كاریگەی تەلەفزیۆن لە سەر رای گشتی:

مەسەلەی رۆڵی تەلەفزیون لە سەردروستكردنیرای گشتی،بەلای تیۆریزانەكانی رۆژئاواوە زۆر گەورەترە لە كاریگەری كەناڵێكی راگەیاندن وبەس.ئەمرۆ،تەلەفزیۆن بەشی هەرە زۆری كاتی بێئیشی گەورەو بچوكی خێزانەكانی پركردوەتەوە.تەماشاكردنی تەلەفزیۆن چالاكیەكی هەرزان وكەم خەرجەولە هەمانكاتدا كارێكی ئینفعالیەوبەدرێژاییتەماشاكردن، بینەر بەشێوەیەكی ناهۆشیارانە كەمەنكێشی بەرنامەكانی دەبێت.كاریگەری تەلەفزیۆن لە سەر مرۆڤ هەر لە سەرەتای منداڵیەوە دەست پێدەكات، بەگوێرەی

1- د.ا بوتیسكی، ترجمە د. ادریس حچورالصحافە التلفزیونیە ل10

هەندێ ئامار منداڵی ئەم سەردەمە تا دەگاتە تەمەنی (18)ساڵی(25)هەزار سەعات تەماشایتەلەفزیۆن دەکات0 ئەم ماوە دورو درێژە منداڵ لە دایك وباوك زۆر زیاتر دەخاتە ژێر کاریگەرییەوە."جیری ماندر" پسپۆر لە بواری ڕاگەیاندن لەم بارەوە دەڵێ:"هێرشی تەلەفزیۆن بۆسەر مێشکی مرۆڤ بوەتە هۆی گۆڕینی ڕەفتارەکانیان.مرۆڤ هەردەم باوڕە بەووێنانە زیاتر دەکات کە لەم کەناڵەوە دەستی دەکەوێت,هەر بۆیە تێروانینەکانی خۆی لە سەر واقع لە دەست دەدات ولە بەرهەم هینان دەکەوێت"[1]

نزیکترین نمونە لە سەر کاریگەری وێنەکانی تەلەفزین لە سەر ڕای گشتی،ئەو وێنانە بوکە تەلەفزیۆنی(cbs)پیشانیدا وتیدا دیلە عێراقیەکان لە لایەن هەندێ لە سەربازە ئەمریکیەکانەوە بە شێوەیەکی دورلە ڕەوشت سوکایەتیان پێکرابو. بڵاوبونەوەی ئەو وێنانە پێش وروژاننی ڕای گشتی جیهان،ڕایگشتی ئەمریکیەکانی هەژاند وکارگەیشتە ئەوەی سەرۆکی ئەمریکا ناچار بو چەندین جار لە سەرشاشەی تەلەفزیۆن داوای لێبوردن بکات.

ئینتەرنێت

لە بەر بەربڵاوی ئەو خزمەتگوزاریانەی کە پێشکەشی دەکات, تۆڕی ئینتەرنێت بوەتە دیارترین بەرهەمی شۆڕشی تەکنەلۆژیای زانارییەکان.دەستەواژەی (ئینتەرنێت)لەم ساڵانەی دوایدا بە شێوەیەکی خێرا لە پاڵ دەستەواژەکانی تری وەك (کولتوری مۆنیتەر),(کولتوری کۆمپیوتەر),(پۆستی ئەلیکترۆنی), (ڕۆژنامەنووسی ئەلیکترۆنی)و(کتێبی ئەلیکترۆنی) خۆی سەپاند.[2]

پێناسەی ئینتەرنێت : بەشێکە لە شۆرشی تەکنەلۆژیا و هەندێك بە تۆڕی جاڵجاڵۆکەی جیهانی ناو دەبات و هەندێکی تر پێیان وایە تۆڕێکی پەیوەندی کردنی زۆر خێرایە ، بەلاّم سادەترین و پڕ ماناترین پێناسە بریتیيە لەوەی کە" ئینتەرنێت ، تۆڕی تۆڕەکانی " . تۆڕی ئینتەرنێت دوو شێوازی هەیە ، یەکەمیان تۆڕی لۆکاڵیە کە لە سنوورێکی دیاریکراودا بەکار دەهێنرێت . Local Area Networks lann .

دووەم ، کەچەندین تۆڕی لۆکاڵی پێکەوە گرێ دەدات و لە سنوورێکی بەربڵاودا کاری پێ دەکرێت و لەرێگەی تەلەفۆن و مانگی دەستکرد و میکرۆیفەوە کەڵکی لیّ وەردوگیرێت . " Wide area Neatworks wan "

---

1 –میشیل بیکس،غرب،تلفزیون،فرهنگ.www.loyola.edo

2 –ترجمه والاعداد ناگق خلوصی ،الانترنیت شبکه معلومات العالم , ل6

سەرەتای سەرهەڵدانی

لە 2 / 1 / 1969 وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا دەستەیەك پسپۆری ڕاسپارد تاكو پـرۆژەی لێكۆڵینەوەیەك بخەنە ڕوو بـۆ بەسـتنەوەی كۆمپیوتـەرەكانی ئـەو وەزارەتـە پێكـەوە . هۆكـارێكی سەرەكی ئەو گرنگی پێدانەی حكومەتی ئەمەریكا بەو پرۆژەیە بووونی شەڕی سارد بوو لەنێوان ئەو وولاّتەو یەكێتی سۆڤیەت .

ساڵی 1983 ئەو تۆڕە بوو بە دوو بەشـەوە ، یەكـەمیان بـەناوی (ARPANE) كـە بـۆ كـاری ئاشتیخوازانە بەكار دەهات و دووەمیان (MILNET) كە هەمان فەرمانی جێبەجێ دەكرد . سـاڵی 1986 توانرا پێنج سەنتەری كۆمپیوتەر پێكەوە گرێ بدات و بوو بە بـەردی بناغـەی پێشـكەوتن و دەركەوتنی ئینتەرنێت لە ئەمەریكا و پاشان وولاّتانی تری جیهان . هەرچەندە لەسەرەتادا وەزارەتـی بەرگری ئەمەریكا و پاشان (دەزگای نەتەوەیی زانست) ی ئەمەریكا خاوەنی ئەم تۆڕە بوون ، بەڵام بەپێشكەوتنی خاوەندارێتییەكەی لە حكومەتەوە گوازرایەوە بۆ كـەرتی تایـەت و چـەندین تـۆڕی لۆكاڵی بازرگانی دەركەوتن و لەڕێگەی ئیشتراكەوە كەڵك لە خزمەتگوزاریەكانیان وەرگیرا . ساڵی 1985 تەنیا دوو هەزار كۆمپیوتەر بەتۆڕی ئینتەرنێتەوە بەسترابووەوە ، بەڵام ئەو ژمارەیـە لەسـاڵی 1995 گەیشتە پێنج ملیۆن كۆمپیوتەر و لەساڵی 1997 ژمارەی كۆمپیوتەرە بەستراوەكان بە تۆڕی ئینتەرنێتەوە بە شەش ملیۆن كۆمپیوتەر و ژمارەی تۆڕەكانیش بوون بە (300) تۆڕی فەرعی .

ساڵی 1988 ژمارەی ئەوانەی كە ئینتەرنێتیان بەكار دەهێنا نزیكەی (134) ملیۆن كەس بوون و هەر دەقیقەیەكیش 46 كەسـی چوتەسـەر . بـەم جـۆرە پێدەچـێ لەسـاڵی 2005 دا ژمـارەی بەكارهێنەرانی ئینتەرنێت بگاتـە (245) ملیـۆن كـەس.ئەمەریكییـەكان كـە ژمـارەی زۆرتـرین بەكارهێنەری ئینتەرنێت بەنیازن لە ئایندەیەكی نزیكدا پرۆژەیەكی نوێ بەناوی (ئینتەرنێت 2) بخەنە ڕوو كە خێراییەكەی هەزار جار لەخێرایی ئێستا زیاتربێت .

ئەو پارانۆما خێراییەی مێژووی پەرەسەندنی ئینتـەرنێت و ئـەو پێشـبینیانەی كـە بـۆ ئاینـدەی ئـەو تەكنەلۆژیایە دەكرێت ، ئەوە دەردەخـەن كەكۆمـەڵگا مرۆڤایەتییـەكان بەشـێوەیەكی زۆر خێـرا و كاریگەر دەكەونە ژێر كاریگەری ئینتەرنێتەوە .

گرنگی ئینتەرنێت لەوەدایە كە سنووری قەڵەمڕەوی حكومەتەكان ، بەتایبەت ئەو حكومەتانـەی كـە سانسۆرێكی زۆریان لەسەر بلاّوكردنەوەی زانیاری و هـەواڵ دانـاوە تێـك دەشـكێنێ و هـەژموونی جارانیان بەسەر بیر و هۆشی مرۆڤی وولاّتیكانیان ناهێڵێ .لە خەسـڵەتە گرنگـەكانی ئینتـەرنێت

ئەوەیە کە کۆنترۆڵی زانیارییەکانی ناو سایتەکانی ناکرێ و دەزگاکانی کۆمەڵی مەدەنی بۆ پتەوکردنی پێگەی خۆیان و گەیاندنی خواستەکانیان زۆر بە ئاسانی دەتوانن بەکاری بهێنن .

بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم شێوازەی ڕاگەیاندن بەپێویستی دەزانم گرنگترین خەسڵەتەکانی لە چوار خاڵدا دەستنیشان بکەم :

1-سانا کردنی وەرگرتن و ناردنی زانیاری و هەواڵ لەماوەیەکی زۆر کورتدا .

2- نەهێشتنی کاریگەری دەزگا ئاراستەکەرەکان و ئامادەکردنی زانیاری ڕاست و دروست بۆ زۆرترین خەڵك .

3- هەرزانی نرخی پەیوەندی کردن و زۆر بوونی ژمارەی بەکارهێنەرانی .

4-بەکارهێنەری ئینتەرنێت دەتوانێت بە ئارەزووی خۆی پەیامەکەی ڕەوانە بکات و وەرگرێ ، ئەمەش گۆڕانێکی بەرچاوە لەچاو جاراندا . [1]

ئینتەرنێت کە داهێنانێکی نوێی تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردنە ، ئێستا بۆتە پانتاییەك بۆ پێکەوە بەستنەوەی هەموو کونج و کەلەبەرێکی گەردوون بەیەکەوە و بەجیهانی بوون بە باشترین سمبوڵی ئەو داهێنانە دێتە ژماردن ، چونکە ئەم تۆڕە هەموو زانایان پێکەوە دەبەستێتەوە و کاریگەری بۆ هەموو کۆمەڵگایەك هەیە .

ئێستا گەردوون لەڕێگەی ئەم خەسڵەتە سەرەکییانەی تۆڕی ئینتەرنێتەوە بەیەکەوە گرێ دراوە :

1-گشتگیری : واتە هەموو لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە ، لایەنی مەعریفی و کۆمەڵایەتی ، ئابووری و پزیشکی وهونەری.....هتد

2-خێرایی : ئەم خێراییەی کەپێشکەوتنی تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردن بەخۆیەوە دەبینێ ، تایبەتمەندی خۆی هەیە و زۆر جیایە لەو پێشکەوتنە تەکنیکیانەی کە بە درێژایی مێژوو ڕوویانداوە .

3-گەردوونی : سەرەڕای جیاوازی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و سەرەڕای ئەو پێشکەوتنەی کە کۆمەڵگای ڕۆژئاوا هەیەتی لەچاو دواکەوتوویی کۆمەڵگا ڕۆژهەڵاتییەکان ، کەچی لە ڕووی بەکارهێنانەوە وەك و یەك وان و هیچ بەرەبەستێك نییە بۆ بەکارهێنانی تۆڕی ئینتەرنێت . [2]

مرۆڤی سەردەمی ئینتەرنێت ئازادترین مرۆڤی مێژووە و هیچ کۆت و بەندێکی فکری و هەڵسوکەوت و بڕیاردانی بەسەرەوە نییە ، ئەم تەکنەلۆژیایە مرۆڤی لەبازنەیەکی تەسکی لۆکاڵی ڕزگار کردووە و بەبێ هیچ سانسۆر و کۆنترۆڵێکی دەرەکی دەتوانێن بەگەردووندا گەشت بکات .

---

[1] -محمد المختار ،الاعلام والسياسه فی عصر الانترنيت ل 15

[2] -د.مجد هاشم الهاشمی ،الاعلام الكونی وتكنلوجيا المستقبل ل 257

زانیاری پیشەیی و تەکنیکی ئاڵوگۆڕ بکات . هەروەها بۆ یەکەم جار لەمێژوودا کار ئاسانی کردووە تاکو فێرخوازان لە ڕێگە دوورەکانەوە فێری زانیاری ببن . لەناو تۆڕی ئینتەرنێت دا ئێستا دەیان کتێبخانەی ئەلکترۆنی هەیە و بەدەیان پێگەش هەیە بۆ وەڵامدانەوەی پرسیار وەرگرتنی لێکۆڵینەوەی ئامادەکراو و بیلۆگرافیاو دەیان ڕاپۆرتی جۆراوجۆر . بەمانایەکی تر دەتوانین بڵێین تۆڕی ئینتەرنێت بریتییە لە " کتێبخانەیەکی گشتی مەزن کەهیچ دیوارێکی نییە و هەموو زانیاریەکی تێدایە "[1]،بەڵام پێویستە ئەو ڕاستییە بخەینە پێش چاو کە بەکارهێنانی ئەم تەکنەلۆژیا نوێیە پێویستی بەبەکارهێنەرێك هەیە کەوا بەرچاوی ڕوون بێت و هەڵگری ئایندەیەکی پێشکەوتووخوازی مرۆڤ پەروەرانە بێت و ئەم شۆڕشەی بواری ڕاگەیاندن بە بکاتە دەسکەلایەك بۆ گۆڕان لە هەموو بوارەکانی ژیاندا .وەك لەپێشدا باسمان کرد ، ژمارەی بەکارهێنەرانی ڕاگەیاندنی ئەلکترۆنی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەزیادبووندان و ئەو زیاد بوونەش یەك قات و دووقات نییە ، بەڵکو ڕۆژانە دەیان قات زیاد دەکات .

هەروەها ئەم تەکنەلۆژیا نوێیە هەلی بۆ زوربەی ڕۆژنامە و گۆڤار و تەلەفزیۆن و ڕادیۆکان ڕەخساندووە تاکو جگە لە کەناڵەکانی خۆیان ، لەم کەناڵە بەربڵاوەشەوە پەیامەکانیان بگەیەنن بە پەیام وەرگرەکانیان – هەروەها ئینتەرنێت بوار بۆ پەیام وەرگرەکان دەڕەخسێنێت تاکو بەوجۆرەی کە دەیانەوێت پەیوەندی بکەن بەو کەناڵانەوە .

ئینتەرنێت و رای گشتی

ڕاگەیاندنی ئەلکترۆنی زۆرترین زانیاری لەخێراترین کاتدا دەدات بە بەربڵاوترین پەیام وەرگر و بەکارهێنەری ئینتەرنێت دەتوانێت لەیەك دانیشتندا هەزاران سەرچاوە لەسەرتاپای دونیاوە ببینێ و بەبێ ئەوەی خەرجییەکی زۆری تێبچێت.ئەم کارە پێش داهێنانی ئینتەرنێت کارێکی خەیاڵی و مەحاڵ بوو .

جگە لەوە لە کەناڵە تەقلیدیەکاندا پەیام وەرگر ئازادی هەڵبژاردن و وەرگرتنی نەبووە ، بەڵکو خۆشی بێت و ترشی بێت ، هەر دەبوایە گوێ لەو پەیامە بگرتبایە کە کەناڵە تەقلیدیەکان (ڕادیۆ – تەلەفزیۆن – ڕۆژنامەو گۆڤارەکان) بۆیان ئاراستە دەکرد ، بەڵام ڕاگەیاندنی ئەلکترۆنی ئەو ئازادییەی بۆ دەستەبەر دەکات تاکو بەئارەزووی خۆی ئەو بابەتە وەرگرێ کە خۆی ئارەزووی لێیەتی . ئەوە جگە لەوەی کە ڕەگەزی (شوێن) هیچ ڕۆڵێکی نێگەتیڤی بەسەر پەیام وەرگرەکانەوە نەماوە .

---

[1] هەمان سەرچاوە ل258

هەر لەبەر ئەو تایبەتمەندی و خەسڵەتانەیە ، دەتوانین بڵێین کاریگەرترین کەناڵ بۆ دروستکردنی ڕای گستی (بەهەموو جۆرەکانیەوە) کەناڵی ئەلکترۆنی یان باشتر بڵێین تۆڕی ئینتەرنێتە .

تۆڕی ئینتەرنێت ئاسانترین و خێراترین کەناڵە بۆ ئەو حکومەت و ڕێکخراو و سەندیکا و تەنانەت حزب و کەسایەتیانەی کە دەیانەوێ ڕایەکی گشتی سەبارەت بەکێشە یان ڕووداوێکی دیاریکراو دروست بکەن . ئێستا لەڕێگەی ئینتەرنێتەوە ئەو لایەنەی کە بەنیازی دروستکردنی ڕایەکی گشتی‌یە دەتوانێت بانگەوازەکەی بنێرێت بۆ دەیان هەزار پۆستی ئەلکترۆنی یان لە سایتێکی دیاریکراودا پەخشی بکاتەوە ، واتە چیتر پێویستی بەوە نی‌یە پارەیەکی زۆر بدات بە کەناڵە تەقلیدیەکان تاکو ئاگاداریەکەی بۆ بڵاوبکەنەوە یان بە بڵندگۆ لە کوچەو کۆڵانەکاندا بانگەشە بۆ داخوازی‌یەکەی بکات .هەروەها دەکرێت بەهۆی ئەم کەناڵەوە ڕێگەو شوێنی کاتی خۆپیشاندان و ڕێپێوانەکان دیاری بکرێت . دیارترین نمونەش ئەو ڕێپێوانە گەورانە بوو کە لەماوەی شەڕی ڕزگارکردنی عیراقدا لەلایەن ڕێکخراوە جیاجیاکانەوە ساز دەکرا . لە ڕاستیدا لەمێژووی مرۆڤایەتیدا هیچ کاتێك ڕێپێوانی وا گەورە و بەردەوام نەکراوە و هۆکاری سەرەکی بەشداری زۆری خەڵکەکە و بەردەوامیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ملیۆنەها پەیامەی کەرۆژانە لەڕێگەی پۆستی ئەلکترۆنی‌یەوە دەگەیشتە خەڵك و هانی دەدان لەبەرامبەر شەڕەکەدا هەڵوێست وەرگرن ، ئەو ڕای گشتی‌یەی کە لەو ماوەیەدا بەرامبەر شەڕەکە دروست بوو دەکرێت ناوی بنێین ڕای ئەلکترۆنی .

لەبەرامبەر هەڵوێستی دژ بەشەڕ ، لایەنگرانی شەڕیش توانیان لەڕێگەی کردنەوەی چەندین ویب سایتی تایبەتەوە تاوان و پێشێلکاریەکانی ڕژێمی سەدام حسێن دژ بەمافی مرۆڤ بخەنە بەردەستی میوانەکانی خۆیانەوە . هەروەها هەندێ ڕێکخراوی مافی مرۆڤی عیراقی لە ڕێگەی ویب سایتەکانیانەوە دەیان بەڵگەنامەو فلیم و وێنەیان لەسەر تاوانەکانی ئەو ڕژێمە دڕندەیە بڵاودەکردەوە . ئەوەی جێگەی سەرنجە لە هەموو ویب سایتەکاندا زمانی جیاجیا بەکار دەهات ، بەمانایەکی تر ئەوکەسانەی کە لەپشت ویب سایتەکانەوە بوون دەیانوویست ڕایەکی گشتی جیهانی دروست بکەن نەك لوکاڵی .

یەکێك لە تایبەتمەندیە گرنگەکانی دروستکردنی ڕای گشتی لە ڕێگەی ئینتەرنێتەوە ئەوەیە (بەتایبەت لە ڕژێمە تۆتالیتاریەکاندا) ئەو کەس یان ڕێکخراوەی کە لە پشتی هەوڵی دروستکردنی ڕای گشتی‌یەکەوەن ، بەئاسانی دەستنیشان ناکرێت ، ئەمەش دەبێتە هۆی لاوازکردنی کاردانەوەی حکومەتەکان . هەروەها بوونی پۆستی ئەلکترۆنی هەلی ئەوە بۆ بەکارهێنەرەکانی دەڕەخسێنێت تاکو ناڕەزای‌یەتی یان تووڕەیی خۆیان بەنامە ئاراستەی لایەنە بەرپرسەکان بکەن و پێویست بەوە نەکات ڕاستەوخۆ بەشداری لە خۆپیشاندانەکاندا بکەن و تووشی کێشەی گرتن وڕاوەدوونان ببن .

لەکۆتایی ئەم باسەدا دەکرێ بلێین ، ئینتەرنێت هەموو ماناکانی دیموکراسیەت و کۆمەڵی مەدەنی بۆ مرۆڤ دابین کردووە تاکو بەئازادی ڕای خۆی دەربڕێت و بەئازادی هەڵوێست وەربگرێت

دەرئەنجام

هەرچەندە تاکو ئێستا ڕێکەوتنێکی کۆنکریتی نییە بۆ پێناسەکردنیچەمکی "ڕای گشتی "و"ڕاگەیانن" وزۆر لە لایەنەکانیان بە تەموومژاووی ماوەتەوە، بەڵام لە ماوەی دوو سەدەی ڕابوردودا چەمکەکانی "ڕای گشتی" و" ڕاگەیاندن " بە شێوەیەکی بەربڵاو قسەیان لە سەر کراوە وبەکارهاتون.ئەمەش بەڵگەن بۆ ئەوەی کە ڕای گشتی وراگەیاندن بونەتە بەشێك لە پێکهاتەی ژیانی هاوچەرخی مرۆڤایەتی.

ئەو دەرئەنجامانەی کە لەم توێژینەوەدا وەدەست هاتون بریتین لە:

1. **ڕای گشتی کە بریتیە لە کۆی ڕای تاکەکانی کۆمەلە کەسێك بەرامبەر بابەتێکی دیاری کراوراگەیانەنەکان دەتوانن لەئاراستە کردن وهۆشیارکردنەوەی ڕای گشتیدا ڕۆڵێکی کاریگەر بگێڕن ودەرکەوتنی هەرکەناڵێك لە هەر سەردەمێکدا نەیتوانیوە ڕۆڵی کەناڵکەی تر بسڕێتەوە .**
2. **بە هۆی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی وگەشە سەندنی دیموکراسییەوە، ڕای گشتی وکەناڵەکانیراگەیاندن کاریگەریەکی زۆریان لە سەر ژیانی سیاسی وبڕیارو یاساکان هەیە.**
3. **ڕای گشتی دینامیکیەتی تێدایە و بە بەردەوامی ولە ژێر کاریگەری کۆمەڵە هۆکارێکدا دەگۆڕێت بە هەمانشێوە ڕاگەیاندنەکان بە پێشکەوتنە تەکنەلۆژی ولایەنی کۆمەڵایەتی وئابوریەکانەوە گرێدراوە.**

4. **تا کۆمەڵگا بەرەو مۆدیرنە هەنگاو هەڵنێت ،رای گشتی زیاتر قورسایی خۆیی دەردەخات وڕۆڵی راگەیاندنیش لە دروستکردنیدا زیاتر دەبێت.**
5. **لە بەرپەرەسەندنی ئازادییەکان وبەرتەسك بونەوەی دیکتاتۆریەت ،چاوەڕێ دەکرێت لە ئایندەدا رای گشتیو راگەیاندن رۆڵی زیاتریان هەبێت.**

* * *

سەرچاوەکان

- **د. عاكف عدلى العبد عبيد , .الرأى العام وكرق قياسيه**
- **د. مهدى حسن روبلق و د. احمد الكامين , العلاقات العامه ، النقريه والاساليب الرأى**
- **د. هانى الرچا. الراى العام والاعلام والدعايه** /1998
- **د.محمد عبد القادرحاتم, ديموقراكيه الاعلام و الاتصال** / 1996
- **گۆڤاری رایەن ژمارە** (1) **کانوونی دووەمی** /2001
- **محمد رزائه يەزدى , تيۆرى ناسينەوەى راى گشتى ,**
- **عبدالمتعم سامى . الرأى العام والاشاعه**
- **وفاق حافق الدورى .كبيعه الصحافه الحزبيه وتكورها**
- **هەڤاڵ ئەبو بەکر , راگەیاندن وراگەیاندنی کوردی,**/2002
- **الصحافه المختصصه فى العالم وأهميتها — سايتى الاستراتيجيه .**
- **سامى هيد موس .الاعلام المكتوب .. رساله و دور متعدد الوجوه**
- **د. سيد أحمد خانون ێبادى .راديو وارتباک توسعه / مجله راديو ژماره**12
- **عبدالعزيز الناصرى .الاعلام وتفعيل وعى الامه**
- **د. محمد هاشم الهاشمى . الاعلام الكونى وتكنلوجيا المستقبل** /2001
- **سامان فوزى عمر, مسؤليه الصحفى المدنيه عن اخكائه المهنيه/** 2003
- **فاروق عبدالرحمن عمر .التلفزيون فى جمهوريه العربيه المتحده والعالم**
- **رابور تيسيكى ، إ . يورفسكى . لصحافه التلفزيونيه**
- **محمد بن المختار . الاعلام والسياسه فى عصر الانترنيت**
- **غوستاف ليو بون . سايكولوجيا الجماهير** /1997
- **د . حميد سميسم . نقريه الرأى العام (مدخل)**

- د. ناهد رمزى , الرأى العام وسايكولوجيا السياسيه./1991
- ترجمه والاعداد ناگق خلوصى ,الانترنيت شبكه معلومات العالم /1999
- ديڤيد ماكداول , و . ئەبوبەكر خۆشناو, مێژووی هاوچەرخی كورد
- www.t1t.net
- www.e-resanaha.com
- www.bashgah.net
- www.usinfo.state.gov
- www.7 sang.com
- www.loyola.edo
- د.عبدلله الگويرقى .صحافه المجتمع الجماهيرى /1997

پێرست

- پێشەکی...3
- فەسڵی یەکەم رای گشتی.............................6
- چەند پێناسەیەك بۆ رای گشتی........................8
- هۆکارەکانی گرنگی پێدان بە رایگشتی..................10
- جۆرەکانی رای گشتی...................................13
- پێکهێنەرەکانی رای گشتی..............................17
- شێوازەکانی پێوانەکردنی رای گشتی......................33
- فەسڵی دووەم راگەیاندن.................................40
- کورتە مێژوویەکی راگەیاندن وچەمکی راگەیاندن..........44
- کەناڵەکانی راگەیاندن...................................53
- رۆژنامە...54
- رادیۆ...65
- تەلەفزیۆن..69
- ئینتەرنیت..75
- دەرئەنجام...81